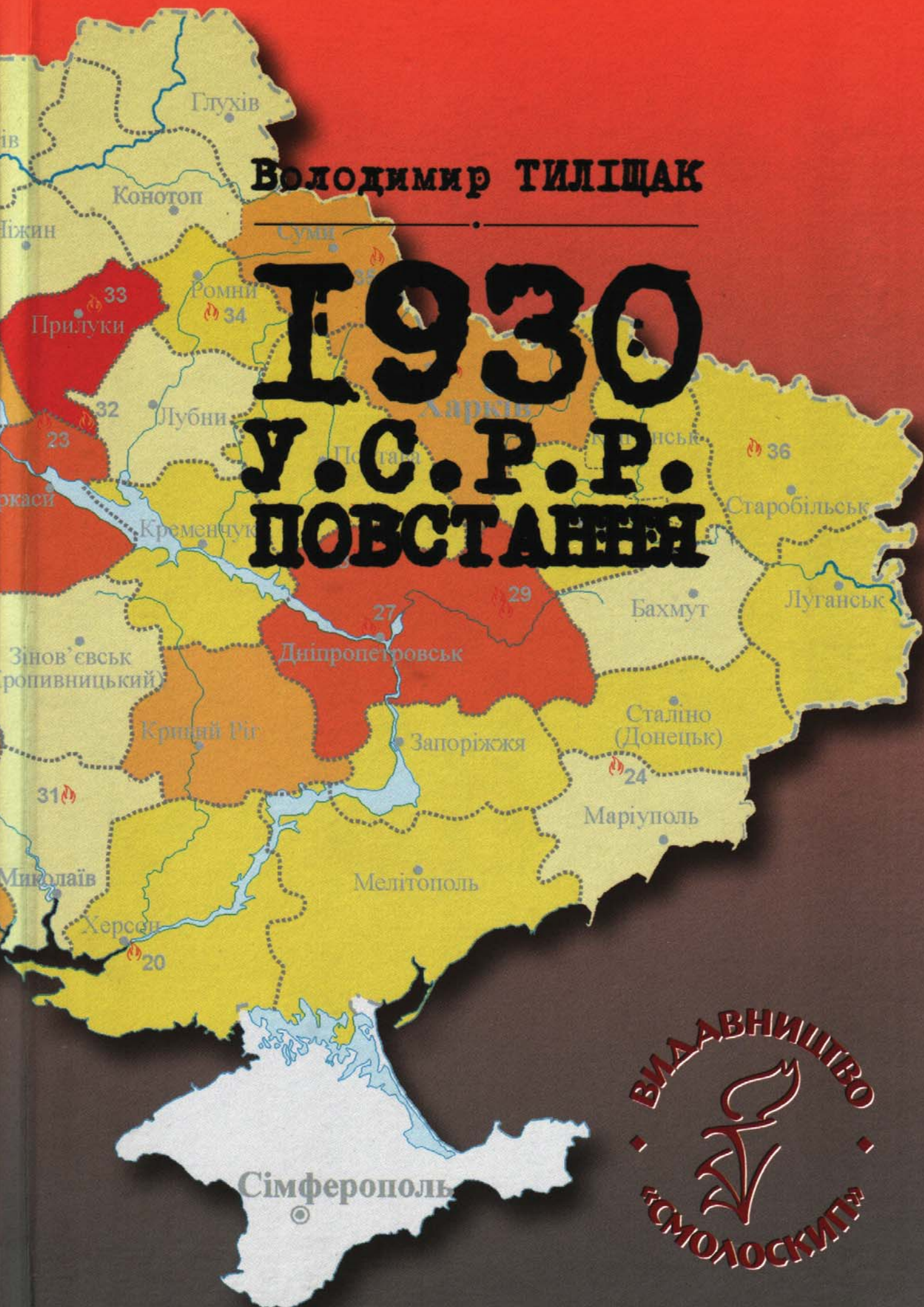

Володимир ТИЛІЩАК

1930 У.С.Р.Р. ПОВСТАННЯ

1930. У.С.Р.Р. Повстання

Володимир ТИЛИЩАК

Володимир ТИЛІЩАК

1930
У.С.Р.Р.
ПОВСТАННЯ

Видання друге,
виправлене і доповнене

УДК: 94(477):323.296.6(1-22)“1930”
ББК: 63.3(4Укр)615-4

Видання друге,
виправлене і доповнене

Володимир Тиліщак

Т 40 1930. У.С.Р.Р. Повстання: Науково-популярні нариси / Видання друге, виправлене і доповнене. — Київ: Смолоскип, 2017. — 224 с.

ISBN 978-617-7173-76-1

1930 року, напередодні Голодомору, Україною прокотилася масштабна хвиля селянських мирних протестних виступів та збройних повстань проти сталінської політики розкуркулення і насильницької колективізації.

Книга ознайомлює з перебігом та особливостями певних повстань і заворушень у різних регіонах України та вперше відкриває сучасним читачам імена їхніх учасників.

Розрахована на широке коло читачів, передусім тих, кому небайдуже минуле і майбутнє України.

УДК: 94(477):323.296.6(1-22)“1930”
ББК: 63.3(4Укр)615-4

ISBN 978-617-7173-76-1

© В. Тиліщак, 2017
© С. Горбаненко,
оформлення, 2017
© Видавництво
«Смолоскип», 2017

УКРАЇНСЬКА ЖАКЕРІЯ 1930 РОКУ. ЗАМІСТЬ ПЕРЕДМОВИ

Кожен з нас у шкільному курсі всесвітньої історії вивчав Жакерію — стихійне селянське повстання у середньовічній Франції. Там селяни («добродушні жаки», як їх називали феодали), обурені утисками і несправедливістю, розпочали громити замки своїх сеньйорів. Проте далеко не всі знають, що Україна у ХХ столітті пережила свою трагічну «жакерію» як останню спробу зупинити каток сталінської колективізації.

«У трьох округах: в Тульчинській, Шепетівській і Могилівській справжнє повстання селян. Повстання придушене збройною силою, пустивши в хід кулемети, а в деяких місцях — гармати. Убитих і розстріляних 100, поранених кілька сотень... У інших районах (Коростенському, Вінницькому, Криворізькому, Харківському, Мелітопольському) такі самі бунти», — написав наприкінці березня 1930 року спеціально відряджений в Україну сталінський ревізор, нарком Робітничо-селянської інспекції СРСР Г. Орджонікідзе.

А один із партійних функціонерів, відряджених до Калинівського району Вінниччини, тоді ж, у березні 1930 р., жалівся: «Сидимо, як на вулкані... Коли лягаєш спати, не знаєш, чи прокинешся...».

«РІК ВЕЛИКОГО ПЕРЕЛОМУ»

У листопаді 1929 року Йосип Сталін публікує статтю «Рік великого перелому». У ній, видаючи бажан-

не за дійсне, вождь стверджував, що почався масовий колгоспний рух. Одразу після появи статті пленум ЦК ВКП(б) проголосив головним завданням суцільну колективізацію. За компартійними планами, упродовж 1930 — 1931 років абсолютна більшість господарів повинна була перетворитись на сільський пролетаріат — колгоспників.

Хоча декларувалася добровільність вступу селян у колгоспи, чи СОЗи, але владні методи переконування та агітації були відверто терористичними: погрози, залякування, шантаж. Головну роль у колективізації села відводили «ліквідації куркульства як класу». Найбагатших селян, куркулів, позбавляють майна та виселяють із рідних домівок. Багатьох на північ — як небезпечних злочинців. Метою розкуркулення було передусім залякати загальну масу селян. А також позбавити їх економічної альтернативи й цим змусити до колективізації. До того ж, експропрійоване селянське майно мало би зміцнити матеріальну базу колгоспів.

У січні 1930 року ДПУ розробляє спеціальну операцію з депортації найзаможніших селян. Операція готувалася таємно й дуже ретельно. Очікуючи спротиву, ДПУ мобілізує резерви. Так, в Україні було дислоковано понад 4000 бійців військ ОДПУ СРСР, зокрема, спеціально перекинутих із внутрішніх районів СРСР. До того ж, для впровадження розкуркулення в УСРР було мобілізовано із запасу 2296 чекістів, а також 9296 комуністів, 8328 комсомольців, 4019 працівників міліції — загалом майже 24 тисячі осіб. Усім було видано зброю.

У кожному з районів, де планували виселення, було створено спеціальні загони з комуністів і комсомольців чисельністю по кілька десятків осіб. Наприклад, у Брацлавському районі Вінничини такий загін мав бути створений із 30 комсомольців райцентру. Після відповідної команди загін мали б негайно перевести на казармене становище.

В окружних центрах такі партійні загони налічували сотні штиків. До того ж, для кожної округи виділяли спеціальний мобільний резерв із перевірених курсан-

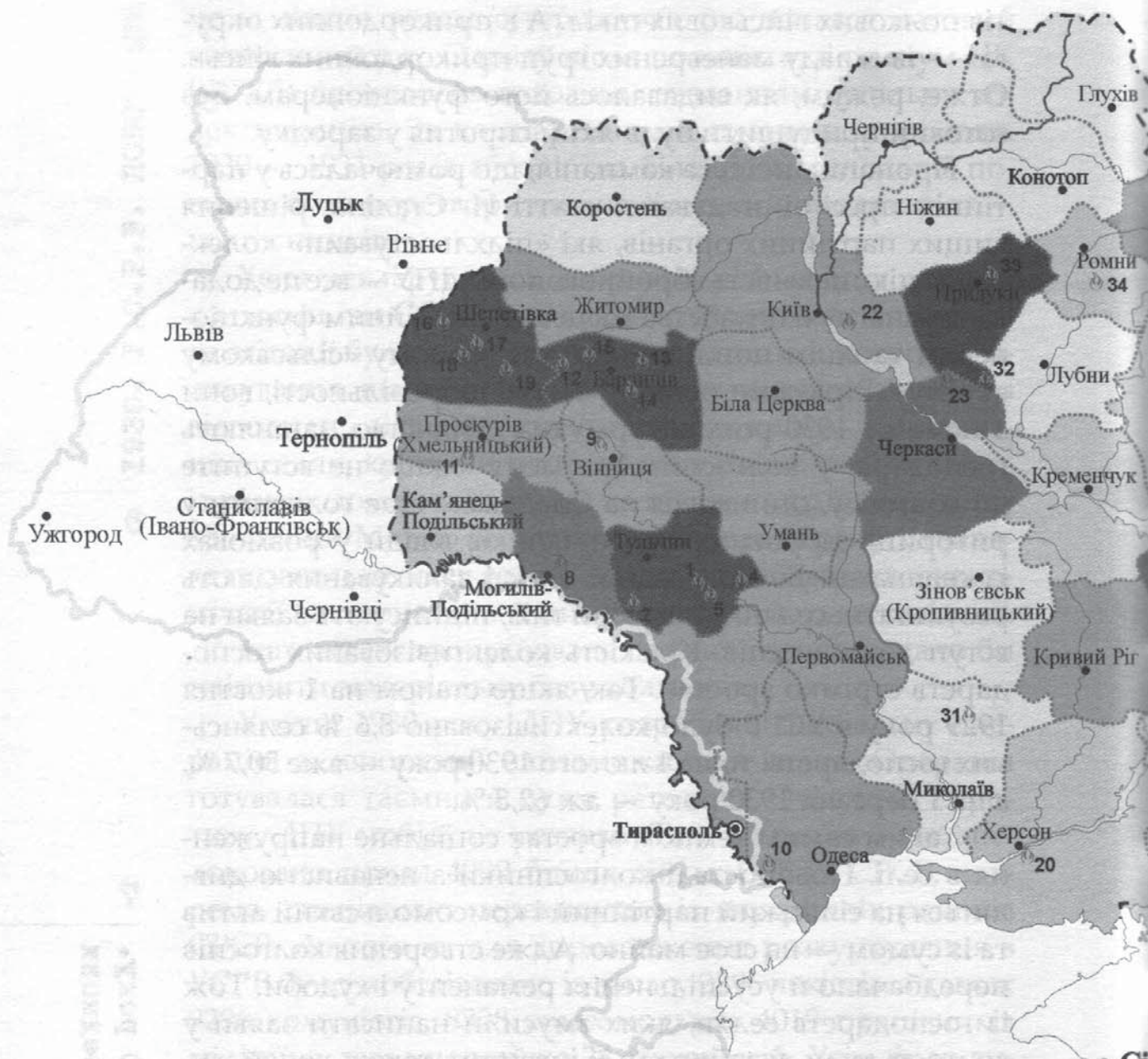
тів полкових військових шкіл. А в прикордонних округах — із складу маневрених груп прикордонних військ. Отже, режим, як видавалось його функціонерам, був готовий придушити будь-який спротив у зародку.

Пропагандистська кампанія, що розпочалась у партійній пресі зі згадуваної статті Й. Сталіна; рішення вищих партійних органів, які «підхльостували» колективізацію; наявність збройної опори ДПУ — все це додавало «снаги» й нахабства місцевим партійним функціонерам та їхнім поплічникам, так званому «сільському активу». Зірвавши останні маски добровільності, вони з початку 1930 року штурмують селянство, заганяють господарів у колгоспи. Аргумент «якщо не вступите до колгоспу, опинитеся на Соловках» стає головним у риториці озброєних представників влади у розмовах із селянами. Безпосередній тиск і залякування дають результати: селяни, тамуючи гнів, підписують заяви на вступ до колгоспів. Кількість колективізованих господарств стрімко зростає. Так, якщо станом на 1 жовтня 1929 року в УСРР було колективізовано 8,6 % селянських господарств, то на 1 лютого 1930 року — вже 30,7 %, а на 1 березня 1930 року — аж 62,8 %.

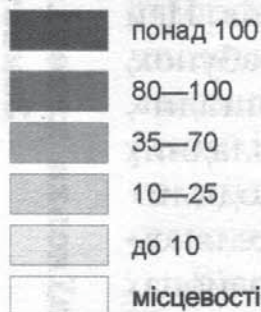
Таким самим темпом зростає соціальне напруження в селі. Новопосталі колгоспники з ненавистю дивляться на сільський партійний і комсомольський актив та із сумом — на своє майно. Адже створення колгоспів передбачало й усупільнення реманенту і худоби. Тож із господарств селян, яких змусили написати заяви у колгосп, туди ж забирали й інвентар, також коней, худобу, а інколи й домашню птицю.

Одночасно у селян починають збирати посівний матеріал та фураж для новостворюваних колгоспів. Цей збір повсюдно перетворюється на відвертий грабунок, коли до господи, нерідко й уночі, вривалися «бригади», «комісії» чи просто групи з комсомольців та владних активістів і часто забирали все збіжжя, яке знаходили.

Проте останньою краплею, що переповнила селянське терпіння, стало закриття церков. У багатьох районах саме наруга над релігією, «відбирання Бога» як останньої надії штовхнули селян до відкритого спротиву.

**Кількість селянських виступів в округах
20 лютого — 2 квітня 1930 р.
(за неповними даними ДПУ)**

Умовні позначення

- сучасні кордони України
- кордони Української СРР
- межі округ і Молдавської АСР
- столиці Української СРР, Крим
- центри округ та інші міста

Масові протести

– Місцевості найбільш активних виступів:

- 1 — с. Тростяничок Тростянецького р-ну Тульчинської округи
- 2 — сс. Гарячківка і Вільшанка М'ястківського р-ну Тульчинської округи
- 3 — райцентр Соболівка Тульчинської округи
- 4 — райцентр Джулинка Тульчинської округи
- 5 — с. Баланівка Бершадського р-ну Тульчинської округи
- 6 — сс. Велика Русава і Мала Русава Томашпільського р-ну Тульчинської округи
- 7 — райцентр Шаргород Могилівської округи
- 8 — сс. Тропове, Сугаки і Вендичани Могилівської округи
- 9 — с. Мізяківські Хутори Вінницького р-ну Вінницької округи
- 10 — сс. Градениці, Троїцьке і Яськи Червоноповстанського р-ну Одеської округи
- 11 — райцентр Ярмолинці Проскурівської округи
- 12 — райцентр Любар Бердичівської округи
- 13 — с. Павелки Андрушівського р-ну Бердичівської округи
- 14 — с. Верболози Козятинського р-ну Бердичівської округи
- 15 — райцентр Чуднів Бердичівської округи
- 16 — райцентр Плужне Шепетівської округи
- 17 — с. Жилинці Судилківського р-ну Шепетівської округи
- 18 — сс. Кузьминці, Ледянка, Сморшки Антонівського р-ну Шепетівської округи
- 19 — райцентр Гриців Шепетівської округи
- 20 — с. Солонці Цюрупинського р-ну Херсонської округи
- 21 — с. Жорнівка Васильківського р-ну Київської округи
- 22 — райцентр Бориспіль Київської округи
- 23 — с. Горбані Гельмязівського р-ну Шевченківської округи
- 24 — с. Євгенівка Старокременчицького р-ну Маріупольської округи
- 25 — хут. Баланівський Вільшанського р-ну Харківської округи
- 26 — с. Ряске Нехворощанського р-ну Полтавської округи
- 27 — с. Обухівка Карло-Марксівського р-ну Дніпропетровської округи
- 28 — с. Топчино Царичанського р-ну Дніпропетровської округи
- 29 — сс. Богданівка, Тернівка та інші Дніпропетровської округи (Павлоградське повстання)
- 30 — с. Чернеча Слобода Смілівського р-ну Роменської округи
- 31 — с. Антонівка Новобузького р-ну Миколаївської округи
- 32 — ст. Драбове Прилуцької округи
- 33 — с. Боршна Прилуцької округи
- 34 — с. Бодаква Роменської округи
- 35 — с. Краснопілля Сумської округи
- 36 — с. Кругле, Коноплянівка Старобільської округи

кої і Молдавської АСРР

і повстання в УСРР у 1930 році

«БЕРЕЗНЕВІ ВОЛИНКИ»

Грім ударив у середині лютого 1930 року фактично в протилежних сторонах України. Від 12 лютого колективізація загальмувала в Мостківському районі тодішньої Старобільської округи. Спершу в райцентрі, а за кілька днів — у низці сіл цього та сусідніх районів селяни запротестували проти створення колгоспів і розібрали посівний матеріал та реманент.

Тими самими днями в Плужному, райцентрі Шепетівської округи, громада розпочала боротьбу за повернення церкви. Плужанські події стали поштовхом до масштабних протестів і заворушень, що охопили фактично всю Шепетівську округу.

В останні дні лютого повстання поширилося на Бердичівську округу. Тоді ж заворушення розпочалися в Одеській, Сумській, Дніпропетровській та інших округах. Від 10 березня повстало Поділля — Тульчинська, Могилів-Подільська та Вінницька округи. Загалом селянські заворушення, чи, як їх зневажливо називали комуністи, «волинки», у лютому-березні 1930 року охопили значну частину України. ДПУ (Державне політичне управління — попередник КДБ) у своїх звітах зафіксувало, що в Україні від 20 лютого до 20 квітня заворушення охопили 1895 сіл у 41 із 44 округ.

Тогочасні селянські виступи переважно були мирними протестами. Часто головну роль у них відігравали жінки. «Масові заворушення зазвичай розпочиналися з того, що натовпи жінок по 200-300 осіб, а іноді й значно більше, збиралися біля сільрад з вимогами виходу з колгоспів, видачі зерна та усупільненого майна», — зазначав голова ДПУ УСРР Всеволод Балицький у доповідній записці генеральному секретарю ЦК КП(б)У Станіславу Косіору, аналізуючи причини та перебіг селянських виступів у прикордонних округах України наприкінці березня 1930 року.

Фактично це була перша в Україні масштабна спроба мирного спротиву владі. Своєрідний прообраз нещодавніх Майданів. Проте у 1930 році часто мирні селянські виступи переростали у розправи над місце-

культу». У довідці зазначено, що «один із дивізіонів 6-го полку військ ОДПУ (УСРР) упродовж двох тижнів ліквідував 102 масові виступи, відновив радвладу у 32 населених пунктах і організував вилучення великої кількості антирадянського та куркульського елементу. За цей термін дивізіону довелося здійснити посадку у вагони та вивантаження з них 31 раз».

Наприкінці лютого В. Балицький у Шепетівці. Далі об'їжджає бунтівний Плужанський район. З березня вирушає на Одещину, де наступного дня особисто керує штурмом повсталого села Яськи, згодом відвідує інші неспокійні райони округи. З 16 березня він придушує повстання в Тульчинській округі. До речі, тут трапився випадок, що має пряму аналогію до згадуваної середньовічної Жакерії. Тоді феодальні сеньйори заманили на переговори лідера повстанців, де його і вбили. У березні 1930 року в райцентрі Джулинка тодішньої Тульчинської округи чекістські карателі запросили на переговори лідера повстанців Задорожну, яку там само й арештували та вивезли з району.

В. Балицький виявився вправним карателем. Після перших невдалих спроб розв'язати проблему силовими методами вже наприкінці лютого 1930 р. він пропонує таку собі тактику «батога та пряника». З одного боку вимагає вживати найрішучіших заходів до ініціаторів заворушень, водночас наказуючи «спускати колективізацію на гальмах».

Отже, шляхом зупинення колективізації, дозволу виходити з колгоспів та повертати майно владі до кінця березня 1930 р. вдалося заспокоїти розбурхане українське селянство.

Проте режим не зміг цілком ліквідувати селянський спротив. І надалі у різних частинах України спалахують стихійні чи організовані виступи та повстання. Найвідомішим із них є Павлоградське повстання, яке на початку квітня 1930 р. охопило близько десятка сіл і хуторів на Дніпропетровщині.

Впродовж року органи ДПУ розкривають десятки підпільних селянських організацій і «угруповань». Щоправда, досі залишається питання, котрі із них

були реальними, а які «винайшли», сфабрикували самі чекісти. Проте одне залишається безсумнівним — українське селянство не змирилося із режимом.

І навіть у вже голодному 1932 р. більшість масових протестів у тодішньому СРСР припадало саме на Україну. Так за неповних перших сім місяців 1932 р. в Україні органи ДПУ зафіксували 923 масові протестні виступи, що становить майже 57 % усіх протестних виступів у Союзі. Тож цілком логічним є висновок, що злочин Голодомору 1932—1933 років став відповіддю Сталіна на мільйонний селянський «майдан» початку 30-х років в Україні¹.

«БІЛА ПЛЯМА» УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ

Події, про які ведеться мова, досі залишаються до певної міри «білою плямою» у нашій національній пам'яті. Ми надзвичайно мало знаємо про учасників того першого Майдану в історії України, хоча спротив українського селянства сталінській «революції зверху» не залишався поза увагою дослідників.

Мабуть, першим, хто спробував окреслити картину тієї народної війни, був Дмитро Соловей. У своїх роботах, зокрема у книзі «Голгота України», опублікованій у діаспорі після Другої світової війни, він на основі уривчастих відомостей, якими володів, подав інформацію про цілу низку повстань.

У підрадянській Україні тематику селянської боротьби намагалися замовчати або (якщо не можна було зігнорувати) подавали викривлено — як змову і терор «куркулів». Яскравим прикладом цього є томи «Історії міст і сіл Української РСР».

Але в останні десятиліття історики виконали велику роботу в дослідженні цієї сторінки історії України. Тим, хто хоче глибше вивчати цю тему, варто зверну-

1. Богдан Патрляк. Сталін як Путін. Голодомор — реакція на мільйонний селянський «майдан» початку 1930-х. — Електрон. ресурс: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2014/11/19/145925/>

тися до робіт Валерія Васильєва, Станіслава Кульчицького, Людмили Гриневич, Богдана Патриляка, Романа Подкура, Наталі Бем, Олени Ганжі, Олександра Вовка, Арсена Зінченка, Роберта Конквеста, Андреа Граціози, Лінн Віоли, Миколи Івницького та інших². Багато важливих документів, пов'язаних із повстаннями, опубліковано у низці збірників документів, виданих в Україні та Росії³.

2. Див. напр.: *Бем Н.В.* Українське село зимою—навесні 1930 року — масштаби опору політиці сталінського керівництва // Науковий вісник Дипломатичної академії України при МЗС України. — Київ, 2006. — Вип. 10, ч. 2. — С. 321—332; *Васильєв В.Ю.* Крестьянские восстания на Украине. 1929—1930 годы // Свободная мысль. — 1992. — № 9. — С. 70—78; *Васильєв В.Ю.* Селянський опір колективізації в Україні (1930-ті рр.) // Історія України: маловідомі імена, події, факти. — Київ, 2005. — Вип. 31. — С. 140—150; *Виола Л.* Крестьянский бунт в эпоху Сталина. Коллективизация и культура крестьянского сопротивления. — Москва, 2010; *Ганжа О.І.* Опір селян становленню тоталітарного режиму в УРСР. — Київ, 1996; *Ганжа О.* Опір селянства України політиці суцільної колективізації // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. — Київ, 2003. — Вип. 10. — С. 235—250; *Граціози А.* Великая крестьянская война в СССР. Большевики и крестьяне. 1917—1933. — Москва, 2001; *Гриневич Л.В.* Участь військ ДПУ та РСЧА в антиселянських акціях 1930 р. // Голод 1932—1933 років в Україні: причини та наслідки. — Київ, 2003. — С. 403—416; *Зінченко А.Л.* Нариси історії подільського селянства: 1917—1930 рр. — Вінниця, 2008; *Івницький Н.А.* Коллективизация и раскулачивание (начало 30-х годов). — Москва, 1994; *Історія українського селянства: Нариси в 2 т.* — Київ, 2006. — Т. 2; *Конквест Р.* Жнива скорботи: Радянська колективізація і голодомор. — Київ, 1993; *Подкур Р.Ю.* Збройний виступ як радикальна форма опору радянській владі в УСРР в 1920-ті — початку 1930-х рр. (за матеріалами ВУЧК-ГПУ) // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. — Київ, 2005. — Вип. 31. — С. 90—102.
3. *Васильєв В., Віола Л.* Колективізація і селянський опір на Україні (листопад 1929 — березень 1930 рр.). — Вінниця, 1997; *Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. Документы и материалы. 1927—1939: В 5-ти тт.* — Т. 2: Ноябрь 1929 — декабрь 1930 гг. / Ред. В. Данилов, Р. Маннинг, Л. Виола. — Москва, 2000; *Советская деревня глазами ВЧК—ОГПУ—НКВД. 1918—1939; Документы и материалы: В 4-х тт.* — Т. 3: 1930—1934 гг. — Кн. 1: 1930—1931 гг. / Ред.

Завдяки роботам учених-істориків загалом визначено причини і наслідки повстань, відтворено загальний перебіг того трагічного протистояння. Водночас майже незанимаються залишаються учасники цих повстань і виступів. Лише в окремих випадках нам відомі імена повстанців, чи «бандитів», як їх іменували в тогочасних владних, партійних або чекістських, документах. Саме така прогалина нашої історії змусила взятися за підготовку цих нарисів.

Шановний читачу, на сторінках книги, яку тримаєш у руках, Ти ознайомишся з галереєю окремих сторінок війни, яку провадило українське селянство з тоталітарним режимом у 1930 році, а також дізнаєшся про її героїв.

Нариси написані на основі різних джерел. Це і дослідження істориків та краєзнавців, і спогади учасників тих подій, і навіть, в окремих випадках, — народні легенди та пісні. Але головними джерелами більшості нарисів стали кримінальні справи учасників цих повстань, що зберігаються в Галузевому державному архіві Служби безпеки України (ГДА СБУ) та обласних державних архівах. Більшість цитат учасників повстань, наведених у нарисах, почерпнуті саме з цих справ.

Але кримінальні справи є особливим, специфічним джерелом. Оперуповноважені ДПУ, що провадили слідства, зовсім не прагнули встановити істину. Їхньою метою було обґрунтувати вину, часто наперед визначених, «соціально небезпечних елементів». Головними обвинуваченими мали бути, передусім, куркулі. І майже в усіх обвинувальних висновках таких справ, наче під копівку, вказано наявність у селах «куркульських груп», які провадили «антирадянську пропаганду» й організовували «волинки».

Матеріали цих справ і досі є єдиними документальними джерелами, що дають змогу відтворити події та встановити імена учасників повстань у конкретних

А. Берелович, В. Данилов. — Москва, 2003; «Совершенно секретно»: Лубянка — Сталину о положение в стране (1922—1934 годы): В 8 тт. — Т. 5—8. — Москва, 2003—2008.

селах. Тому науковцям, які, сподіваємося, досліджуватимуть цю важливу сторінку нашої історії, без цих документів не обійтись. Також маю надію, що ці нариси стануть певним поштовхом до дослідницької роботи. Адже на сторінках книги представлено лише два десятки епізодів із багатьох тисяч заворушень, «волинок» і повстань народної війни проти тоталітарного режиму, що тривала і у двадцятих, і у тридцятих роках ХХ століття в Україні.

Поява цієї книги була б неможливою без допомоги багатьох людей, яким я глибоко вдячний. Передусім моя щира подяка за підтримку та розуміння колегам із Українського інституту національної пам'яті та Галузевого державного архіву Служби безпеки України. Особлива подяка В'ячеславу Василенку та Володимирі Бірчаку, які допомогли ознайомитися з багатьма важливими для книги документами. За допомогу в пошуку потрібних документів і матеріалів також висловлюю вдячність Геннадію Івануценку, Роману Рейді, Ірині Федоренко, Віктору Рогу, співробітникам державних архівів Вінницької, Хмельницької та Херсонської областей. Окрема подяка Ярославу Файзуліну та Богдану Завітію, які своїми цінними порадами допомогли покращити рукопис. Також щиро вдячний Юрію Шаповалу за слушні зауваження і пропозиції до другого видання. І, звісно, безмежна вдячність дружині Галині та рідним, котрі підтримували й надихали у створенні цієї книги.

МЕСНИК ШЕВЧЕНКОВОГО КРАЮ

«Красиве мужнє обличчя, блакитні очі. Одягнутий у галіфе та шкіряну тужурку. Через плечі хрест-навхрест — кулеметні стрічки. На ньому були гвинтівка, револьвер, кинджал і дві гранати», — таким запам'ятався одному з районних компартійних інструкторів «бандит» Степан Блажевський. Вони зустрілись випадково у лісі. Інструктор зі смертельного страху увесь трусився, адже про Блажевського йшла страшна слава — комуністів спалює живцем. Степан підійшов до переляканого комуніста, поклав руку на плече, усміхнувся і промовив: «Не бійтеся, я вам поганого нічого не зроблю, але і ви будьте людиною».

Той самий інструктор через кілька років, у розпал Голодомору, оповідаючи таким самим функціонерам про зустріч із легендарним повстанцем, показувати-ме співрозмовникам ліс, у якому «банда» Блажевського замордувала голову райвиконкому. Повстанці прив'язали чиновника до дерева ланцюгом і спалили. Над обгорілим трупом прибили табличку, у якій погрозували, що така сама кара чекає на кожного, хто відбиратиме останнє зерно у селян, і підписали: «Блажевський — месник народний».

Оповіді, які Дмитро Гойченко наводить у своїх відомих мемуарах «Червоний апокаліпсис: крізь Голодомор і розкуркулення», свідчать про страх і водночас повагу, яку навіть у партійних функціонерів мала постать «бандита Блажевського». Як зазначали чекісти у зведеннях: «Степан Блажевський більше від інших ви-

КОРСУНЬ

ГОРОДИЩЕ

СМІЛА

ШПОЛА

МОКРА КАЛІГІРКА

ЗЛАТОПІЛЬ

НОВОМИРГОРОД

З І Н О В І

різнявся своїм розумом, умінням — як ватажок, своєю завзятістю — як ворог радвлади».

Наведена вище історія трапилася наприкінці 1920-х років на Черкащині у тодішній Шевченківській окрузі. На той час Степан Блажевський був досвідченим підпільником. Уже понад 10 років він не складав зброї. Був двічі поранений, проте був невловимим. Степан зумів створити ефективну підпільну мережу. Селяни вчасно інформували повстанців про можливі загрози та переховували їх у разі небезпеки. «Такий був неписаний закон серед населення: до кого Блажевський чи хтось із його загону заскочив, той повинен робити все, навіть при переслідувачах, щоб заховати повстанців. Кожен був переконаний, що якби він зрадив Блажевського й навіть увесь загін був знищений, усе одно від таємних співучасників повстанців прийшла би загибель зраднику», — переповідав розмови партійних функціонерів Дмитро Гойченко.

«ОСТАННІ ХОЛОДНОЯРЦІ»

Боротьбу з червоними Степан розпочав разом зі своїми братами Миколою та Михайлом із семінарської лави в бурхливі революційні роки.

У родині Теофіла Блажевського, котрий наприкінці ХІХ століття перебрався в с. Ксаверове на Черкащині, де почав службу дяком у місцевій церкві, зростало п'ятеро синів та двоє дочок. Напередодні революції троє старших синів Теофіла — Михайло, Микола та Степан — навчалися у Черкаському духовному училищі.

Саме у Черкасах брати Блажевські ознайомилися з українським національним рухом. З початком революції в 1917 році брати долучаються до боротьби за українську державу. Радянські джерела свідчать про їхнє перебування під командуванням генерал-хорунжого Юрка Тютюнника. Вочевидь, брати вступили до лав вільного козацтва.

◁ Південно-західна частина Шевченківської округи на мапі 1929 року

Звенигородський кіш, який діяв і в рідних для Блажевських краях, із лютого 1918 року очолював Ю. Тютюнник.

Після окупації Черкащини більшовиками брати Блажевські долучаються до повстанців Холодного Яру. Вони воюють у загонах отамана Завгороднього, пізніше Антона Грозного. Після загибелі в жовтні 1922 року останнього Блажевські стають центром, довкола якого гуртуються повстанці Смілянщини та Шполівщини.

Степан Блажевський на той час легалізується і влаштовується працівником телеграфу на станції Бобринецькій (тепер станція імені Тараса Шевченка).

1923 року в рідному селі Ксаверовому чекісти вистежили й арештували Миколу Блажевського. Проте йому

Бібліотека КНУ ім. Т. Шевченка

Обкладинка виданої у радянський час книги «Без страху і доко-ру», у якій одним із антигероїв представлений С. Блажевський

вдалося утекти з черкаської в'язниці (ДОПРу). Відтоді повстанський загін братів Блажевських не дає спокою владі. До загону долучаються селяни Ксаверового та сусідніх Орловця, Буди-Орловецької, Хлистунівки, а також сіл Шполянщини. Як зазначав перший дослідник долі братів Блажевських Андрій Тегерешвілі, у 1924 році у кожному зведенні ЧК щодо Балаклійського району фігурує село Ксаверове.

Добре орієнтуючись у справах на залізниці (завдяки зв'язкам Степана Блажевського), повстанці часто нападають на потяги. Їхня головна мішень — зброя. Об'єктами нападів загону братів Блажевських є також владні установи та кооперативи. Під час нападів і сутичок повстанці вбили міліціонерів, співробітників ДПУ та партійних активістів.

Але і повстанці зазнають втрат. Проти загону Блажевських було кинуте кілька ударних груп міліції та ДПУ. Чекістам вдалося захопити кількох повстанців, зокрема Василя Нещадима. Особливо важким став 1925 рік. Того року в перестрілці з чекістською ударною групою поблизу Сигнаївки на Шполянщині загинув Микола Блажевський. Його тіло привезли до Шполи. Після завершення «слідчих дій», за вказівкою начальника місцевої районної міліції, Миколу поховали на православному цвинтарі. Пізніше, під час нападу на пошту в Городищі, у перестрілці з чекістами було смертельно поранено і Михайла. Його, мабуть, чекісти поховали в Городищі.

У сутичках із переслідувачами двічі був поранений і Степан Блажевський. Але завдяки підтримці селян вилікувався. Щоби врятувати загін, С. Блажевський приймає рішення на певний час його розпустити. Він із кількома побратимами перебирається на Донбас, де було легше переховуватися від чекістів.

«У СЕЛЯН НІЧОГО НЕ БРАТИ, НИЩИТИ КОЛГОСПИ»

Тим часом радянська влада, зміцнившись, переходить до насильницької колективізації. Черкащину, яка тоді називалась Шевченківською округою, 1929 року

було визначено округою суцільної колективізації. У селах починається шалена кампанія з примусу селян до вступу в колгоспи. І Степан із побратимами вирішують повертатись у рідні краї для продовження боротьби.

Перед поверненням вони експропріюють касу Чистяківського шахтоуправління на Донеччині (тепер м. Торез). У перестрілці з охороною рудника було смертельно поранено двох побратимів Степана: Сергія Снігура і Саву Ткаченка.

Степан Блажевський із Лук'яном Середою повертаються на Черкащину й відновлюють повстанський загін. До загону долучаються й Степанові молодші брати — Андрій та Олександр.

«У Шполянському районі знов почала оперувати банда Блажевського. Її гасло — в селян-односібників нічого не брати, грабувати колективи, нищити комуністів. У с. Орлівці Блажевський спалив справи комосередку й нахвалявся перестріляти керівників села», — зазначали автори пропагандистської радянської брошури «Весняні рейди» у 1930 році.

Загін розгорнув активну партизанську діяльність. «Бандити вночі зненацька з'являються у селах, палять хати, стріляють в активістів», — переповідав матеріали кримінальної справи співець «чекістської слави» І. Логвиненко у своїй художній повісті «Без страху і докору», що побачила світ у 1974 р.

Про долю голови Городищенського райвиконкому Подвиженка, якого повстанці під час проведення хлібозотівель схопили і спалили, йшлося на початку нарису. Жертвами нападів Блажевського стали ще кілька інших партійних функціонерів та активістів. Так, 13 січня 1930 року в Ксаверовому до хати, де місцеві владні активісти зібралися зустрічати старий Новий рік, увірвалися семеро озброєних чоловіків із загону Блажевського. Вони підняли трьох активістів — братів Ващенків та секретаря сільради Гамаюнова — і на місці розстріляли. Наступними днями було вбито ще кількох братів Гамаюнових.

Тоді ж, у січні 1930 року, керівництво ДПУ, плануючи масове розкуркулення, віддає наказ — ліквідувати можливі осередки спротиву та виконати «зачистку»

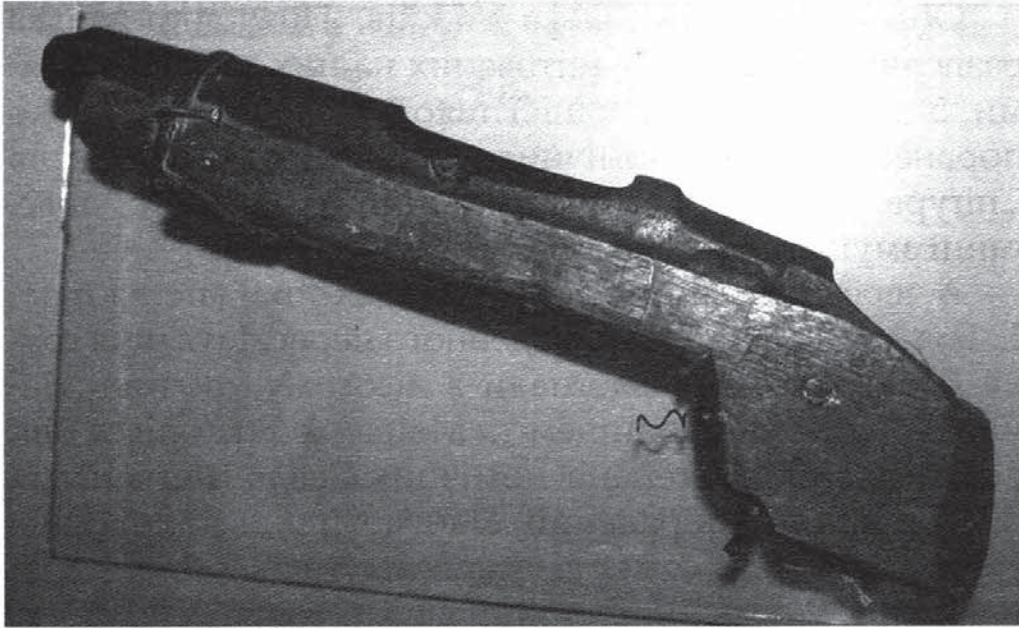

Фото Л. Клименко

*«Куркульський обріз» в експозиції
Черкаського обласного краєзнавчого музею*

всіх неблагонадійних. По Україні в січні — лютому прокотилася хвиля викриттів реальних і міфічних підпільних організацій та арештів їхніх учасників. До середини лютого в республіці було арештовано близько 12 тисяч потенційних повстанців.

Черкаські чекісти, виконуючи наказ, кинули усі сили на ліквідацію «банди Блажевського». Села буквально наводнюються співробітниками ДПУ та міліціонерами. У Ксаверовому «за зв'язок із бандзграєю» було арештовано близько двох десятків селян. Серед них чекістам вдалося арештувати і двох повстанців — Микиту Шевченка та Юхима Карпенка. Та на слід Блажевського чекістам вийти не вдалося. Степан був досвідченим підпільником. У нього були свої інформатори. Як зізнавалися у своїх спогадах переслідувачі, інформатори в нього були навіть у «бойових групах для боротьби з бандою Блажевського».

Проте кільце стискалося. В окрузі було створено спеціальну оперативну групу під керівництвом досвідченого чекіста Павла Орлова. У селах чекісти сформували групи спостереження з місцевих комсомольців, активістів та спеціально навчених агентів. Такі групи налічували 20—30, а в Орловці чи в Ксавериному — до 50 осіб. Вони мали повідомляти опергрупу про появу «бандитів».

Облава тривала кілька тижнів. Повстанці кілька разів виривались із влаштованих на них засідок з боями. 5 лютого під час однієї такої сутички було важко поранено в живіт помічника С. Блажевського Андрія Снігура. Щоби чекісти не захопили пораненого, повстанці змушені були дострелити побратима.

А через тиждень чекістам вдалося-таки вистежити і С. Блажевського. Після дводенного переслідування групу Блажевського наздогнали в лісовому урочищі Ламані Гори між Городищем та Млієвим. Розгорівся бій, у якому загинув Степанів помічник Павло Шевченко, а сам Степан був поранений. Найімовірніше, вночі повстанці, щоб відірватися від переслідувачів, розійшлися малими групами чи поодинці в різні боки.

Степан рушив у бік рідного села. Та кривавий слід видав отамана. Уранці 15 лютого 1930 року каральна група за цим слідом вийшла до скирти соломи в полі неподалік Хлистунівки. Тут пронулав постріл — і переслідувачі залягли у снігу, взявши скирту на приціл.

Від скирти почувся насмішкуватий голос Степана, який звертався до свого односельця, провладного активіста: «Федоре, ти залишив удома восьмеро дітей, щоби прийти по мою душу? Навіщо вона тобі?». Федір не встиг відповісти, бо влучна куля повстанця обірвала йому життя. Далі зав'язалася перестрілка. Бій тривав кілька годин. Переслідувачі почали оточувати скирту, де засів Блажевський. Степан, вистрілявши всі набойі, останньою кулею застрелився, щоби не потрапити у полон.

Так завершилася героїчна епопея останнього отамана Черкащини та його загону, що десятиліття були, як зазначив Д. Гойченко, «символом надії для багатьох тисяч селян». У селах переказували про героїчну залибель легендарного повстанця, прикрашаючи її щоразу новими елементами. Бій у скиртах швидко обріс легендами й чутками. І через два роки навіть місцеві партійні функціонери оповідали, що із загonom Блажевського, озброєним ручними кулеметами і гранатами, вів бій батальйон ДПУ, підсилений військами і загонами комуністів та комсомольців. І цей запеклий бій тривав два дні, допоки не було вбито останнього повстанця...

«ЦЕРКВИ, ХОЧ ПОСТРІЛЯЙТЕ ВСІХ, НЕ ДАМО!»

Давно уже немає старої Троїцької церкви у Плужному, що в лютому 1930 року стала центром боротьби плужан проти свавілля влади. Саме її повернення громаді села стало першим успіхом селян і надихнуло всю довколишню округу.

Сучасне село Плужне Ізяславського району Хмельницької області у 1930 році було районним центром Шепетівської округи. На той час воно налічувало 740 дворів. У центрі села було дві дерев'яні церкви: стара Свято-Троїцька, споруджена ще у XVIII ст., і нова — Свято-Михайлівська, збудована у 1912 році. У 1927 році нову церкву влада закрила і у громади залишилась лише старенька Троїцька церква¹.

Останнім священиком церкви був 49-річний Оверко Іванович Войтко. Саме довкола отця Оверка і згуртувалися прихожани в обстоюванні своїх прав. Майбутній священик народився 1881 року в селянській родині у с. Великі Куськівці нині Лановецького району Тернопільщини. Юнаком працював у Києві в майстерні бронзових церковних речей. Отець Оверко отримав не-

1. У краєзнавчих матеріалах можна натрапити на відомості, що «Свято-Троїцький храм був у 1918 році розібраний комітетом сільської селянської бідноти». Проте у матеріалах кримінальної справи учасників повстання у Плужному 1930 року йдеться саме про Троїцьку церкву. З іншого боку, більшовики встановили контроль над Шепетівщиною фактично лише у 1920 році. Тож, найімовірніше, у краєзнавчих розвідках є помилка, і Троїцьку церкву розібрав комітет незаможних селян уже після описуваних подій на початку 1930-х рр.

<https://uk.wikipedia.org/wiki/Плужне>

Церкви у Плужному на початку ХХ століття

погану освіту. З 1903 до 1909 року навчався у Києво-Печерській лаврі та у Кременецькому монастирі. Був також слухачем Київських вищих богословських курсів.

1909 року О. Войтко розпочав служіння дияконом у с. Городище Ізяславського району. Наприкінці 1914 року був висвячений у сан священника й на початку наступного року направлений парохом аж у с. Часто-острівське Красноярського краю в Сибіру. До України повернувся лише 1922 року. Спершу отець зупинився в с. Городище, звідки починав свій душпастирський шлях, потім був священником у Путринцях, а після 1924 року став священником Плужного.

Отець Оверко разом із дружиною Іриною Миколаївною та п'ятьма дітьми у Плужному жили у винайманий квартирі, що складалася лише з однієї кімнати. Проте священник мав авторитет у плужан. Він часто бував у них, ділився з ними останнім. Одним із захоплень отця та його дружини було вишивання. Довгими зимовими вечорами вони з прихожанами церкви часто збиралися чи то в кімнаті в отця, чи то в когось із селян для спільного вишивання. Такі вечорниці чекісти трактуватимуть як злочин — участь у нелегальних зборах.

«ГРОМАДА КРОВ'Ю ОБІЛЛЄТЬСЯ, АЛЕ СІЛЬРАДА ЦЕРКВУ ЗАБЕРЕ»

На початку 1930 року в районі, як і в усій окрузі, розгортається колективізаційна істерія. Плужан починають змушувати вступати до колективного господарства. Починається «усупільнення коней», реманенту, а також збіжжя.

Водночас, районна влада, виконуючи рішення округного та республіканського партійних комітетів, розпочинає підготовку до розкуркулення односельців та ліквідації релігії як «опіуму для народу». 6 лютого 1930 року у Плужному було скликано збори «бідноти». А фактично — збори провладних прибічників. На них за, вочевидь, завищеними партійними звітами, зібралось до сотні «бідняків». Ухвалили списки «куркулів» на виселення, а також ухвалили рішення: «Розпочати підготовку серед населення до відібрання церкви».

Вже наступного дня голову правління та старосту церковної громади Плужного викликають у райвиконком, де їх змушують відмовитись від своїх посад. Від імені неграмотного церковного старости Івана Тимощука чиновники написали заяву про складання ним своїх обов'язків та відмову від «дурману релігії». Районна влада вирішила так обставити справу, що нібито церковна громада добровільно відмовилася від церкви й віддала ключі сільраді.

Керувала церковною громадою виборна п'ятдесятка. І на її зборах, які одразу скликали, голова правління п'ятдесятки Яким Марчук склав свої повноваження. Він заявив, що змушений вступати до СОЗ і від нього вимагають вийти із складу церковної громади. А ось І. Тимощук заперечив, що писав заяву про складання обов'язків. Він запевнив усіх, що й надалі готовий бути церковним старостою. Тож п'ятдесятка обрала нове керівництво. Проте за день і нове керівництво громади викликали до райвиконкому з такою самою вимогою — віддати ключі від церкви. «Правління церковної громади кров'ю заллється, але сільрада все одно церкву відбере», — прямо заявили селянам у райвиконкомі.

Водночас партійні активісти починають збирати підписи плужан для закриття церкви. Щоправда, селяни так і не зрозуміли, для чого влада знову вимагає якісь підписи чи заяви — чи то для закриття церкви, чи то для встановлення кількості віруючих і невіруючих. Загалом місцевій владі вдалося різними шляхами отримати до 300 підписів.

12 лютого до Плужанського райвиконкому викликають уже священика. Уповноважений райвиконкому Мазуренко заявив, що правління церковної громади подало заяву про відмову від церкви. Чиновник почав вимагати, щоб і отець відрікся від священицького сану. Оверко Войтко відповів відмовою. «Я є виборним, а не призначеним священиком, і самовільно відмовлятися від сану буде незручно перед мирянами», — сказав священик.

Паралельно зі священиком чиновники продовжували «обробляти» правління церковної п'ятдесятки і, врешті-решт, 13 лютого домоглися свого — відібрали ключі від церкви.

ТРИВОЖНЕ СТРІТЕННЯ

Звістка про те, що влада таки забрала ключі від церкви, сколихнула Плужне. Селяни розпитували один одного та священика — що робити.

У цій ситуації священик та церковна п'ятдесятка вирішують не здаватись, а боротися за повернення храму. Отець Оверко закликає всіх об'єднатись для відстоювання церкви. 14 лютого комісія у складі згадуваного вже Мазуренка та двох комсомольців як представників сільради прийшла до церкви описувати майно. Але до церкви почало сходитися і жіноцтво. Невдовзі зібралось кілька десятків селянок. Комсомольці та голова сільради, який підійшов, увійшли до церкви у шапках. Так вони демонстрували свою неповагу до традицій. Жінки кинулись на комсомольців і стали зривати шапки з їхніх голів. Почалася справжня бійка. Комсомольці, рятуючись від розлютованих жінок, змушені були втікати з церкви.

Увечері 14 та від самого ранку 15 лютого представники п'ятдесятки обходили Плужне, а також найближ-

Галузь державної архів СБУ

Супровідна записка до актів про розстріли О. Войтка та інших учасників селянських повстань на Шепетівщині

чі села Хотень, М'якоти, Борисів, Майдан, закликаючи вийти на захист церкви. Отець Оверко також обходить своїх парафіян, закликаючи захистити церкву від «антихристів». У священику чекісти вбачали головного організатора протесту. За їхніми твердженнями, саме священик відправив Якова Тимощука піднімати села Хотень і М'якоти, а Олексія Гребенюка — село Сторониче.

У суботу 15 лютого 1930 року, у велике християнське свято Стрітіння, до закритої церкви у Плужному зібрались чи не всі мешканці райцентру. Прийшло та приїхало багато селян із ближніх сіл. Усього зійшлося близько півтори тисячі людей. Від закритої церкви натовп рушив до сільради з вимогами повернути ключі від храму. «Ми коні даємо, насіння даємо в СОЗ, а церкви, хоч постріляйте всіх, не дамо!» — вигукували жінки.

Злякавшись величезної маси людей, секретар райвиконкому наказує повернути ключі від церкви плужанам. І у вибореній церкві отець Оверко відслужив святкове богослужіння. Того ж дня було обрано нове,

жіноче, керівництво п'ятдесятки, яку очолила Агафія Кулинич, а церковною старостою було обрано Варку Гендель. Священик разом із п'ятдесяткою вирішують наступної суботи, 22 лютого, влаштувати урочистий подячний обід із нагоди повернення храму.

Селяни побачили переляк влади. Це, а також успіх із виборюванням храму викликали велике піднесення. У Плужному починаються відверті розмови, що якщо церкву відвоювали, то і СОЗ «у нас не буде». Особливе невдоволення у селян спричиняє спорудження годівниць для конюшень створюваного колгоспу. Їх будували на основі усуспільненого, себто відібраного, селянського майна.

Водночас місцева влада й далі намагається залякати селян. Священика зараховують до списку куркулів, яких планують депортувати із села. Це лише посилює протестні настрої селянства.

20 лютого районний партійний комітет скликає у Плужному чергові загальні збори селян. Село вирує. Ще зранку селянки починають розбивати созівські годівниці. Ситуація загострюється до краю. І ось увечері починаються збори, на які прийшло близько трьох сотень плужан.

Щоб втримати контроль на зборах, комуністи вирішили не допустити до них «куркулів» та членів церковної п'ятдесятки. Голова зборів оголосив, що «позбавленці права голосу і члени правління п'ятдесятки повинні вийти». На що отримав вигуки із зали: «Тут немає куркулів», «У нас немає позбавленців, ми все одно підемо всі, коли так». Більшість селян з обуренням залишає збори. Але решта, партійні та колгоспні активісти, ухвалюють рішення: «Роботу продовжувати, обрати ударну бригаду».

Наступного дня, 21 лютого, активісти вийшли відбудувати конюшню й ремонтувати годівниці. Проте невдовзі на них накинута жінки з криками: «У нас коней забирають, чоловіків беруть, нас грабують!», «Бий актив!». Вісьмох комуністів і комсомольців було побито, всі інші розбіглися. Селяни розбили конюшню і годівниці та почали вимагати повернення відібраного реманенту.

Вирішальні ж події відбулися 22 лютого. У цей день, як і було заплановано, у церкві відбулося урочисте бо-

Бюро Плузненського районного комітету комсомолу у 1928 році

<https://uk.wikipedia.org/wiki/Плузжне>

гослужіння та святкування з нагоди повернення церкви. У них взяли участь тисячі мешканців Плужного та довколишніх сіл. «Священик влаштував подячний молебень, на якому були представники восьми—дев'яти сіл — загалом до 2000 осіб. Після цього почалися масові заворушення жінок», — писав В. Балицький у доповідній записці про ті події.

Того ж дня місцева влада намагається влаштувати свій мітинг. У центрі села спорудили навіть трибуну, на яку піднялися представники окружкому КП(б)У. Вони спеціально приїхали з Шепетівки для заспокоєння плужан. Проте селяни вийшли з церкви запалені проповіддю отця Оверка. З натовпу почулися викрики: «Давай зерно, реманент! Ми в СОЗ не хочемо! Нас грабують! Верніть нам тих, що ГПУ забрало!». А далі загукали: «Бий їх! Стягуй з трибуни», — і рушили до трибуни. Комуністи кинулися навтьоки. Після цього людський натовп попрямував до колгоспних комор розбирати реманент і збіжжя.

Отець намагався не допустити кровопролиття. Він закликав вірних розігнати СОЗ, але «не піддавати-

31

«Церкви, хоч постріляйте всіх, не дамо!»

ся спокусі нечистого духа». «Потрібно дякувати Богу, згуртуватися ще сильніше й не піддаватися іудам», — наголошував священник у проповіді, закликаючи селян довколишніх сіл підтримати плужан.

СЕЛО ЗАКЛЕКОТАЛО

Щонеділі у Плужному відбувались ярмарки, на які з'їжджались селяни навіть із сусідніх районів. І наступного дня, у неділю 23 лютого, на ярмарку тільки й було розмов, як плужани розігнали СОЗ та повернули своїх коней і реманент. Ця новина швидко розходитьсь районом. Запалені плужанським успіхом мешканці сіл району кидаються розбирати насильно усупільнений інвентар та зерно. Вже 23 лютого зерно розібрали в селах Хотень, Добринь, М'якоти. Найтрагічніше розвивалися події у М'якотах, де натовп до 200 жінок вимагав у місцевого керівництва ключів від комори зі збіжжям. У той час до села прибула група кінних міліціонерів. Вони намагаються розігнати жінок. М'якотчани накинулись на них, щоб відібрати зброю. Міліціонери відкрили стрільбу, і один із селян був убитий.

24 лютого повстали Велика Радогощ, Шекеринці, Коритне, Велика Гнійниця, Війтівці, Залужжя, Юсківці, Борисів. До 26 лютого, як зазначав шепетівський окружком КП(б)У, рух за «розбазарювання усупільненого зерна... охопив поголівно всі села району і перекинувся на сусідні райони округи».

Ось як, за спогадами старожилів, розгорталася подія у невеликому селі Вікнини. 23 лютого селяни, які побували на ярмарку у Плужному, принесли звістки про тамтешні події. Ці новини «того ж вечора вже ходили від хати до хати. Хтось уночі з усіх конюшень повиганяв коней на городи. Вдосвіта все село клекотало, розбираючи коней, а потім кинулися розбирати реманент. Закінчивши з реманентом, натовп рушив до сільради в село Дзвінки, щоб переконати актив повернути зерно людям та повернути церкву».

Місцева влада та актив утекли і заховалися на вікнинських хуторах. Згодом шепетівський партійний окружком відзвітує в ЦК КП(б)У, що «актив змушений

був піти у підпілля». Проте селяни знайшли їх і привели у Дзвінки, щоби «зняли прапор із церкви та поставили хрести», а також повернули усупільнене зерно.

Загалом упродовж кількох днів у 22 селах району сільради були розгромлені і припинили свою роботу. В селах почали обирати нові ради без комуністів чи старост. Так, у селі Великій Радогощі, що налічувало сотню дворів, 24 лютого селяни розігнали сільраду з партійних активістів і обрали нове її керівництво. Головою було обрано колишню дворянку. Водночас було відібрано ключі від комор, і селяни почали повертати собі зерно та інвентар. Одного із комуністів, який намагався залякати селян, жінки обеззброїли та замкнули в сараї.

У сусідніх Шекеринцях дійшло до збройних сутичок. Селянський натовп, озброєний кілками та вилами, оточив сільраду з вимогами повернення зерна. Жінкам вдалося витягти одного з комуністів. Його потягли до церкви, де разом з упійманим комсомольцем змушували молитися. У цей час до села на допомогу місцевому активу прибув озброєний підрозділ прикордонників, який відкрив вогонь. У результаті сутички загинуло двоє шекеринців.

Наступного дня кілька сотень селян Великої Радогощі, Шерекринців та Козина вирушили в похід до кордону. Піднявши чорний прапор, натовп підійшов до комендатури прикордонного загону. Тут селян зустріли її комендант і готові відкрити вогонь прикордонники. Селяни під загрозою відкриття «безпощадного вогню» змушені були відступити.

«ВИЛУЧЕННЯ ЗАЧИНЩИКІВ І ОРГАНІЗАТОРІВ»

Масштаб протестів спричинив паніку серед місцевого керівництва, яке терміново звертається по допомогу до республіканської влади. Вже 24 лютого начальник Шепетівського окремого відділу ДПУ Приходько отримує з Харкова жорсткий наказ: «Кинути в район максимальну кількість членів партії та комсомольців..., оточити охоплені хвилюваннями села

маневровими групами Славутського та Ямпільського прикордонних загонів». Водночас наказом вимагали забезпечити максимальні заходи з охорони складів зерна та колективізованого майна, не допускаючи «розкрадання в жодному випадку». Домагалися також у жодному випадку не повертати посівматеріал та інвентар.

Для придушення виступів республіканська влада кидає додаткові сили з Харкова та Києва. ЦК КП(б)У терміново відправляє для організації придушення протестів 85 відповідальних партійних функціонерів із Києва та Харкова, а також 75 перевірених курсантів Київської школи міліції. До Шепетівки терміново виїжджає і головний чекіст України, голова ДПУ УСРР Всеволод Балицький. Сконцентрувавши «значні партійні та оперативні сили», чекісти переходять у наступ. «Проведеною в ніч на 27/ІІ.30 операцією з вилучення зачинщиків і організаторів волинки вдалося дезорієнтувати активний рух і відновити порядок», — інформував В. Балицький партійне керівництво.

У перші ночі було арештовано 64, а до 4 березня — 149 мешканців району. У Плужному чекісти передусім кинулися арештовувати отця Оверка Войтка, але... не застали його вдома. Священик та його дружина понад місяць переховувалися в прихожан. Їх було арештовано лише 5 квітня 1930 року.

На початку березня в більшості сіл району радянську владу було відновлено. Найдовше чинили опір села Велика Радогощ, Кур'янівка, Юськівці. «Насіння та інвентар розібрали. Сільрада розпочала роботу», — звітував шепетівський партійний окружком республіканському керівництву на початку березня 1930 року про ситуацію в селах Плужанського району.

Селянський спротив зупинив каток колективізації, але це далось дорогою ціною. Найжорстокіше влада покарала священика, який наважився на відвертий спротив владному грабунку. 20 травня 1930 року Оверка Войтка було засуджено до розстрілу й невдовзі скарано. Ще десятьох учасників повстання у Плужному було засуджено до різних термінів ув'язнення. Лише 25 вересня 1989 року прокуратура Хмельницької області реабілітувала Оверка Войтка та інших учасників Плужанського повстання.

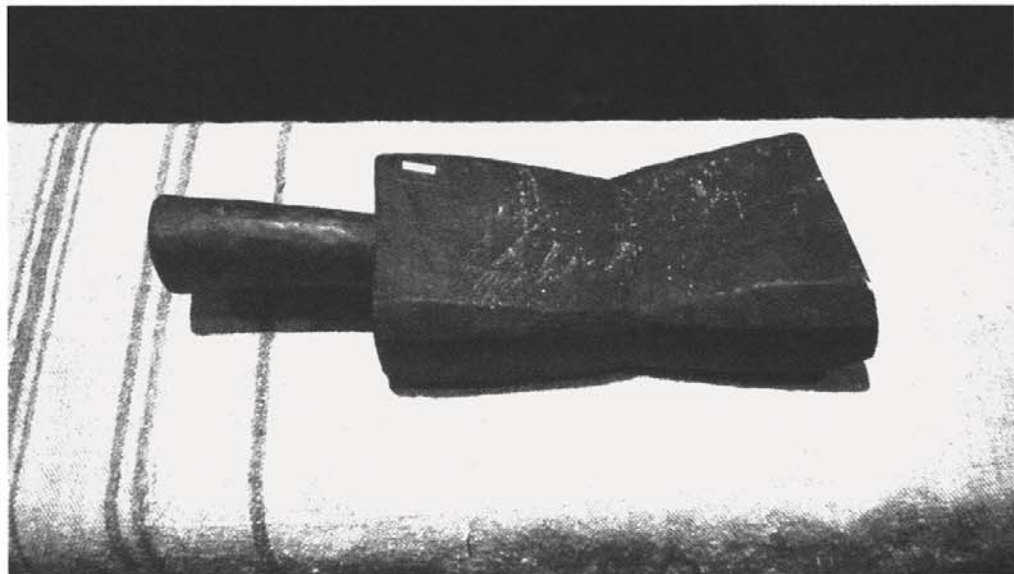
«ПРАНИКОВА ХМАРА» КРУГЛІВСЬКОГО ПОВСТАННЯ

«**О**дній жінці, Софії, не хотілось, щоб артиль у Круглому була. Вона збрала сорок жінок і двох чоловіків. І довго сперечались, як з активом боротися і хто керуватиме бунтом. Бабський загін вони вирішили назвати «Праниковою хмарою», бо ж озброєні жінки були здебільшого праниками», — такі записи спогадів очевидців під заголовком «Праникова хмара» свого часу краєзнавці виявили у селі Круглому, що у Сватівському районі на Луганщині.

Праником у народному побуті називалася важка дерев'яна ребриста вузька дошка, яку використовували для прання одягу. Це традиційний народний виробничий інструмент, який у критичний момент міг стати і зброєю розгніваних жінок.

А далі у записах мовиться, що отаманом повстале жіноцтво вирішило обрати... активістку, яку 1929 року Сватівський райком партії спрямував до села для організації колгоспів. «Жінку Оляною звали. Виділили їй хату. Вона сама в ній жила. Із активістами-селянами «стягувала колгосп», — записав круглівський літописець.

Повсталі попрямували до її господи. Оляну «вмояли», увірвавшись у хату через солом'яну стріху, бо жінка не відчиняла дверей. «Від імені «Праникової хмари» наказуємо бути нашим командиром!» — заявили їй. А далі: «Оляні коня дали. Озброїлись хто чим міг: Оляна — нагайкою, чоловіки — один люшнею з гарби, інший рушницею, а решта — праниками, рубелями,

*Праник в експозиції Національного музею
«Меморіал жертв Голодомору»*

рогачами, вилами, чаплінками, кочергами. І вирушили вони громити актив у селах...».

Так у народній пам'яті відклалися події антиколгоспного повстання, яке спалахнуло на Старобільщині в лютому 1930 року.

«В МІСТКАХ БУНТУЄ НАРОД»

Протести розпочалися у Містках, центрі району, до якого належав тодішній хутір Кругле. У лютому 1930 року збір збіжжя для посівного матеріалу створених колгоспів перетворився на відвертий грабунок. Напруження у районі зростало. І 12 лютого гнів вихлюпнувся. Того дня в райцентрі відбувалися збори районного активу. Обговорювали, як посилити роботу зі створення колгоспів та збору посівного матеріалу для них. Лунали промови партійних керівників із черговими вимогами та активістів з обіцянками їх перевиконати. Аж тут підвівся один із «сільвиконавців» на прізвище Борвен. І несподівано заявив, що відмовляється від роботи.

Ця відмова спричинює ефект бомби, що розірвалася. Владі довелось терміново припиняти збори. А вже

наступного дня Містки завирували. Ще перед обідом у центрі збирається великий натовп селян. Вимагають припинити збирати посівматеріал та повернути зібране. Представники районної та окружної влади просять людей розходитися, погрожують розправою. Селяни напірають. І тут активіст Якубовський із залізним кийком накидається на жінок. Одна дістає важкого удару. Натовп охоплює обурення. Активісту вдалося захватитися. Мешканці Містків оточують представників влади з вимогою віддати Якубовського на розправу. З важкими зусиллями владі вдається домовитися щодо проведення 14 лютого загальних зборів.

На загальних зборах села представники влади намагаються переломити ситуацію. Голова зборів ставить на голосування питання колективізації та збору посівного матеріалу. Криками «хліба не дамо!» голосування і збори зірвано. Наступного дня знову збори й залякування з боку влади розкуркуленням, на що селяни одноставно заявляють: «У нас куркулів немає, розкуркулювати нікого». Збори ухвалюють рішення повернути господарям відібране для колгоспних посівів збіжжя. Створено групу для організації повернення посівматеріалу. Її очолив, як зазначено в партійних звітах, «кулак» Андрій, а допомагали йому «середняки та бідняки». І того ж дня, 15 лютого, посівний матеріал було розібрано «організованим шляхом». Владі довелося змиритися з цим. Бо грізніші події розпочалися в сусідніх селах.

Розголос про містківську «волинку» швидко розійшовся селами району. 15 лютого за прикладом райцентру повстало с. Ново-Борова. Жіночий натовп загнав сільський партійний та колгоспний актив до сільради. У будинку повибивали шибки. Одного з партійців жінки захопили та побили. Виручати сільських активістів кинулися представники районної влади з міліцією. Їх зустрів натовп до 700 селян, озброєних палицями та камінням. Щоб заспокоїти село, влада змушена була повернути господарям відібране для посівного матеріалу зерно.

Посівматеріал також розібрали в Калмиківці, Гайдуківці, Рудівці та Підрізанівці. А ось на хуторі Круглому цим справа не обмежилася.

«ДОБИТИСЯ НАРОДНОГО ПРАВА»

Звістку про повстання в Містках у Кругле принесла ввечері у п'ятницю 14 лютого Меланія Перепеліцина, коли прийшла в гості до свого батька Пилипа Завертиленка. «Коли я увійшла до хати, там була сільська комісія, яка збирала хліб. Один з членів комісії став питати, що нового в Містках, на що я відповіла, що в нас у Містках бунтує народ», — зізнавалася згодом на допитах жінка.

Не встигла родина повечеряти, як до хати увірвався секретар сільради Діулін та арештував Меланію. Тієї ж ночі було арештовано ще трьох жінок за «зрив колективізації».

Затримання жінок спричинило велике обурення круглян. У селі починають вимагати їхнього звільнення, а також повернення відібраного зерна. Жіноцтво насає на місцеву владу. Тож увечері 15 лютого затриманих відпускають. Але влада відмовляється повертати зерно.

Обурені кругляни передають один одному новину, що в Містках «селянство повстало і Радвлда там уже немає». У селі до вечора суботи вже відкрито говорять про необхідність повстання, щоб «добитися народного права». Упродовж суботи й у ніч на неділю 16 лютого в різних кутках села гуртуються селяни. Михайло Козюберда і його однодумці обходять односельців, закликаючи повстати. Тоді ж уночі в селі було побито й першого активіста.

А недільного ранку в різних кутках хутора почали гуртуватися селяни з вигуками: «Час нам звільнитися від советського ярма!», «Биймо комсомол та активістів». У Середне-Круглому селян гуртував 42-річний Павло Полтавський, якого раніше розкуркулили і виселили з власної хати. «Радвлда усе забирає. Селянство живе у голоді та бідності. Час покласти кінець цим стражданням», — каже він сусідам. У Верхне-Круглому селяни на чолі з 21-річним Микитою Гребеником накинулись на комунарів, які провадили «кампанію зі збору посівматеріалу» на цьому кутку хутора. Далі почали викидати сільських активістів із хат розкуркулених і виселених односельців.

*Загальні збори колгоспниць колгоспу «Великий перелом»
с. Кругле у грудні 1931 р.*

*ЦДКФФА України
ім. Г.С. Пшеничного*

Представники місцевої влади й активу змушені були втікати із села. Деякі заховались у сусідній комуні, а більшість утікала аж до райцентру. Втекти змогли не всі. Жінки схопили та побили голову сільського комітету незаможних селян Сергія Коробійника. Після цього кілька сотень повсталих селян зійшлися до сільради та розібрали зерно, відібране владою.

Щоб заспокоїти круглян, райвиконком 17 лютого дає дозвіл на «розбір посівматеріалу». Влада сподівається, що «на цьому, фактично, мала би завершитися волинка».

Але окрилені успіхом селяни не зупиняються й рушають до сусіднього села Коноплянівки, щоб захистити священика. До парафії отця Якова Книгіна входили як Коноплянівка, так і Кругле. Священик користувався у селян великим авторитетом. Усіма силами отець Яків старався зміцнювати віру своїх прихожан. Переконував селян частіше ходити до церкви та молитися Богу.

Коноплянівська влада та комсомольці всіляко намагалися зламати священика, щоби закрити церкву. Раніше в його оселі відбувся обшук. З отця зірвали хрест, а в його дружини відібрали сережки.

«ХАЙ ЖИВЕ ВОЛЯ НАРОДУ»

Тож від самого ранку 17 лютого в Круглому почали збиратися селяни для походу в сусіднє село. І перед обідом повсталі рушили в Коноплянівку з вигуками: «Йдемо виручати попа», «Поб'ємо всіх активістів і комсомольців». Учитель Любарський на вимогу повсталих зробив для загону прапор із гаслом «Хай живе Радвлада і воля народу». Загін налічував близько 250—300 чоловіків та жінок. З них близько півсотні було верхи на конях. Інші йшли пішки. Очолили похід 65-річний Гнат Козюберда, 31-річний Онисим Коваленко та 57-річний Семен Підріз. Саме до Семена, котрий був верхи на коні та в шапці-кубанці, звертались по вказівки повсталі.

Орієнтовно о другій годині дня повстанський загін увійшов до Коноплянівки та оточив сільраду й хату-читальню, де заховались місцеві партійці. «Радянській владі настав кінець. Ми тепер покажемо всім активістам і комуністам, як ходити по хатах і забирати хліб. Ми зараз розгромимо все», — проголосив С. Підріз. Хату-читальню було розтрощено. Ящик із пропагандистською комуністичною літературою розбито і викинуто з хати. Витягли надвір і побили представників влади й активу, які переховувалися. Голову сільради А.Бикова топтали ногами, а потім кинули до ями та засипали снігом.

Повсталі вишукували передусім тих, хто знущався над священиком. Схопили комсомолку Маткову, яка зривала натільний хрест із священика. Її роздягли та в одній білизні водили по селу, як й іншого комсомольця Костяникова. Було побито представника райвиконкому Миколаєнка, безбожника Я. Бикова та інших активістів. Усіх пійманих партійців та активістів змушували хреститися.

ЦДКФФА України ім. Г.С. Пшеничного

Розкуркулення селянського господарства на Донеччині на початку 1930-х років

Помстившись за наругу над священиком, кругляни повернулись до домівок. Але ввечері з Коноплянівки до Гната Козюберди прибігли двоє юнаків із звісткою, що до Коноплянівки йде загін партійців із Дем'янівки для ліквідації виступу, а місцеві активісти озброюються.

Г. Козюберда зранку 18 лютого піднімає круглян на захист сусідів. Скликають усіх. Тих, що відмовляються, змушують погрозами. Озброюються хто чим може. Лише одиниці мають обрізи чи мисливські рушниці. Більшість із палками, вилами і, вочевидь, праниками.

Круглівський загін рушає до Коноплянки. Долучивши місцевих, повсталі йдуть на Дем'янівку. Громлять сільську раду. По селу шукають представників влади для розправи. Але дем'янівський актив, як і раніше коноплянівський, накивав п'ятами. Далі повстанці ру-

хаються через хутір Шевкунівку до Маньківки. У Шевкунівці також розтрощили хату-читальню. Уперед вислали двох кінних розвідників. «Один з рушницею, інший з люшнею», — зазначено у вищезгаданих круглянських спогадах.

У Маньківці повсталі вбили голову артілі Лічмана, побили вчителя Снагіцького. Обеззброїли й уповноваженого ДПУ, але йому вдалося утекти і заховатись на горищі школи.

«Почули в Маньківці гавкання собак, постріли, крики людей. Потім під'їхало двоє вершників. Один ударив чекіста по руці нагайкою та вибив у нього револьвер. Чекіст почав тікати до школи. Снагіцького побили. Мене й уповноваженого зі знищення собак збили з ніг і примусили лежати в багнюці. Хтось у нас вистрілив», — згадував пізніше один із постраждалих активістів А. Волков.

Повсталі почали обстрілювати школу, де засіли чекіст та один з учителів. За спогадами, вони навіть почали готуватися її підпалити. Але «люди дуже просили цього не робити. Бунтівники пожаліли бідолах, сіли на коней і поїхали».

А тим часом місцеві партійці спромоглися повідомити вищу владу про повстання. «За школою стояла трійка запряжених коней. У лінійку сів конюх Роман і галопом полетів до Покровського, що за 18 км від Маньківки. Черговий міліції зателефонував у Харків, Харків — у Сватове. Там був військовий гарнізон. За тривою було піднято загін міліції», — згадував А. Волков.

На придушення повстання було кинуте кінний загін міліції, озброєних місцевих партійців та оперативну групу ДПУ, яка в окрузі відповідала за операцію з розкуркулення.

Наставав вечір. Кругляни поверталися з Маньківки додому. І вже поблизу хутора переслідувачі їх наздогнали та відкрили вогонь. Кулі поцілили в 24-річного Микиту Гребеника. «“Праникова хмара” під'їхала до села, зупинилася під горою. Кіннота червоних їх наздогнала й почала стріляти поверх голів. Кругляни з коней падали, волосся на собі рвали. Їх зібрали та під-

водами відправили до Старобільської тюрми», — пізніше згадував про події того дня мешканець Круглого О. Коробійник.

СЛІДСТВО БУЛО «БЛИСКАВИЧНИМ»

Вночі й наступного дня в повсталих селах чекісти розпочали арешти. Загалом затримано близько сотні селян. Того ж дня більшість арештованих повстанців було відправлено до тюрми Старобільська. У повстанців вилучили і зброю — револьвер, гвинтівку, мисливську рушницю, два обрізи та 36 патронів. А також повстанський прапор.

Вже 12 березня судова трійка при колегії ДПУ УСРР оголосила вирок: 11 повстанців було засуджено до розстрілу, 15 осіб — ув'язнено у концтабір на терміни від 10 до 5 років, 19 — вислано на Північ терміном від 8 до 3 років. 16 обвинувачених звільнено. А щодо справи пораненого М. Гребеника було відкрито окреме провадження. Для нього чекісти вимагали 10-річного ув'язнення в концтаборі.

Більшість повстанців досі не реабілітовано. Постановою президії Луганського обласного суду від 8 вересня 1997 р. лише 12 осіб, які проходять у цій справі, реабілітовано. Решту визнано засудженими обґрунтовано.

А що ж до легендарної Оляни, то її постать залишається загадкою. У кримінальній справі учасників повстання, що зберігається у Галузевому державному архіві Служби безпеки України, серед обвинувачених є кілька жінок. Одна із них 33-річна Олена Полтавська, «дружина куркуля». Неписьменна мешканка Круглого була однією з найактивніших учасниць виступу як у своєму хуторі, так і в Дем'янівці та Маньківці. Її звинуватили у побитті Коробійника та інших сільських активістів. А також у тому, що «виганяла селян надвір» для участі в повстанні зі словами: «Тепер настав час, коли ми повинні звільнитися від комуністичного ярма, яке, крім грабежу, голоду і злиднів, нічого не дає». Олену з усіх повсталих жінок засудили найжорстокіше — до 10 років концтаборів.

В обвинувальному висновку керівником повсталих жінок навано й 17-річну Мотрю Полтавську. Дівчину з бідняцької родини чекісти звинувачували у керуванні жінками, побитті активістів, звільненні затриманих сільрадою жінок тощо. Чекісти запропонували засудити її до 3 років ув'язнення в концтаборі. Але тут, вочевидь, «спрацював» класовий підхід — і біднячку Мотрю судова трійка ДПУ УСРР з-під варті звільнила. Можливо, у народній пам'яті образи цих учасниць повстання злилися в один, народивши легенду про Оляну та її «Праникову хмару».

ХРЕСНИЙ ХІД ДО ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ

Того Стрітення 21-річний українець Деонізій Садовський гаряче молився у церкві рідного села Немиринці. Він молився не лише за свою молоду сім'ю, він просив у Бога мужності для односельців, щоби спільно стати до боротьби за правду проти паразитів-комуністів.

Молодому господарю йшов лише 22-й рік. Він не так давно одружився, мав власне скромне господарство: хату, корову та дві з половиною десятини поля. За соціальним статусом — бідняк. Але це аж ніяк не додавало йому симпатій до влади. Деонізій, чи, як його кликали у селі, Онисим, хоча і не здобув глибокої освіти (закінчив лише сільську школу), все-таки добре усвідомлював, що колективізація, яку затіяла влада, — суцільний обман. Згодом він відверто заявить слідчому ДПУ на допиті: «Повинен сказати, що я справді проти колективізації, бо вважаю, що це обман з боку влади і насилля над селянами».

Останній місяць зими 1930 року в селі Немиринці, що на той час входило до складу Фельштинського району Проскурівської округи, як і в усій Україні, видався нестерпним не стільки через морози, як через люте бажання влади колективізувати село. Але справа просувалася важко. Немиринчани не поспішали вступали до колгоспу та віддавати власне збіжжя для посівного матеріалу.

Районна влада у цьому побачила злий намір місцевої сільради. 16 лютого до села з району відправлено ко-

Секретно

Министерство Государственной Безопасности СССР

УКРБ УРСР по Хмельницькій обл.

112
УЧТГЧО в 1962 году

ДЕЛО № _____

По обвинению *Садовский*

Георгий Михайлович и др.
(всего 5 чел.) жит. в с. Хелмичин, Хмельницкой обл.

Начато „*31*“ *10* 19*28*г. В *районных* томах

Окончено „*07*“ *04* 19*94*г. Том № _____

Архив № *110689*

Сдано в архив „*14*“ 19*45*

Хранит: постоянно

После судебного рассмотрения и вступления приговора в силу, настоящее дело подлежит немедленному возвращению в Отдел „А“ МГБ СССР.

К делу должна быть приобщена копия приговора.

Основание: Приказ НКВД, Прокуратуры и НКЮ Союза ССР № 00359 от 10/IV 1939 г.

На 205 арх.

Р-6793

АРХИВ
Учетно-архивного отдела
МГБ при Сов. Министров УССР
СЛЕД. СОЛД

Г1-23958

місію з чистки апарату. 18 лютого з посади було зміщено голову сільради Павла Березовського за «зв'язок із куркульством». На його місце призначили іншого активіста — Столяра. До села Немиринці спрямували ще такого собі Кмита, «організатора колективу» в селі Курівка. Вочевидь, районне партійне керівництво сподівалося, що ці кроки «стимулюють» місцевий радпартактив. І справді, активісти кинулися до «роботи». «Почали вночі разом з активом села ходити по хатах і втягувати людей у колектив», — пізніше пояснював причини обурення односельців Онисим Садовський уповноваженому ДПУ.

Але звільнення голови сільради і активістська гарячка дали цілком протилежний результат, аніж сподівалося районне керівництво. Вже наступного дня обурене сільське жіноцтво почало збиратися біля сільської ради. І коли на вулиці з'явилася підвода із зерном, яке активісти везли до сільського колективного засипного пункту, жінки перепинили їм дорогу. Вони змусили розвантажити воза і повернути збіжжя власникам.

Далі жіночий натовп рушив до садиби Івана Савчишина, де був той засипний пункт. Жінки зловили завідувача засипного пункту Сорочинського і обшукали його, вимагаючи ключів від складу. Не знайшовши ключів, вони притягли якийсь залізний молоток, яким і виламали замок складу. А далі жінки витягли надвір до 1,5 тонни зібраного зерна. Згодом під'їхали підводи, якими зерно розвезли до господарів. Після цього збір посівного матеріалу в селі цілком припинився. Село завмерло.

21 лютого до села прибув начальник районної міліції з трьома міліціонерами, а також представники Фельштинського райпарткому для «з'ясування обставин розгрому засипного пункту та вилучення винуватців». Як завжди, міліція з активом свою операцію розпочали

вночі. Насамперед, міліціонери разом з новим головою сільради Столяром увірвались до оселі Тимофія Торканиюка. Почали вимагати підводу. Господар відмовився і змушений був утікати від напосідливих представників влади. А його дружина здійняла гвалт. Тоді новопризначений голова сільради спробував утихомирити жінку кулаками. Це лише «підлило олії у вогонь» обурення немиринчан. Надворі почали збиратися сусіди. А за сусідами — й мешканці інших кутків села. Тож міліціонерам і представникам влади довелося шукати рятунку в приміщенні сільради.

На світанку сільрада була оточена розгніваними немиринчанами, яких збиралося дедалі більше. До сільради прибіг і Онисим Садовський. «Коли я побачив натовп, то я зрадів, що маса піднялася й що є з ким діло робити, стати на боротьбу за правду», — відверто зізнаватиметься він на допиті.

Один з міліціонерів спробував розігнати селян пострілом угору. Проте після пострілу міліціонера побили немиринчани. У нього відібрали гвинтівку. Втік від односельців і голова сільради Столяр.

А селяни почали радитися, що ж робити далі. Андрій Кочмар із сусіднього села Варівці, що ось уже два місяці переховувався в Немиринцях, першим запропонував іти до кордону. «Люди, досить того, щоб нас обдирали, потрібно об'єднатися всім, іти від села до села і до прикордонної застави в Тарноруді, шукати допомоги від братів наших з Польщі», — закликав він немиринчан. Далі до односельців звернувся Онисим: «Потрібно міцно триматися за віру й за Христа і йти усім разом до кордону».

Тим часом немиринчани скинули із сільради дошку зі списком односельців, яких влада наказувала бойкотувати за несплату податків, та готувались розгромити сільраду. Але А. Кочмар зупинив гарячі голови, вмовляючи їх нічого не нищити.

Онисим Садовський закликав обійти двори і зібрати для походу усіх мешканців села. Проте А. Кочмар та інші вирішили, що мають іти лише добровольці. Тож за дві години із села рушив хрестний хід на чолі з Ан-

дрієм Кочмарем, що ніс ікону, та Онисимом Садовським, котрий ніс хреста з церкви. За ними, співаючи релігійних пісень, ішло кілька сотень селянок і селян.

Спершу увійшли до сусіднього села Дахнівки. Там немиринчани звернулися до сусідів із закликом долучатися до хресного ходу. Далі їхній шлях проліг повз Куманів до Соломни. «У дорозі я неодноразово звертався до маси бути стійкою, не відступати і, якщо потрібно, померти, але не розбігатися», — зізнавався Онисим Садовський на допиті після арешту. Так, зі співами і промовами, немиринчани пройшли близько десяти кілометрів.

Тим часом навперейми хресному ходу було вислано кавалерійський підрозділ прикордонного загону. Біля села Соломна кавалеристи наздогнали мирну ходу. Коли селяни побачили військових, частина почала розбігатися. Залишивши ікону, босоніж до лісу втік і Андрій Кочмар. Проте інші учасники ходи на чолі з Онисимом Садовським і далі йшли під хрестами вперед. «Коли ми почали входити в с. Соломну, нас почали затримувати. Багато розбіглося, а я вирішив не відступати і був затриманий», — розповідав на допиті О. Садовський.

Арештований Онисим не приховував свого ставлення до влади, не намагався виправдатися. Він зухвало заявляв в очі чекістам, що провадив серед селян агітацію, щоб «до колективу не йшли».

Більшість затриманих того дня у Соломні чекісти звільнили. Але Деонізія (Онисима) Садовського, Франца Паєвського та деяких інших доправили до прокурівського БУПР (будинку примусових робіт — так тоді «величали» в'язницю). Немиринчани спробували відбити арештованих. Але цього їм не вдалося.

Місяць тривало слідство у справі повстання в Немиринцях. Дев'ятьох немиринчан за спротив владі й участь у хресній ході було вислано на Північ як «соціально небезпечних елементів». А 31 березня чекісти підписали обвинувальний акт щодо «головних зачинщиків»: Деонізія (Онисима) Садовського, Франца Паєвського, а також трьох жінок Олени Малащук, Марії Ясницької

та Марії Топічко. Їх було звинувачено в організації повстання, внаслідок якого «будь-яка робота, що провадилася радвладою, була зірвана і негативно позначилася на ближніх околицях села Немиринці». Чекісти запропонували Д. Садовського та Ф. Паєвського розстріляти, а жінок засудити до ув'язнення в концтаборах. Та судова трійка при колегії ДПУ УСРР пом'якшила покарання. Тож Д. Садовського та Ф. Паєвського запроторили до концтабору на п'ятирічні терміни, а жінок було засуджено умовно і з-під варти звільнено.

Усіх учасників немиринецьких подій було реабілітовано прокуратурою Хмельницької області 1989 року.

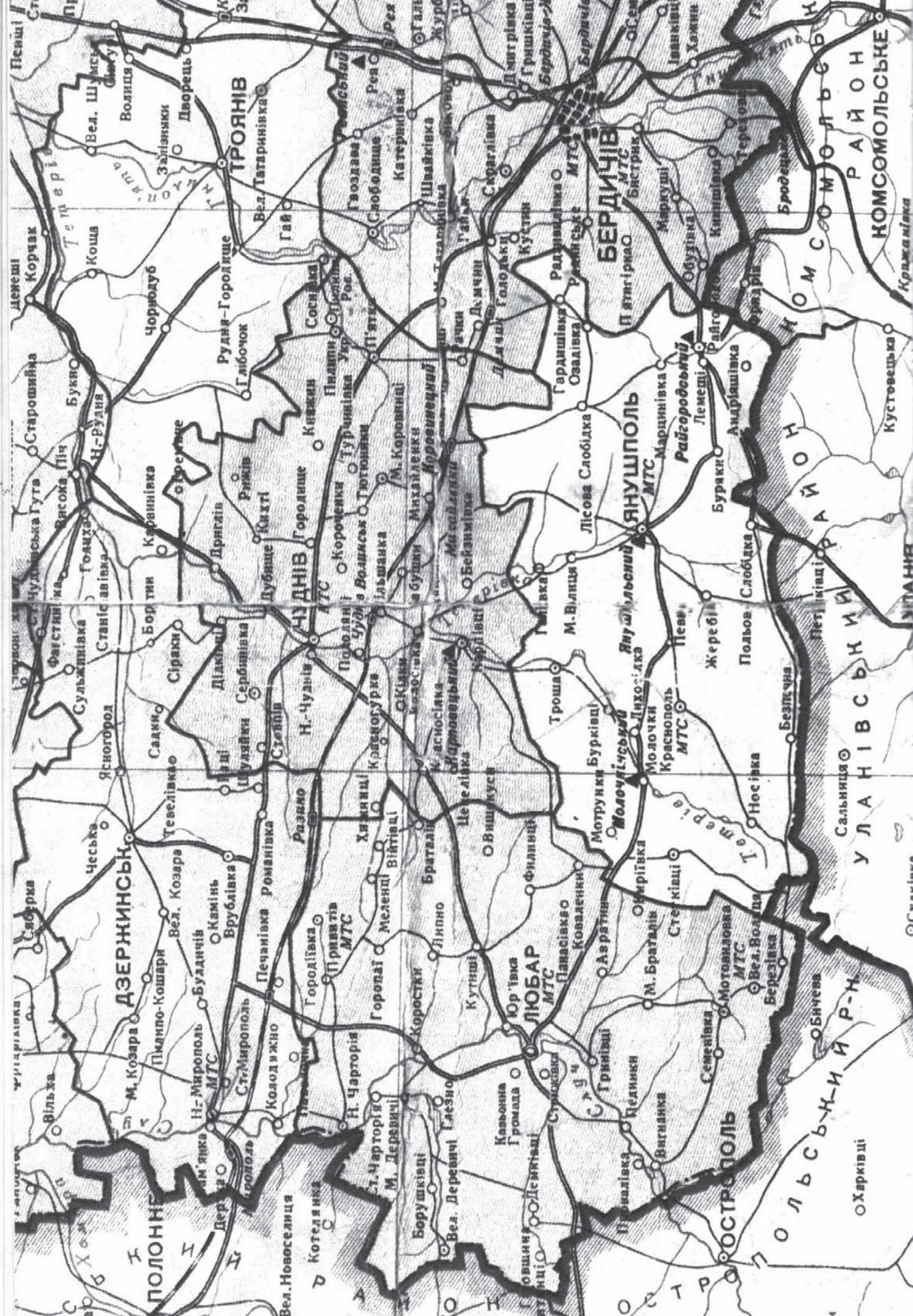
ЛЮБАРСЬКЕ ПОВСТАННЯ

«**П**овстання шириться щодня і стає нам великою загрозою. Усі активісти тікають у паніці до великих міст, бо повсталі куркулі... не дають спуску й на хвилину життя», — писав 7 березня 1930 року Ю. Барчук, один з активістів Уланівського району тогочасної Бердичівської округи, до редакції республіканської газети «Радянське село». Того дня він з іншими комсомольцями та комуністами тримав кругову оборону в одній з артіль, очікуючи на порятунок кавалерійської групи військ ДПУ. «Ми мобілізували весь актив, тобто всіх червоних партизанів, комсомольців, партійців та інших активістів, за підтримки озброєної робітничої бригади рушили захищати селян-бідняків, яких убивали повстанці-куркулі. Але ми безсилі», — волав активіст.

51

«ЧЕРВОНА НІЧ» ЛЮБАРЩИНИ

У Бердичівській окрузі, як і в сусідній Шепетівській, 1930 рік розпочався розгулом колективізаційної гарячки. Господарів буквально заганяли до колгоспів. Коли на 1 січня 1930 року в окрузі було колективізовано 21 % господарств, то через місяць партійні органи звітували про 40 %, а на кінець лютого — вже аж про 80 чи навіть 90 % колективізації. «Колективізація в порядку кавалерійського маршу», — похвалявся голова Бердичівського окрвиконкому Конотоп.

ДЗЕРЖИНСЬК

ЧУДНІВ

БЕРДИЧІВ

ЯНУШПОЛЬ

ЛЮБАР

ПОЛОННЕ

РОСТРОПОЛЬ

КОМСОМОЛЬСЬКІЙ РАЙОН

УЛАНІВСЬКИЙ РАЙОН

РАЙОН

КОМСОМОЛЬСЬКЕ

Пейші
Корчак
Вел. Шумскі
Волиця
Залізняки
Дворець

Старошайна
Букно
Н-Рудна
Гоячка
Гарнінівка
Бортин
Сіраки

Сулжівська
Станіславівка
Садки
Діаківці
Сербинівка

Чеська
Тевеліве
Вел. Козара
Пімпо-Кошари
Врублівка
Камінь

Вільха
М. Козара
Н-Мирополь
Ст-Мирополь
Колодично
Городівка

Троїнів
Вел. Татаринівка
Гай

Рудя-Городище
Глибочок

Городище
Кижин
Соснівка
Підпін
Короченки
Турчинівка
Укр-Рос.

Разіно
Н-Чуланів
Полодан
Волынськ
Тютюнівка
Льшанка
М. Коровиці

Вел. Новоселиця
Котелянка
Ст-Чарторія
Н. Деревичі
Борущівці
Вел. Деревичі

Гоздава
Слободище
Катеринівка

Шайківка
Скрагліва
Кустиш

М. Коровиці
Михаленки
Майлівка
Обейківка

Хижинці
Вітківці
Браталів
Липно
Коростики

Вел. Деревичі
Глезна
Казьонка
Громада
Сухач

Ганна
Журівка
Дмитрівка
Гришківці
Бердичів

Демчун
Голодьки
Скрагліва

М. Коровиці
Михаленки
Майлівка
Обейківка

Юр'ївка
Павасівка
Коваленки
Авратин

Сухач
Гришківці
Медини
Вигайка

Бердичів
МТС

Патігріно
Маркуші
Обухівка

Лісова Слобідка
М. Вилци

Мотрунка
Бурківці
Молочі
Краснополь

Семівка
Мотолівка
Вел. Волда
Березівка

Іванівці
Хожин

Бурдичів
Бродичів

Бурки
Леметі
Андришівка

Жеребів
Польов
Слобідка

Собичева
Харківці

Бердичів

Бродичів

Бурдичів

Сольськ

Харківці

Щоправда, на його думку, в окрузі були і райони, що «відставали». «Порівнюючи до ... районів суцільної колективізації, відстають Любарський район — 60 % та ін.», — писав голова окружного виконкому в лютому 1930 року в окружній газеті «Радянський шлях».

Тож керівництво Любарського району в другій половині лютого кидається «виправляти» ситуацію. Селянам влаштовують «червоні ночі». «Ганяючись за кількістю, з району дали директиву завершити колективізацію та збір насіння протягом 3—4 днів. Уповноважений окружного партійного комітету дав директиву записувати селян до колгоспу вночі, ходили з ліхтарями», — згодом зазначить група Центральної контрольної комісії КП(б)У у своєму звіті.

Наприкінці лютого у селах Любарського району влада ініціювала збори з питань колективізації, усупільнення майна тощо. І саме з протестів на цих зборах і сільських сходинах почалися селянські повстання на Любарщині.

Компартійне керівництво району також вирішує у сільських церквах організувати зсипні пункти посівного матеріалу новостворюваних колгоспів. І в другій половині лютого в районі розпочалося масове відбирання церков у громад. Згодом голова ДПУ В. Балицький зазначить у доповідній записці, що у районі «впродовж тижня закрили 27 церков». Закриття храмів часто перетворювалося на демонстрації владної вседозволеності та зневаги до людей. Як у с. Привітів, де у церкві на очах у селян розбили коштовний іконостас, вартість якого оцінювали у 40 тис. карбованців.

Район клекотів від гніву. Ширяться розмови і чутки про події в сусідній Шепетівщині. Наприкінці лютого у селах відверто говорять про помсту комуністам. Так, 27 лютого в с. Кутище Макар Фурман прямо заявив голові сільради й активістам: «Чекай, ми вам зробимо червону ніч».

«ПЕРШИМ ПОВСТАВ ЛЮБАР»

Зазначав у своєму повідомленні Ю. Барчук. Щоправда, у самому райцентрі влада втрималася. Повстання охопили найближчі до Любара села, його присілки, зокрема Юрівку та Старий Любар.

Село Юрівка, що є передмістям Любара, в лютому 1930 року було для районного керівництва головним боєм. Усі довколишні села колективізовано, а тут, під носом у райпарткому, немає колгоспу. У вівторок, 18 лютого, влада вирішує провести в Юрівці «агроколгоспну демонстрацію сусідніх колективізованих сіл». Її офіційною метою було «популяризувати колективізацію». Заодно активісти-демонстранти могли допомогти й «конфіскувати» церкву.

Але владні плани не залишилися таємницею для селян. І щойно колона комсомольців та активістів увійшла до села, її зустрів натовп жінок. Демонстрантів почали закидати камінням. Тож активісти накидали п'ятами. Того ж дня жіноцтво Юрівки для захисту храму організувало цілодобове чергування. Над Юрівкою постійно линув тривожний церковний дзвін. Його було чути і в самому Любарі. Оборона церкви тривала 7—8 днів. Аж поки не приїхав окружний прокурор і не запевнив жінок, що церкву не зачинятимуть.

Жінки розійшлися, але вже наступними днями Любар розірвали новини, що у Великому Браталові людей, які намагалися захистити церкву, обливали водою з брандспойтів. Та найбільше всіх обурило звістка, про те, як в іншому присілку Любара, Казенній громаді, діти з дитбудинку нагадали на вівтарі закритої церкви. Стало очевидно: влада не планувала виконувати своїх обіцянок. І коли 1 березня до Юрівки приїхала помічник прокурора «для роз'яснювальної роботи з колективізації та весняної посівної», її вже ніхто не слухав. Жінки навіть не дали можливості їй говорити. Накинулися та прогнали геть. А далі натовп, що стрімко зростає, розгромив сільраду та усі сільські установи. Лунали заклики йти і до райвиконкому.

Галузевий державний архів СБУ

Іван ПІСКУН.
Фото із кримінальної справи

Але найбільший переляк районної влади спричинили події того дня в іншому присілку райцентру — Старому Любарі. У розтривоженому селі зібрався натовп за різними оцінками від 900 до 1500 людей. Представники місцевої влади почали погрожувати зброєю селянам, які там зібралися. А далі котрийсь із комсомольців вистрілив та поранив одну з жінок. Це розлютило селян — і вони кинулися на представників влади та комсомольців. Останні зачинилися в сільраді.

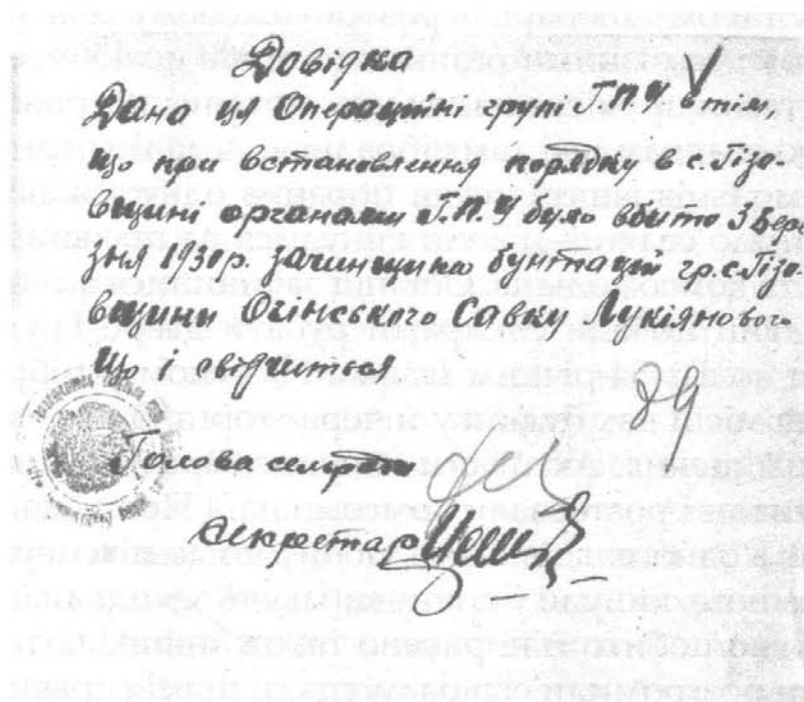
Селяни почали сокирами рубати двері. Група селян на чолі з 54-річним Іваном Піскуном розібрала в одному місці дах будинку й через горище прорвалася до приміщення. Активісти кинулися врозтіч. Повсталі наздогнали і розтерзали комсомольця Процюка, який стріляв в односельців. Його, побитого до півсмерті, неприомного, кинули у стічну канаву та закидали багнюкою. Було побито й поранено також інших активістів. Селяни розгромили сільраду, спалили всі справи.

На виручку місцевому активу викликали кінний загін міліції. Коли загін увійшов до села, його одразу

оточили повсталі. Селяни з вигуками «геть бандитів-комуністів!» накинулися на міліціонерів, намагаючись стягнути їх із коней. Першим загін атакував той самий Іван Піскун зі своєю сокирою. Міліціонери змушені були тікати з села.

Того дня повстали селяни 12 сіл як Любарського, так і сусіднього Янушпільського районів. До деяких із них, як і до Старого Любара, районна влада послала збройні загони міліціонерів чи комуністів для придушення виступів. Так, у невелике село Кутище було спрямовано загін із шести комуністів. У Кутищах хвилювання розпочалися ще напередодні. А 1 березня розлютовані селяни побили голову сільради та місцевих партійних активістів. На благання побитого голови сільради з райцентру відправили озброєну «робітничу бригаду». Любарські комуністи до села прибули пізно ввечері та спільно з місцевими активістами засіли у сільбуді.

Зранку 2 березня будинок оточили кілька сотень селян із «дрючками та камінням». Кутищани вимагали від прибулих видати їм місцевих активістів на розправу, а далі пішли на штурм будинку. Комуністи почали

Галузевий державний архів СБУ

Довідка про вбивство «бунтівника»
 в с. Гізовщина Любарського району (із кримінальної справи)

відстрілюватися. Тоді у вікна полетіли оберемки запаленої соломи. «Ми підпалимо сільбуд вкупі з ними», — погрожували селяни. Під цією загрозою комуністи вирішили прориватися.

Давши залп із гвинтівок, оточені з криком «ура!» кинулися у двір. «Нам дали дорогу, але потім на кожного з нас стали накидатися по кілька десятків осіб з кілками. Я вискочив через паркан, мене оточили й забрали гвинтівку. Я втік, не знаючи, де решта товаришів. Також у мене забрали наган», — звітував про події того дня один із комуністів, що врятувався. Селяни вбили двох із прибулих та одного місцевого комуніста. Інших, яким відрізали шлях до райцентру, переслідували впродовж 18 верст аж до сусіднього району.

«АКТИВ РОЗІГНАНИЙ У ПІДПІЛЛЯ»

Наякане подіями в Старому Любарі, Юрівці та інших селах, керівництво Любарського району вже ввечері 1 березня панічно просить допомоги у В. Балицького, котрий на той момент у сусідній Шепетівській окрузі керував придушенням тамтешніх протестів. Любарські комуністи закликають надіслати до них війська та бронезагін.

В. Балицький уночі 2 березня відправляє в Любар свого помічника Бистрих із опергрупою ДПУ. Терміново було викликано підкріплення з надійних курсантів Київської школи міліції, а також резерв окружного центру — сотню озброєних комуністів Бердичева.

Прибуття значних сил дало змогу взяти під контроль ситуацію в райцентрі. «Завдяки енергійному втручанню нашої оперативної групи та приїзду курсантів міліції настрої місцевої влади значно покращився», — зазначав В. Балицький у своїй доповідній записці в ЦК КП(б)У 3 березня 1930 року.

Для придушення селянських повстань чекісти створюють Оперативний штаб Любарщини та розпочинають операції з «вилучення антирадянського активу і зачинщиків виступів» у найближчих до райцентру

ЦДКФФА України
ім. Г. С. Пшеничного

**Комсомольська демонстрація до дня колективізації
в с. Велика Димерка на Київщині у 1929 р.**

селах. Арештованих планували одразу «повантажити до спеціально поданих арештантських вагонів і вивезти з району».

Упродовж 3—4 березня чекісти виконали зачистки в шести селах. Значний спротив їм чинили в селах Гізовщина та Демківці. У Гізовщині повстання почалося також 1 березня. Того дня зранку «комісія зі збору насіння» увірвалася до двору Савки Огінського. Господар відмовився віддавати власне зерно активістам. Його одразу заарештували. Звістка моментально розлетілася селом. І жінки, які зібрались біля церкви, рушили до сільради рятувати односельця. Жіноцтво не зупинили зачинені двері. Їх було вибито. Саву звільнили, а голову сільради та інших сільських владоможців і активістів, які потрапили під руку, побили. У голови колгоспу звільнений Сава Огінський відібрав наган, яким почав завдавати ударів активістам. Комсомольця Григорія

Мазуренка, який арештовував Саву, замордували. Решті представників влади вдалося вирватись. Вони кинулися навтьоки до Демківцеь. Але демківчани заблокували активістів у хаті одного з місцевих активістів. Невдовзі повсталі гізовщани, які перед тим встигли розгромити колгосп, зібралися довкола цього прихистку активістів. Селяни готові були розібрати хату, щоб дістатись до своїх мучителів. Але останні були озброєні й почали погрожувати відкриттям вогню. Тож їм дозволили втекти до райцентру.

Наступного дня гізовщанські партійці повернулися з міліцейським загonom, щоб «відновити в селі радвладу». Загін увійшов до села, але невдовзі під натиском натовпу, який його оточив, змушений був відступити. Повсталим вдалося захопити голову сільського комітету незаможників Олександра Сухаря, якого тут же і вбили.

3 березня на придушення повстання кинули прибулу до Любара оперативну групу ДПУ, підсилену курсантами міліції та озброєними комуністами. Коли карателі підійшли до Гізовщини, на них посипався «град каміння», одинокі постріли. Далі селяни кинулися в атаку з кілками і вилами. Чекісти відкрили вогонь на ураження. Загибло троє селян, серед яких і Сава Огінський.

Проведені 3—4 березня арешти не зупинили повстання. Виступи охоплюють усе нові села. Як писав згадуваний уже Ю. Барчук, особливого розмаху повстання набуло в ніч з 4 на 5 березня, коли повсталі селяни «захопили колгоспних коней і, озброївшись вилами, мисливськими рушницями та обрізами, а деякі й гвинтівками, почали вбивати комсомольців, партійців та сільський актив».

Фактично, до 8 березня радянська влада у більшості сіл Любарського, Янушпільського, Уланівського та Чуднівського районів була ліквідована. Навіть у ближніх до Любара селах, зачищених оперативними групами ДПУ 3—4 березня, владу не було відновлено. «Все село Кутище завмерло, актив села розігнаний у підпілля й удома вночі не ночує», — доповідав 7 березня Оперативному

штабу Любарщини спрямований у це село чекіст За-
больський. У Гізовщині 7 березня відбулися нові сутич-
ки селян із чекістами, під час яких карателі вбили ще
одного мешканця села.

Лише після 8 березня завдяки поступкам влади —
дозволу виходу з колгоспів та поверненню збіжжя, ху-
доби і реманенту — повстання пішло на спад. Тож до
середини березня владі ціною припинення колективі-
зації вдалося відновити порядок на Любарщині.

ЯСЬКИЙ «БАБСЬКИЙ БУНТ»

Турбаївське повстання кінця XVIII ст. проти свавілля кріпосництва імператриці Катерини II й дотепер є широковідомим. А ось повстання у 1930 році нащадків турбаївців, переселених у придністровські плавні, проти новітнього колгоспного кріпацтва досі малознане.

Тоді, 1789 року, козаків с. Турбаї на Полтавщині російська влада вирішила перетворити на кріпаків. Але, озброївшись косами, списами, кочергами, турбаївці розправилися зі своїм поміщиком, прогнали представників влади і почали самостійно вирішувати всі громадські справи. Лише у 1793 році російські війська покарали повстанців. Найактивніших учасників відправили на довічні каторжні роботи в Тобольськ. А більшість мешканців села виселили в голі степи Причорномор'я. Так у придністровських плавнях з'явилися турбаївці, які оселилися в Яськах. І у XX ст. їхні нащадки потрапили під нове закріпачення — колгоспне.

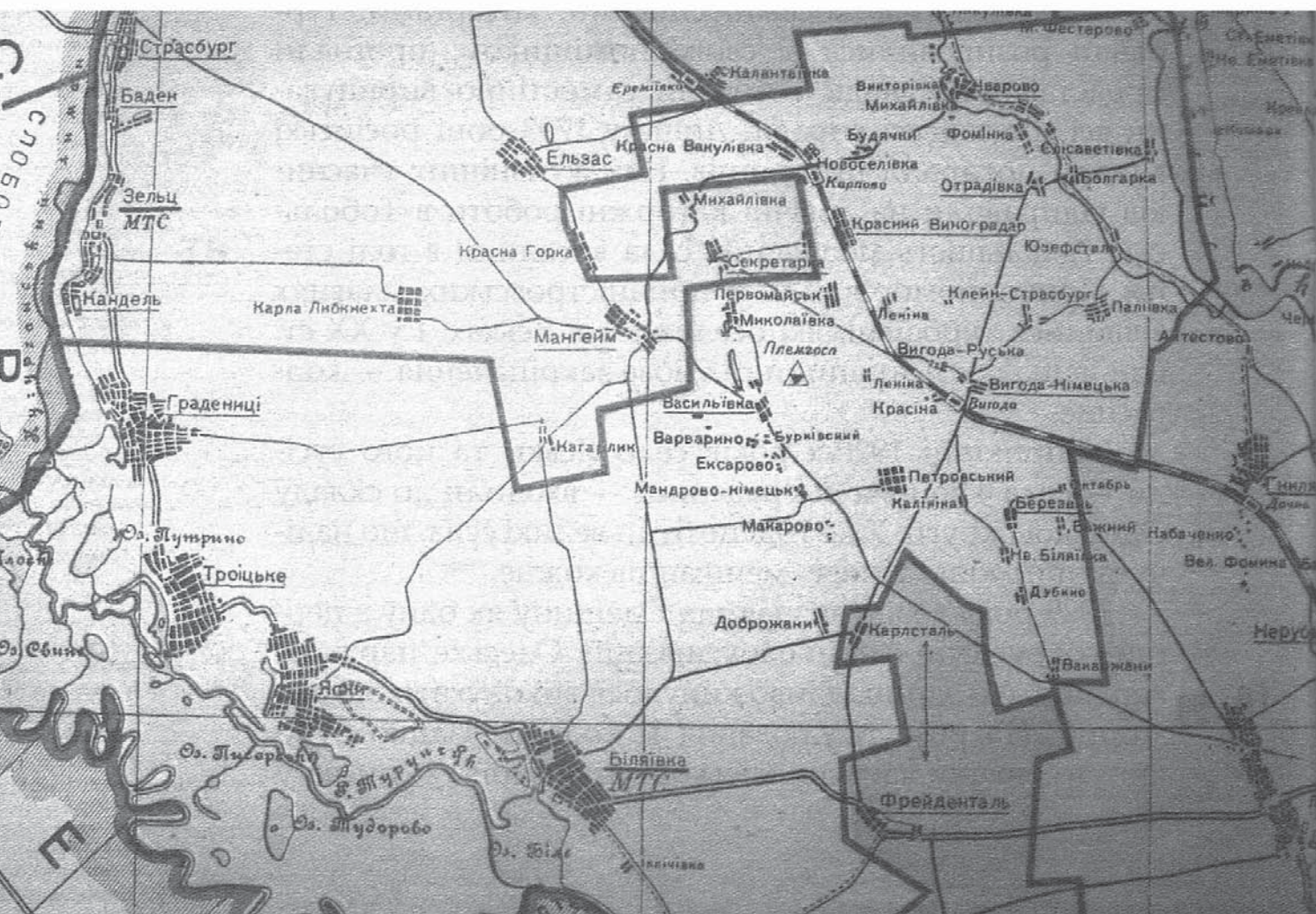
Наприкінці 1920-х років село Яськи та його сусіди — села Троїцьке й Градениці — входили до складу Одеської округи. Уже тоді це були великі села, що налічували по кілька тисяч мешканців кожне.

1929 року влада визначила Одещину як одну з перших округ суцільної колективізації. Одеське партійне керівництво запопадливо кинулося виконувати накази згори. «На розкуркулювання й колективізацію було кинуто значну частину міської організації, — писав у

лютому 1930 року голова ДПУ В. Балицький, — яка не зовсім придатна для роботи на селі». Колективізація перетворювалася на відвертий грабунок і насильство. Села закипали.

Першим повстало село Градениці тодішнього Червонопартизанського, а сьогодні Біляївського, району. «Натовп жінок до 400 осіб зажадав повернення висланих із села куркулів, вимагав припинити розкуркулення, повернути зібране насіння», — повідомляв телеграмою ЦК ВКП(б) керівник українських комуністів Станіслав Косіор. У ній він також зізнався, що виступ почався «на ґрунті низки неподобств працівників, які збирали посівматеріал».

На той час у Граденицях та інших селах Одещини завершилася чекістська операція «з вилучення куркульського елемента». Із села вислали 78 родин найзаможніших та непокірних. Усіх інших змушували вступати до трьох колгоспів, які створили в селі: «Червоний

незаможник», «Шлях до соціалізму» та «Розсадник культури». Колгоспам передали майно і господарства розкуркулених. Для них же у селян почали збирати зерно для посівів. Вочевидь, нічні грабунки владних представників стали останньою краплею, яка штовхнула селян до відкритого протесту. І 26 лютого жінки в Граденицях розігнали місцеву владу та позабирали з колгоспів своє майно. До того ж, граденичани почали вимагати ліквідувати прикордонну заставу та відкрити кордон із Румунією.

Наступними днями до повстання долучилися й сусіди — села Троїцьке та Яськи. Саме Яськи стало центром протестів. Виступ у селі розпочався із стихійних сходин, скликаних церковними дзвонами. «Село розбудив передзвін обох місцевих церковних дзвіниць: Свято-Георгіївської, тут старався Федір Мойса, та Олександра Невського, де славився умінням оживляти дзвони Іван Карауш. Так зазвичай кликали село на сходи. Але щоб так зранку і так тривожно — то бувало нечасто, тому в настроях людей відчувалося занепокоєння. Розбуджене село завирувало...», — відтворює початок повстання на основі спогадів земляків яськівський краєзнавець Михайло Паненко у книзі «Мое село — радість і гордість». Він також додає: «Люди виходили з хат і прямували у центр села, перекидаючись фразами із зустрічними сусідами, намагаючись уже по дорозі дізнатися, що сталося. Невідчиненими були лавки, крамниці — всі поспішали до центральної частини села».

Місцева влада і колгоспні активісти поховалися. «Де голова сільради?» — селяни стали викликати недавно обраного голову ради Петра Барбу. «Хай вийде до нас і скаже, навіщо ті колгоспи? Навіщо в людей забрали хазяйських коней, корів?» — лунало на сільському майдані. Далі найгарячіші, виломивши дрючки, рушили до хати голови сільради. Зламали ворота, почали ламати двері. Дружина голови сільради Варвара з руш-

ницею стала на порозі. Натовп, побачивши озброєну голову, відхлинув.

Тим часом у центрі села розгромили сільраду, пошту. Чималий натовп, переважно жінки, пішли розбирати корів із ферми недавно створеного колгоспу «Червоний партизан». Колгосп розміщувався в садибі колись одного з найзаможніших шанованих хазяїв, а тепер розкуркуленого та висланого із села Якова Олефіра. Добро, нажите роками дбайливим господарем, стало колгоспним.

Розбурханий натовп кинувся забирати своїх корів і коней. Одна з колгоспних активісток, бригадирка Лукерія Парамонова, спробувала їх зупинити. Розлютовані жінки накинулися на неї. Побили, порвали кофтинку та сукню. «Комуністку роздягли наголо, водили по селу, били та глумилися з неї», — згущуючи фарби, зазначає у своєму повідомленні 4 березня голова ДПУ України В. Балицький. За його повідомленням, у Яськах повсталі обеззброїли міліцію та важко поранили загалом 10 комуністів та активістів.

У повсталих селах щодня відбувалися селянські сходи та мітинги. Селяни вимагають розпуску колгоспів, повернення виселених односельців. «Ми не проти радянської влади, але за умови повернення куркулів і їхнього конфіскованого майна, розпуску колгоспів, роздачі посівного матеріалу, що на складах, видачі для народної розправи представників сільської влади, що провадили останнім часом роботу на селі, вільної торгівлі», — наводить селянські вимоги В. Балицький у згаданому повідомленні.

Вранці 3 березня у Яськах біля сільради зібрався натовп близько 1200 людей. Багато хто прийшов із вилами чи дрючками. Окремі мали рушниці. У той час до села в'їхав автомобіль із прикордонниками, що рухався до прикордонної застави. Прикордонники проігнорували вимоги селян зупинитися. Навздогін автомобілю пролунали постріли. Водій і один з офіцерів — пасажирів автомобіля — були поранені. Але прикордонники прорвалися через село.

Після цього селяни кинулися споруджувати барикади. «Стали зносити господарський непотріб, буді-

*Контора колгоспу «Розсадник культури»
в с. Градениці*

*Фото з книги:
90 років Біляївському
району. — Одеса, 2009*

вельні рештки, каміння, навіть розбиту бричку хтось приволік. Доволі швидко загатили головні вулиці, щоб не було проїзду, проходу», — переповідає спогади земляків М. Паненко. Ідея спорудити барикади, мабуть, належала людині з військовим досвідом — колишньому підпрапорщику Войтенчуку. Саме про нього В. Балицький говорить як про керівника повстання. Селяни перерізують телефонні дроти до прикордонної застави. Але було вже запізно.

Щойно в селах почалися заворушення, сусідні прикордонні застави повідомили чекістське та партійне керівництво про них. Звістки про повстання не на жарт стривожили вождів в Одесі та Харкові. «Села розташовані на самому кордоні біля Дністровського лиману, тому події в цих селах і мають особливе, важливе значення, тим паче, що весь район розташування цих сіл має міцні повстанські традиції», — зазначав В. Балиць-

кий у своєму повідомленні 4 березня. Він знав, про що писав. Дністровські плавні впродовж усіх 1920-х років давали надійний прихисток усім, хто не бажав коритися радянській владі. Ще 1927 року в Яськах було вбито голову сільської ради та його заступника, у 1928 році — голову комсомольського осередку.

Тож 3 березня, залишивши не менш гарячі Шепетівщину та Любарщину, для придушення повстання на Одещину прибуває В. Балицький. Він діє швидко. Села оточують чекістські та міліцейські підрозділи, а також озброєні загонами партійців, підтягнуті з райцентру й Одеси. Того ж дня, 3 березня, селянам оголошують ультиматум — здати зброю, відібрану в міліцонерів, і видати зачинщиків. Але «в селах натовпи слухали ці пропозиції та відмовчувалися», — зазначав В. Балицький. І він наказує 4 березня: «Оперативним групам з частинами військ ДПУ увійти в села і розпочати операцію».

Атаку на с. Яськи очолював безпосередньо сам В. Балицький. Кавалерійські підрозділи ДПУ, найімовірні-

ше, городами обійшли перегороджені барикадами вулиці й увірвалися до центру села. «Коли ми в'їжджали в Яськи, у селі задзвонили на сполох, але кавалеристи швидко розсіяли натовп і зняли з дзвінниці двох 20-річних хлопців», — звітував головний чекіст до ЦК вночі того дня.

«За деякий час на кожній забарикадованій вулиці з'явилися озброєні червоноармійці. Вони передавали наказ генерала: розчистити вулиці, не збиратись групами. А тим, що залишилися на центральній сільській площі, запропоновано було розходитись по домівках. Військові не церемонилися з сільським людом. Прямо і дохідливо говорили, що заарештують кожного, хто чинитиме опір. До вечора дороги і під'їзди були відкритими, на кожній вулиці виставили загін військових. Чергування червоноармійців, патрулювання вулиць тривало цілу ніч», — переказує події того дня М. Паненко.

Чекісти виконували зачистку сіл. «Приступили до порайонного вилучення зачинщиків, разом з активістами і біднотою цих сіл відновили сільради», — інформував про перебіг «пацифікації» В. Балицький у згаданому повідомленні. Лише впродовж 4 березня було заарештовано 150 селян. Арешти в Яськах та інших повсталих селах тривали й наступними днями. Деякі з повстанців тікали через Дністер до Румунії. Однак румунська влада всіх їх видала радянській, за винятком тих небагатьох, яких заховали родичі.

У Яськах 5 березня під контролем оперативної групи ДПУ та військ відбулися загальні збори села. «Першим вийшов до людей начальник застави Петракевич», — пише М. Паненко. Далі зазначає: «Він переповів зміст суворого наказу свого командування, який зводився до того, що у селі порушено громадський спокій, виявлено непокору владі. А порушення громадського спокою на державному кордоні суворо заборонено. Від себе начальник застави просив обміркувати свої вчинки,

◁ *Працівники одного з радгоспів Одещини, зігнані на показовий суд над убивцею радгоспної активістки у 1931 році*

зберігати спокій, а також наголосив, що всі проблеми селян буде вирішено у сільраді».

Того ж дня на розширеному засіданні сільради було вирішено виселити із села 40 родин «куркулів» та конфіскувати їхнє майно. Їх із села виселили у безводний степ.

Далі було слідство. Але, як зазначає краєзнавець із Яськів М. Паненко, «як не старались слідчі з району та округи, а може, їм досвіду бракувало, справжніх організаторів сільського повстання проти Радянської влади вони не виявили». Тож зійшлися, що «жінок чорт попутав» і то було ніяке не повстання проти радянської колективізації, а просто «бабський бунт». Так підсумовує краєзнавець.

На жаль, наразі в архівах кримінальних справ учасників повстання виявити не вдалося. Тож долі учасників повстання досі є загадкою. Можна лише сподіватися, що розсекречення документів каральних органів тоталітарного режиму відповідно до ухваленого 2015 року українським парламентом закону дасть змогу підняти завісу невідомості й над долею повстанців с. Яськи.

ПОВСТАЛА ПОЛОЩИНА

«**З**а даними на 6/Ш, із 27 населених пунктів Полонського району охоплено волинкою 24. По селах району переслідують актив і знуцаються над сім'ями активістів», — зазначав Шепетівський партійний окружком 7 березня 1930 року у своєму таємному звіті ЦК КП(б)У. «Становище в Полонському районі найбільш загострене в окрузі», — наголошували шепетівські партфункціонери.

Колективізація на Полонщині, що на той час входила до складу Шепетівської округи (нині у складі Хмельницької області), розпочалася ще з осені 1929 року. Особливо тиск влади посилювався від січня 1930 року. До середини лютого більшість селян району змусили вступити до колгоспів. Але вже наприкінці місяця в районі розпочалися протестні заворушення. Першим у Полонському районі розібрали посівний матеріал у селі Майдан-Лабунь. 28 лютого розпочалися масові протести у с. Велика Березна, які справили великий вплив на довколишні села. «Березна лежить на головному тракці, селом проїжджали сотні підвід, затримувалися і таким чином ставали свідками подій», — зазначав Шепетівський окружний партком у згадуваному звіті.

Наступними днями хвилювання охопили увесь район. Полонщина на початку березня 1930 року стала однією з найгарячіших точок України. «У Полонському районі прокотилася хвиля селянських хвилювань і безпорядків... У деяких селах доходило до збройних виступів, організацій озброєних банд і облаштуван-

Хутір
Корчик

Дорманка
мороченки
Городище

БАРАНІВКА

Цетмоха

Рудня Новенька

ЕТІВКА
МТС

Судилів

Позичино

Городище

Серединці

Божківці

Мокішівці

Білопіль

Чотирбока

Ленківці

Вербівці

Сульжин

Лаврінці
МТС

Пеньки

Губча

Лашки

Медці

Волонь Керекешина

Кременчук

Вел. Чернятин

Рославці

Льчинки

Іхалючки

Цівки

О. Констоп

Савичі

Тулун

Хрели

Вілокриччя

Вел. Мехваліца

Вел. Решнівка

Вел. Каленці

Юровщина

Лотіви

Микитин

Сасанівка

Вел. Шкарівка

Москитівка

Губча

Вел. Мазевичі

Рештівка

Демківці

Ожаретин

Попівці

Пашівці

Ново-Місто

Спараски

Майдан Вел.

О. Меліца

Судимонт

Мальсованка

О. Новичі

Роговці

Вел. Береза

Адамів

Микитин

Таланушполь

Бражівці

Онашківці

Кустиці
МТС

Білопіль

Вел. Мазевичі

Рештівка

Хишніки

Іршани

Огієвці

Огрівка

Киселі

Решківка

Сахнівці

Сачківці

Ладого

Кашперівка

Бурини

Липівка

Майдан Волянський

Понічка

Понічка

Нучала Горошки

Н. Полонне

Вел. Береза

Варезівка

Лиска

Бражівці

Воробівка

Северини

Чорна

Хишніки

Мартинівка

Винопіль

Коржавка

Райки

Острополь
МТС

Губин

Сачківці

Ладого

Лабунський

Понічка

Понічка

Понічка

Понічка

Понічка

Понічка

Понічка

Понічка

Понічка

Понічка

Понічка

Понічка

Понічка

Понічка

Понічка

Понічка

Понічка

Понічка

Понічка

Понічка

Понічка

Понічка

Понічка

Понічка

Полонне
МТС

Забілене

Котарженці

Червона Новоселка

Вел. Новоселка

Котелівка

Лиска

Глези

Лиска

Лиска

Лиска

Лиска

Лиска

Лиска

Лиска

Лиска

Лиска

Лиска

Лиска

Лиска

Лиска

Лиска

Лиска

Лиска

Лиска

Вирли

Слав

Р-Н

С-М

С-М

С-М

ЛЮБАР

САУ

САУ

М.Б.

ня барикад (Кустівці, Браженці, Лабунь, Котелянка, Гамарня)», — як під копірку фіксували уповноважені ДПУ у своїх обвинувальних висновках щодо учасників протестів.

«ГОДІ ЩОБ ЗЛИДОТА НАС МУЧИЛА»

У Котелянці додатковим поштовхом до виступу стало намагання місцевої влади забрати із церкви дзвони. Священик Григорій Панасюк закликав громаду стати на захист церкви. Саме в отцеві Григорію чекісти вбачали головного натхненника «волинки». За їхніми даними, 2 і 3 березня священик під час служби у церкві «агітував селян, закликаючи їх до селянських заворушень».

Повстання у Котелянці розпочалося на другий день Великого посту, у вівторок 4 березня, після церковної служби. «Спершу жінки посповідались, а потім узяли дручки та лопати й пішли розбирати майно, реманент, вози та бить активістів», — зазначали місцеві партфункціонери Н. Музика та М. Вінницький у доповідній записці уповноваженому ДПУ про події 4–5 березня в Котелянці.

Очолили повстале жіноцтво Текля Пищевська та Явдоха Музика. Вони із вигуками: «Дзвонів не дали й не боїмося, тепер нічого не дамо!», «Годі щоб злидота нас мучила. Прийшов на них чорний день!» — повели жіноцтво до складу СОЗу. Текля Пищевська першою збила замок із дверей складу. Котелянчани розібрали відібраний у них реманент, почали розбирати зерно. У той день жінки побили окремих представників місцевої влади й активу. Наступного ранку місцеві комуністи та комсомольці спробували ініціювати загальні збори, щоби зупинити розбір зерна. Але із затії нічого не вийшло. Активістам довелося втечею рятуватися від селян. Хтось заховався, а декотрі втекли до райцентру. Впродовж дня повсталі по селу вишуковували нена-

висних комуністів і комсомольців. Усіх, кого зловили, жорстоко били. Уповноваженому райвиконкому Баку зламали руку.

Увечері 5 березня до села на підмогу місцевому активу для наведення ладу з райцентру прибули шестеро міліціонерів. Але це виявилось їм не під силу. До того ж, селяни, фактично, загнали міліціонерів до сільради, де ті й зачинилися. А в наглядча райміліції Івана Рушчика, що очолював загін, котелянчани ледь не відібрали зброю.

Наступного ранку, 6 березня, в село вступив військовий загін зі складу прикордонних військ ДПУ. Чекісти почали арешти «організаторів заворушень». Їм вдалося арештувати шістьох селян. Далі справа зупинилася, оскільки почало підніматися село. «Гвалт! Збирайтесь, приїхали по наші душі. Беріть сокири, вила, хто що може», — залунало у різних кутках Котелянки. У церкві задзвонили у дзвони. Тож до сільради, де тримали арештантів, зібрався натовп із кількох сотень селян. «Увесь натовп хлинув до канцелярії сільради, щоби визволити заарештованих, і нападав на збройний загін. Але через кулеметний вогонь змушений був відступити», — зазначено у звіті командира чекістського загону, копія якого збереглася у кримінальній справі учасників повстання в Котелянці.

Прикриваючись кулеметами, чекісти разом із місцевими активістами почали відступати із села. Розлютовані селяни рушили за загоном. До сусідніх сіл верхи на конях поскакали гінці із закликом приєднуватися. «Гей люде, збирайтеся визволяти себе, бо постріляють вас так, як нас постріляли і забирали людей», — закликали сусідів котелянчани.

Групи селян із польської і української Новоселиць, Ново-Полонного долучалися до повсталих. Озлобленість селян діями карателів дедалі наростала. У Новоселиці польській повсталі зловили кількох активістів, що відстали від загону, який відступав. Повсталі змушували їх молитися, цілувати землю. Один з активістів, Семен Абарчук, спробував утекти й кинувся уплав через річку. Його наздогнали на човні. Втікача вдарили вилами, витягли на берег і зарубали сокирою.

Тим часом чекістський загін поспішно відступав до райцентру. За ним до Полонного рухалися і повсталі. Вони здебільшого були беззбройними або ж мали при собі дрючки, вила, коси. Лише окремі йшли з мисливськими рушницями, гвинтівками чи обрізами.

На околиці Полонного, Гамарні чекісти спробували заховатись у будівлях колишнього маєтку графів Карвицьких. «Встиг я втекти на Гамарню, і там ми закрилися на замки. Натовп до тисячі осіб, озброєний косами і сокирами, оточив будівлю й почав кричати: «Виходь лядаци», — люди почали бити вікна і увірвались до приміщення», — звітував згадуваний командир чекістського загону. Хтось вистрілив з обрізу й поранив одного з чекістів. Перелякані карателі кинули в людей гранату. «Бачачи, що натовп нас уб'є, вирішили кинути в натовп гранату. Люди після цього відступили, і таким чином ми врятувалися», — зазначав чекістський командир у звіті. Щоправда, він «скромно» забув вказати, скільки життів забрала та граната.

Але через кілька місяців Головне управління прикордонної охорони і військ союзного ОДПУ у довідці про участь «в операціях по куркульству» серед подвигів своїх вояків в Україні відзначить подібний випадок. Курсант маневреної групи прикордонного загону Виноградов, що нібито з пораненим командиром взводу охороняв активістів, після того, як у нього заклинило гвинтівку, вихопив гранату й кинув її в «бандитів», які прорвалися. «Останні, залишивши 6 убитих і 18 пораних, приміщення очистили», — зазначено в довідці. Хоча в документі й не було названо місця цієї події, але, найімовірніше, йдеться саме про сутичку в Гамарні, яку чекісти для свого виправдання «прикрасили».

Бійнею на околиці Полонного завершилася спроба котелянчан відбити арештантів. Отримавши підкріплення з райцентру, чекісти змогли розсіяти повсталих. А за кілька днів у селах почалися арешти.

У ці ж дні мешканці Лабунського куща сіл Полонщини вчинили наступ на інший районний центр округи — Гриців.

«БАНДА ТІТЮННИКА»

У містечку Новолабуні та селах того куща (Юровщина, Троещина, Тітьків) місцева влада і партійний актив почувалися на силі та спершу діяли рішуче. 1 березня озброєний загін лабунського провладного активу розігнав жінок у селі Тітькові, де починався розбір посівного матеріалу.

4 березня в Лабуні мав відбутися традиційний ярмарок, на який приїжджали селяни із сіл Полонського та сусідніх районів. Місцева влада, боячись масового зібрання люду, в останній момент скасовує ярмарок. Від самого ранку 4 березня в Лабуні, а також у Юровщині та Троещині були виставлені пости з комсомольців, які завертали селянські підводи, що їхали ярмаркувати.

Це безглузде рішення місцевої влади лише поглибило обурення селян. А тут ще у Троещині з колгоспних стаєнь почали виводити нещодавно «усуспільнених» коней. Планували їх ветеринарний огляд. Але роздратованим селянам здалося, що коней забиратимуть із села. Тож дуже швидко зібрався натовп жінок і чоловіків, котрі під керівництвом Одарки Олицької, її чоловіка Василя та Олексія Горобця розігнали ветеринарів та порозбирали коней. Із цих подій і почалося повстання в Лабунському кущі.

Розібравши коней, жіноцтво рушило в с. Юровщину. Там була сільрада. Жінки йшли з вимогами повернути відібрані до колгоспу реманент та збіжжя, а також зняті з церкви дзвони.

Уповноваженому райвиконкому Назару Музиці після тривалих переконувальних вдалося вмовити натовп розійтися. Він запевняв протестувальників, що все майно і зерно буде повернуто. Проте влада не планувала виконувати обіцянку. Ввечері того ж дня Музика на зборах партійного активу юровщанської сільради дає наказ арештувати найбільш активних жінок Юровщини як «зачинщиків бунту». Список тих, кого слід арештувати, запропонував місцевий комуніст, член правління СОЗу Василь Мацьків.

*Будівля колишнього млина економії Карвицьких
в Гамарні на околиці м. Полонного*

<http://www.panoramio.com/photo/64604984>

Ще до світанку представники влади рушили арештовувати жінок. Назар Музика особисто керував арештом Домахи Борачок. Але коли представники влади увірвались на подвір'я, то зустріли спротив чоловіка, синів і сусідів. Уповноважений райвиконкому з поплічниками змушений був рятуватися втечею. Василю Мацьківу та голові Новолабунської сільради Станіславу Сказову, котрі керували арештами інших, пощастило більше. Вони перестріли Любу Олійник і Настю Саранчук у селі дорогою до церкви. Жінок було заарештовано, чи, краще сказати, викрадено. Їх повантажили на воза й повезли через село Троєщину до райцентру.

Але рятувати жінок кинулися односельці. Близько півтора десятка чоловіків і парубків, осідлавши коней та озброївшись «вилами, заступами й косами», кинулися навздогін за арештованими. Жінок відбили та разом рушили до містечка Лабунь. Там у місцевому костелі вдарили у дзвін. Невдовзі зібралось кілька сотень

людей. Повсталі розповіли про підступ влади, й увесь обурений натовп рушив на Юровщину. Там повсталі розгромили колгосп, порозбирали реманент, зерно і коней. Далі було розгромлено колгосп і в Новолабуні.

Ті, що відбивали жінок, узяли на себе охорону повсталих сіл. Назвали себе загonom, чи, мовою партійців, «бандою Тютюнника». Загін налічував кілька десятків вершників, озброєних здебільшого підручним знаряддям — дрючками та вилами.

На ніч у селах виставили пікети, «озброєні кілками та вилами». Вони мали підняти село у випадку появи карателів. Наступної ночі дорогу на Полонне в селі Троєщині перекрили боронами з повернутими догори зубцями, щоби запобігти можливому наступу кавалерії.

Найбільш активними серед повстанців були брати Тодор і Дем'ян Олійники, які керували повсталими. У хаті Дем'яна було облаштовано своєрідний повстанський штаб, де збиралися повстанці, формувалися патрулі й де розробляли плани подальших дій.

«Головним верховою є Олійник Тодор Олексійович, котрий дає інструкції всім окремим загonom і караулам, що несуть охорону Лабуня», — пізніше свідчив голова місцевої єврейської шевської артілі Давид Хайда слідчим ДПУ.

Добрий господар, батько п'ятьох дітей, 42-річний Тодор (Федір) Олійник серед місцевих партійців мав славу ворога радянської влади. 1929 року чекісти його вже арештовували за спротив землевпорядкуванню. Ще раніше, 1925 року, в нього було конфісковано дві гвинтівки.

Упродовж 5—7 березня повсталі вишукували комсомольців та комуністів по селах куща. Але ті повтікали до районних центрів Полонного, Грицева чи ховалися. «Проти такого кулацького насилля-терору актив, не маючи можливості користуватися якою-б-то будь зброєю, додержуючись повної дисципліни, примушений був розійтись хто куди», — писали в доповідній записці уповноваженому ДПУ Н. Музика та інші партійці.

Повстанський загін у пошуках владних активістів зробив наскоки на сусідні села Тітьків, Велику Березну. Проте впіймали лише особливо ненависного В. Мацьківа, який не зміг вирватися із села та ховався у себе в хаті в Юровщині. Його витягли надвір і до смерті забили. Побили і його жінку. Тими ж днями повсталі затримали групу землемірів, які прибули у Лабунь із Полонного. «Представники району затримані й роззброєні та посаджені до льоху», — зазначали у згадуваній доповідній записці партійці.

7 березня у селі Микуличах сусіднього Грицівського району було заарештовано й відправлено до Грицева лабунчанина Онисима Носулича. Дізнавшись про це, його брат Михайло разом із Михайлом Нечипоруком почали закликати односельців до походу на Гриців визволяти Онисима. І наступного ранку, 8 березня, лабунчани на чолі з повстанською «бандою Тютюнника» рушили до сусіднього райцентру. Дорогою повстанці розгромили єврейський колгосп у Микуличах. Там вони здобули 6 мисливських рушниць — берданок, якими і озброїлися.

Повстанці долучили до себе й мешканців Микулич. Тож у Гриців увійшов натовп із кількох сотень чоловіків та жінок. Повсталі попрямували до райвиконкому. Внаслідок сутички повстанці вбили одного комсомольця. Також, як зазначали чекісти, «частину активу взято заручниками». Але повстанців зупинив ескадрон 8-го кавалерійського полку військ ОДПУ, який на той час перебував у Грицеві. Озброєні до зубів кавалеристи розсіяли майже беззбройний селянський натовп.

Повсталі відступили у рідні села й почали готуватися до оборони. Вулиці, як зазначено в матеріалах кримінальної справи, перегородили «дротяними загорожами».

Наступного дня, 9 березня кавалерійські військові частини та загони озброєних партійців повели наступ на Лабунь. До того ж, за деякими спогадами старожилів, що наводить у своїй книзі дослідниця історії Лабуні Олеся Барташук, для розгону виступу лабунців було вислано навіть літак.

У містечку вдарили у дзвін — і селяни довколишніх сіл поспішили назустріч карателям. Але повсталі з кілками та вилами в руках не могли протистояти озброєним кавалеристам. Тож їхній спротив було швидко придушено. А далі у селах Лабунського куща за участь у «волинках» було арештовано понад 80 осіб. Частина з них було вислано на Північ як соціально небезпечний елемент. Інших засудили до різних термінів ув'язнення у концтаборах.

Групі повстанців, зокрема і братам Олійникам, у березні 1930 року вдалося уникнути арештів. Вони ще впродовж майже чотирьох місяців переховувалися в рідному селі, наганяючи страх на місцевих партійців. Лише наприкінці липня 1930 року під час спеціально влаштованої облави братів Олійників та інших повстанців було заарештовано. А у квітні 1931 року Тодора і Дем'яна Олійників та Василя Негрея було засуджено до розстрілу.

«ГВЙ НА МОСКВУ ЧЕРЕЗ ОНАЦЬКІВЦІ»

Ще одним епіцентром селянського повстання на Полонщині стали Кустівці та довколишні села. Приводом до виступу і в цьому випадку стало закриття церкви, яку місцеві партійці планували перетворити на комору. У Кустівцях повстання розпочалося у понеділок 3 березня. Уранці біля нещодавно відібраної у громади церкви почали збиратися представники місцевого провладного активу. У приміщенні церкви влада перед тим організувала зсипний пункт для посівного матеріалу. І того дня партійні активісти, за їхньою версією, планували «розчистити» місце для ячменю. Але селом дуже швидко розлетілися чутки, що з церкви вивозитимуть хрести і дзвони. І до зачиненого храму

Титульний лист кримінальної справи учасників
повстання в селах Кустівці та Москалівка.
Державний архів Хмельницької області

Арх. №

У. С. Р. Р.

ДЕРЖАВНЕ ПОЛІТИЧНЕ УПРАВЛІННЯ

Том I

СПРАВА

№ 2176

по обвин. гр-н с. Кустовцы и Москалы
Молодечского р-на, Щенявского окр.

№ 101576

Речеві докази №

АРХИВ
Отдела „А“ МГБ УССР
СЛЕД. ФОНД

Почато

8/III

19 20 р.

Скінчено

25/IV

19 20 р.

НА АРКУШАХ 199

№ 101576

Здано до архиву

дня 19. р.

за №

Витяг з наказу ДПУ УССР № 252 (внутр.)
23 року, § 6 п. п. 3, 4 і 5.

п. п. 3 і 4: Нічия сабсправ нікуди не на-
правляти, інакше — через ОСВ, а на місцях
через Регістратуру, п. 5: Відповідальність за на-
виконання вказаного наказу зокладна-
ється на Н-го відповідно, відповідно та на осіб, що
ведуть сп. спр.

почали збігатися сільські жінки. Жіночий гурт швидко збільшувався. Невдовзі уже кілька сотень селянок вимагали від комсомольців повернення ключів від церкви. Після суперечок ключі було відібрано, а комсомольців розігнано. Жінки відчинили дзвіницю і вдарили у набат. Село заклекотіло.

Під вечір жіноцтво оточило сільраду з вимогами повернути посівний матеріал. На спроби уповноваженого райвиконкому Шуляка вмовити розійтися жінки з криками «ми не хочемо колективу!» почали троцяти сільраду. В будинку було вибито шибки. Далі жінки увірвалися до будинку, порвали портрети Леніна та інших партійних вождів. Розійшлися лише пізно ввечері, забравши із сільради списки та ключі від складів із «усуспільненим» збіжжям і реманентом. На ніч у селі повсталі виставили пости.

Наступного дня кустівчани почали повертати своє майно. Місцеві представники влади і партійці повтікали із села. Хто до райцентру, а дехто, як Шуляк, — у сусідню Москалівку. Кустівецькі селяни обрали комісію, що керувала розбором усуспільненого реманенту і зерна. І до 6 березня усе відібране до колгоспу було повернуто власникам.

Водночас сільські чоловіки на чолі із Семеном Ткачуком почали формувати загін для охорони села. С. Ткачук уже мав досвід збройної боротьби з режимом. Раніше в нього представники влади конфіскували обріз гвинтівки. А 1924 року Семена було заарештовано за збройний напад. «Робив збройні нальоти, одним словом, бандит», — відгукувався про нього місцевий провладний активіст, голова сільського комітету незможних селян Роман Кравчук.

5 березня Семен із шістьма побратимами почали збирати для загону коней та зброю в селі. До вечора того ж дня загін уже налічував понад сотню вершників. Щоправда, було лише кілька одиниць вогнепальної зброї.

Тим часом у сусідньому селі Москалівцях зусиллями секретаря місцевого партійного осередку Гордія Пасічника влада тримала ситуацію під контролем. Ще 3 березня, після отримання новин із Кустівець та інших

сіл, Г. Пасічник озброїв своїх активістів, виставив пости у селі. Цими кроками він намагався не допустити селянського заворушення.

У ніч з 5 на 6 березня із Москалівки в Кустівці вирушає в розвідку загін із шістьох озброєних партійців на чолі із згадуваним Шуляком. У Кустівцях загін пробув близько 15 хвилин і змушений був утікати. Кустівецькі пости повстанців відкрили по непрошених гостях вогонь з мисливських рушниць.

Наступного дня, 6 березня, Семен Ткачук повів свій загін у Москалівку, щоби допомогти сусідам позбутися ненависних комуністів. Півсотні вершників увірвалися в Москалівку, розгромили сільраду та спільно з місцевими селянами почали вишукувати партійців і комсомольців. Вони жорстоко, до втрати свідомості, побили Г. Пасічника. Інші москалівські активісти утекли до Воробіївки. Там місцеві партійці тримали оборону.

До загону повстанців приєдналося кілька десятків москалівчан. Серед них був і брат Гордія, Лук'ян Пасічник. Щоправда, він перед тим врятував брата-комуніста від загибелі. Непритомного заніс до хати і викликав лікаря.

Перед поверненням у Кустівці лідер повсталих Семен Ткачук дав наказ москалівчанам — упродовж 24 годин повернути хрест на церкву й пофарбувати її дах. Як зазначалося в обвинувальному висновку, «наказ було виконано». У Москалівці 7 березня також було обрано комісію на чолі з колишнім петлюрівцем Іваном Коником для повернення усупільненого майна.

Семен Ткачук розпочав підготовку до наступу на Воробіївку, де закріпилися вигнані з довколишніх сіл компартійні активісти. Увечері 6 березня кустівецький загін, чисельність якого згодом слідчі ДПУ оцінювали у дві сотні вершників, входить у повстале село Білецьк. Але там отримує від місцевих селян відомості, що неподалік у селі Чорна перебуває військовий підрозділ. Тож отаман вирішує відступити в Кустівці, щоби поповнити свої сили.

На той час білецькі повстанці уже сформували власний загін. У Білецьку заворушення розпочалися ще 4

березня. Уночі перед тим хтось розклеїв по селу листівки з антивладними закликами. А 5 березня повсталі на чолі з Єфимом Прокопчуком обеззброїли охорону складів із збіжжям і почали його розбирати. У селі повстанці також прогнали компартійних активістів та виставили свою охорону.

7 березня загін білецьких повстанців чисельністю у 60 бійців здійснив походи в сусідні села Хижники та Малі Мацевичі. В останньому вони вбили, а потім і повісили комуніста Березовського.

Того ж дня Семен Ткачук зі своїми повстанцями вдруге навідується в Москалівку, де загін поповнився ще чотирма десятками бійців. Усі вони повертаються в Кустівці, де ночують, щоби наступного дня почати свій запланований наступ.

Але наступного ранку Семен Ткачук приймає рішення наступати не на Воробіївку, а на Онацьківці та Бражинці. У похід повстанці вирушали з жартами і піснями. Отаман Семен, з'ясувавши, що на шкільній карті від Кустівців до Москви не більш ніж два вершки, весело заявив: «Буду у Москві через чотири дні». Вийшовши до загону, що складався із сотень вершників, озброєних вилами, сокирами та кийками, скомандував: «Гей на Москву через Онацьківці, бо там нам підтримка буде». Цей жарт отамана викликав значне занепокоєння партійців. Його навіть було внесено в донесення для ЦК КП(б)У.

Повстанці зайняли Онацьківці ввечері 8 березня. Наступного ранку, приєднавши до себе ще й онацьківських, рушили на Бражинці. Проте там уже перебував оперзагін ДПУ. Повстанці, підійшовши до села, розгорнулись у лаву та з криками «ура!» кинулися в атаку.

Чекісти закріпилися у центрі села. Навіть спорудили якусь загорожу. Тож коли повстанська кіннота наблизилася, по ній відкрили вогонь. Одного з повсталих селян було вбито, деяких, зокрема і Семена Ткачука, поранено. Отаману куля влучила у плече. Під вогнем повстанці відступають в Онацьківці та Москалівку. Планують перегрупувати сили і наступного дня продовжити на-

ступ. «Сірник згорів, але коробка ще ціла», — говорив після відступу своєму брату Гордію Лук'ян Пасічник. За його словами, Бражинці кіннотою взяти не вдалося оскільки там «дроти і канави». «Тож потрібно організувати піших», — ділився планами повсталих Лук'ян.

Але продовжити наступ Семену Ткачуку з побратимами не довелося. До повсталих сіл уже підійшли військові підрозділи із Староконстантинова. Ще 8 березня вони після сутички із повстанцями зайняли Білецьк. Увечері 9 березня «загін червоних» увійшов в Онацьківці. Повстанці почали розсіюватися.

Наступного дня чекістські підрозділи підійшли до Кустівець. В укладеній місцевими краєзнавцями історії села зазначено: «Піхотинці стали окопуватися за селом, на «Горі», а вершники, числом в 50 шабель, зайняли село. Відразу розпочалися арешти «зачинщиків».

Десятки селян були або депортовані ДПУ на Північ, або ув'язнені у концтаборах. Але деяким із повстанців вдалося уникнути розправи. Врятувався й поранений отаман Семен Ткачук, якого чекісти не змогли знайти. І досі загадкою є те, як склалася його подальша доля.

«З ПОНЕДІЛКА НА ВІВТОРОК ПЛЕБАНІВКА ВСТАЛА»

Так розпочинається народна пісня про березневе повстання 1930 року на Шаргородщині, яку записав краєзнавець Анатолій Нагребецький. Того року «Шаргородський район був охоплений волинками... Волинки були настільки значними, що завершилися розгромом райвиконкому, убивствами окремих уповноважених райвиконкому та райпарткому», — зазначено в тогочасних владних документах.

Плебанівка, з якої розпочалися згадані «волинки», на той час була великим селом на півтисячі дворів. Ще 1926 року у селі була створена перша артіль, а наступного року — ще одна. Але вони ледь животіли. Селяни не поспішали до них записуватися й віддавати своє, важкою працею нажите, майно. Так тривало до початку березня 1930 року, коли влада вирішила остаточно «колективізувати» Плебанівку, як інші села округи. Адже з усього села на вступ до колгоспів надійшло лише 30 заяв.

Тож 10 березня 1930 року до Плебанівки з райцентру вирушили агітатори з молодих учителів та комсомольців. «Ми поїхали в село на прикрашених червоними стрічками підводах. Зайшли до школи, де разом з місцевими учителями мали організувати в селі не лише читання лекцій, бесід, а й концерт», — через багато років згадувала шаргородська вчителька Тамара Ткачук.

А для «підсилення» агітації влада одночасно з учителями-лекторами відрядила в Плебанівку й дві оперативні групи ДПУ з міліціонерами, а також землемірів, котрі

повинні були «переміряти» землі на користь колгоспів. Як згадував тодішній секретар комсомольської організації села Іван Горенюк: «Молоді вчителі повинні були вести роз'яснювальну роботу, агітувати людей записуватися в колгоспи. Тим часом землеміри розпочали перерозподіл землі на Корчівці. Оперативні групи, підсилені місцевими комсомольцями, мали виконати розкуркування за списком і виселення із села цих сімей».

Спершу все йшло за планом. Учителі у школі готувались до концерту та лекцій. Чекісти з міліціонерами арештовували господарів та виганяли з рідних хат їхні сім'ї. Одна з каральних груп зі своїм завданням упоралася. Але інша — не впоралася.

Коли чекісти увірвалася до чергового «куркуля» Михаська Шейгеця, то зустріли спротив. Господар утік через вікно. Зібрав рідних і сусідів та кинувся на карателів. Чекісти відкрили вогонь. Було поранено кількох селян, серед яких смертельно — Володимира Шейгеця. Але далі чекісти з активістами змушені були рятуватися втечею. «Уповноважений ДПУ Єнашов, відстрілюючись, забіг до сільради. Але розлютовані селяни наздогнали його в той момент, коли куля в його нагані дала осічку. Вони побили його так, що посильний сільради Кость Голоднюк уночі привіз його ледь живого, без ока, до Шаргорода», — оповідав Іван Горенюк.

Селяни згадали й про комсомольців-агітаторів. У вікна школи полетіло каміння. «Ми, налякані, поховалися на горище школи і пересиділи там до ночі, аж доки один місцевий чоловік не покликав нас і не вивів за село», — згадувала Т. Ткачук. Цим чоловіком був той самий Кость Голоднюк.

Проте спротив селян виявився припізнлим. Перша чекістська опергрупа змогла вивезти арештованих нею плєбівчан. Як зауважує дослідник повстання А. Нагребецький, арештованими вщєрть заповнили три камери місцевої тюрми у келіях колишнього православного монастиря. Секретар Могилів-Подільського партійного окружкому Карпов у таємному звіті до ЦК КП(б)У інформував, що заарештованих у Шаргороді було до 40 осіб.

Фото з книги: Назребецький А. Моя Плебанівка. — Вінниця, 2004

Хата розкуркуленої родини Костюків у Плебанівці, у якій розмістили у лівій частині сільраду, а у правій – крамницю

До речі, у цьому ж звіті подається дещо інша версія подій у Плебанівці. За партійною інформацією, у селі вночі «операцію з арешту чотирьох куркулів» провадив уповноважений окружного відділу ДПУ. «Під час операції у третього жінка вибігла на двір і здійняла галас. Унаслідок цього обуренням було охоплено все село настільки, що опергрупа, захопивши лише одного арештованого, повернулася в м. Шаргород», — ішлося у звіті. Після чого о 5-й ранку до Плебанівки відправили ще одну опергрупу з восьми осіб. Але у селі її оточив великий натовп. Начальника «ударом каменя по голові збили з ніг». Вихопивши його в селян, група відступила до райцентру. «Причому до половини шляху її — опергрупу — супроводив натовп», — зазначав секретар партійного окружкому.

Мабуть, цю версію запропонували чекісти, щоби приховати свої прорахунки. У кожному разі, ніч у селі минула у тривозі.

А зранку 11 березня мешканці Плебанівки зібрались на сільському майдані. «Вранці всіх підняв звук труби музиканта Феодосія Горенюка. Зібралися хто

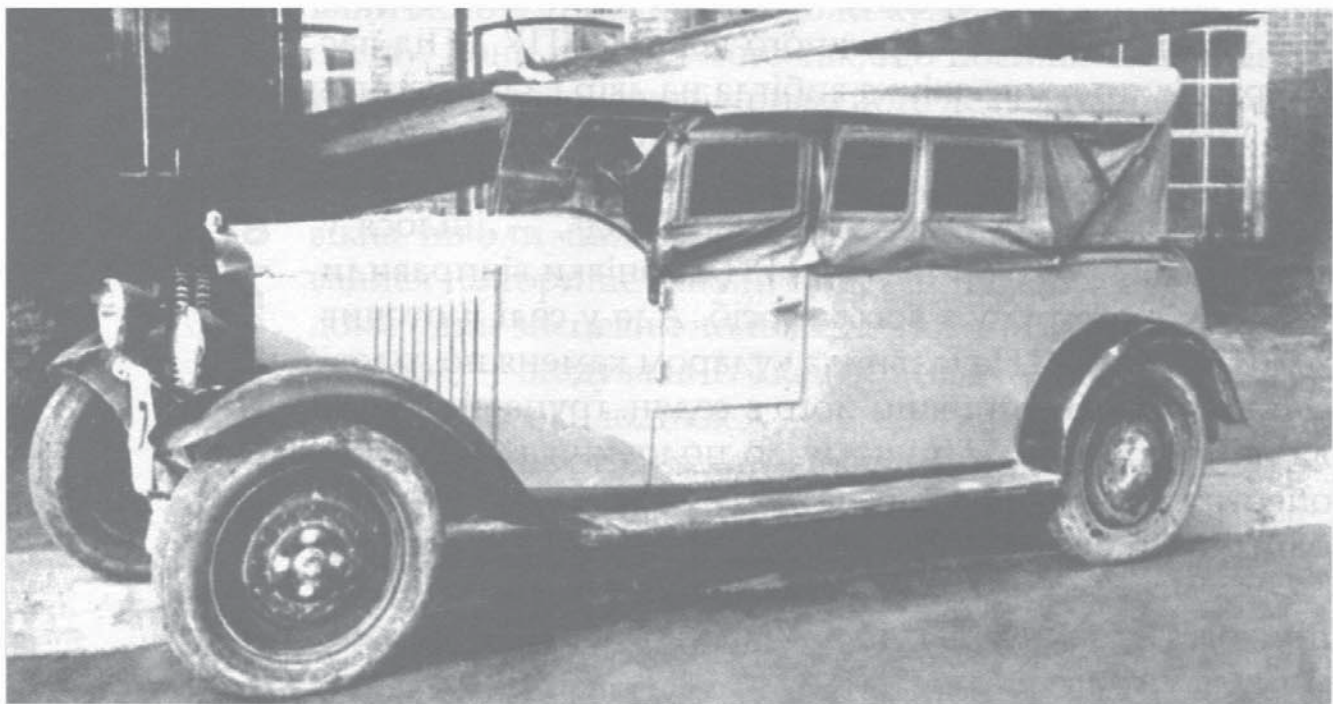
тільки міг у центрі села і рушили великим натовпом до Шаргорода» — згадував І. Горенюк.

*«Плебанівка встала.
В руки все позабирала:
Граблі, коси, вила й сапи», —*

йдеться у згадуваній народній пісні.

Йти до райцентру звільняти заарештованих закликав Микола Лігутко, батька якого також уночі із села завезли до тюрми. «Ми вийшли в поле, щоб повідомити в інші села, що нас стріляли, як дичину. Ми йдемо до Шаргорода, хай випустять наших людей. Ідіть і ви з нами. Якщо не підете, то ви нам не сусіди», — закликав М. Лігутко сусідні села.

Із Плебанівки вирушило, за оцінками окружного парткому, близько семи сотень людей. До них приєдналось до трьох сотень мешканців Козлівки. Гінців відправили ще й у Носиківку, Маслівку, Слободу-Шаргородську, Руданське і Гибалівку із закликом приєднуватися.

Перший радянський автомобіль НАМІ-1, що випускався у 1928—1931 роках. Можливо, саме таке авто знищили повсталі у Шаргороді у березні 1930 р.

У Шостаківці до повсталих долучилося понад тисячу селян. Дорогою приєдналося ще багато людей із Розкоші та Соснівки. Та й у самому Шаргороді сотні міщан вийшли на вулиці. Натовп повсталих, що зріс до чотирьох тисяч, рухався до центру міста.

*«Всі оружені дрючками,
А з п'ятсот жінок з тичками,
І чорний прапор на патик —
Всі до райсполкому в крик», —*

передає події того дня пісня.

Районна влада від самого ранку повідомила окружний центр, Могилів-Подільський, про повстання. Заспокоювати повсталих виїхав голова окружного виконкому Коровкін на автомобілі. Слідом за ним рухалася кінна військова група ДПУ в 30 шабель.

Голова окружвиконкому поспішав. Коли він приїхав до Шаргорода, повсталі входили у місто. Коровкін залишив автомобіль біля райвиконкому. Разом із місцевими чиновниками та міліцією рушив назустріч повсталим, щоб переконати їх «утихомиритися». Але обіцянкам і погрозам чиновника селяни не повірили. «У відповідь на умовляння повернутися назад полетіли каміння й палки», — зазначав окружний партійний секретар Карпов у згадуваному звіті. Тож представникам влади довелося рятуватися втечею. Міліціонери зі зброєю засіли за муром міліцейського райвідділу, колишнього монастиря.

Натовп розділився: плебанівці рушили до міліції та в'язниці рятувати односельців, а шостаківці та повстанці з інших сіл рушили до райвиконкому.

*«Як дійшли до райсполкому,
Всипали там не одному.
Голова хатнув три буки», —*

йдеться у пісні.

Представники влади утекли і поховались. Повсталі виявили райвиконком зачиненим. Це тільки розпалося натовп. Двері вибили ломами, шибки — камінням. Почали громити меблі і нищити папери. «Тепер усе поб'ю, навіщо мене грабували», — викрикувала одна із

повсталих жінок Павлина Дозорець, яка першою почала троцити автомобіль, залишений прибулими з Могилева чиновниками.

Увірвалися до фінансового відділу, де зберігалися документи на податки. Спалили й документи райвиконкому. «Я підійшов до воріт і побачив, що на землі палахкотять купи книг і паперу. Навкруги стояло багато людей. А з будинку райвиконкому й далі виносили книги, папери, портрети вождів і кидали їх у вогонь... Біля райвиконкому горіли три купи паперу. А біля райкому КПб)У — одна», — розповідав на допиті під час слідства свідок подій І. Кульбіда.

А тим часом цілком інакше розгорталися події біля районної міліції. Колишній монастир був оточений високим муром із залізними ворітьми. Повсталі почали штурмувати мур і ламати ворота. Міліціонери та чекісти, що зі зброєю засіли за муром, без попередження відкрили вогонь. Одного з протестувальників, Михайла Печенюка з Розкоші, було одразу вбито, ще кількох поранено. Повсталі змушені були відступити.

Після розгрому райвиконкому та невдачі біля міліції селяни почали розходитися. У другій половині дня в райцентр увійшла кінна оперативна група ДПУ, яка остаточно розсіяла селян.

А далі почалися розправи із бунтівниками. Села оточували підрозділи ДПУ. Бралися заручники і розпочиналися арешти. «Військова частина, викликана з Могилева-Подільського, оточила наше село, взяла півсотні заручників. Потім виявили зачинщиків: Добровольського Франка, Полющака Янка та інших — і поступово село принишкло», — згадував колишній комсомольський секретар Іван Горенюк.

У Шостаківці як організаторів виступу засудили лише 30-річного Луку Пошталяна та 45-річного Казимира Огородника. Велику кількість активних учасників протестів у Плебанівці та в інших селах району без жодних судових розглядів «розкуркулили» та виселили з рідного краю. Як зазначалось у компартійних документах про стан району, «після завершення волинок» із Шаргородщини було вислано 433 «куркулів».

БІЙ У ГАРЯЧКІВЦІ

«У М'ястківському районі під час операції біля сіл Гарячківка та Вільшанка було вчинено збройний спротив, перестрілка тривала близько двох годин», — повідомляв прямим проводом із Тульчинської округи голова ДПУ України Всеволод Балицький 16 березня 1930 року.

«НЕ ІДИ ТУДИ, БО БУДЕ ТОБІ ГАРЯЧЕ»

Село Гарячківка віддавна славалося запальними мешканцями. «Можу охарактеризувати це село як притік людей неспокійних, буйних, — свідчив уповноваженим ДПУ гарячківський священик Хризант Дверницький. За його словами, навіть назва села, ймовірно, походила від слова «гаряче» — «не іди туди, бо буде тобі гаряче».

Гарячківчани неодноразово піднімалися на захист своїх прав. Наприкінці XIX ст. у селі вибухнуло селянське повстання. Було спалено економії, розтрощено панський інвентар. Придушувати тоді селянський протест довелося губернатору з військовими підрозділами. 1919 року в селі було вирізано польський військовий загін після того, як він спробував реквізувати у селян продукти.

У 1918—1920 рр. багато гарячківчан вступило до лав армії Української Народної Республіки. У 1920-х роках повстанці з Гарячківки вчинили напад на М'ястківку,

роззброїли міліцію та розгромили цейхгауз. Та й пізніше повстанці знаходили постійну підтримку в селі. Зокрема, загін Люшні, що діяв до 1926 року.

Тож і колективізаційні потуги сталінських посіпак спричинили в селі спротив. Перші спроби створити колектив у Гарячківці були ще 1927 року. Восени того року до села спрямували навіть комісію для «землепорядкування». Але селяни на чолі з Максимом Чабаном розігнали скликані владою збори та зірвали владну затію.

1929 року гарячківчани зірвали нову спробу переділити землі села на користь створюваного колгоспу. У березні того року для артїлі був виділений цілісний масив кращої землі. До нього потрапили і поля гарячківчан, які не вступили до колгоспу. Обурені селяни зібрали підписи під скаргою щодо протиправних дій місцевої влади на ім'я «всеукраїнського старости» Григорія Петровського. Скаргу до Харкова повіз той самий М. Чабан. Але повернувся з нічим. Тоді він разом із Андрієм Журавським вийшов у поле й зорав та засіяв свою, відібрану до колгоспу, землю. За ними вийшли інші й тим самим не дозволили забрати землю для колгоспу. За цей вияв непокори Максим провів майже чотири місяці у БУПРі.

І загалом, Максим Чабан для місцевого владного активу був особливим головним болем. Освіченість, великий життєвий досвід створювали йому авторитет у селі. У молоді роки Максим працював на залізниці. Під час революції допомагав українським військам. 1920 року брав участь у нападі на м'ястківську міліцію. Пізніше у 1923—1924 рр. М. Чабана обирали головою сільської ради. Добрий промовець, він нещадно критикував владні ініціативи на сільських зборах. «Дуже розвинутий індивідум, хитрий, толково виступає і може легко взяти під свій вплив натовп», — характеризувала його у 1930 році Ніна Добровольська, дружина тодішнього голови сільради. Тож коли у лютому того року чекісти в Україні розпочали операцію з вилучення контрреволюційного елемента, то у Гарячківці одним з перших, 9 лютого, арештували саме 52-річного

Державний архів Вінницької області

Максим Чабан із с. Гарячківки, у 1930 році засуджений до розстрілу за спротив «заходам радянської влади»

Максима Чабана. Йому знову «пригадали» події весни 1929 року і на початку квітня 1930 року засудили на дворічне ув'язнення.

Але лютневі репресії не зупинили березневого повстання.

**«ХАЙ ЖИВЕ
САМОСТІЙНА ГАРЯЧКІВКА!»**

Все почалося з ініціативи гарячківської сільради щодо гучного святкування «жіночого дня». У суботу 8 березня у селі провели «жіночу демонстрацію», місцеві комсомольці та активісти «ходили по селу із прапорами». Наступного дня місцева влада у приму-

совому порядку скликала сільське жіноцтво на «збори у зв'язку із жіночим днем». У призначений час селянки почали збиратися. Це був перший тиждень Великого посту, коли, за християнськими традиціями, обмежуються розваги. Тож, коли залунала музика, більшість жінок розвернулася та розійшлася по хатах. Ця владна ініціатива обурила і роз'ятрила село. Вона стала одним із поштовхів до масових протестів, що розпочалися наступними днями.

Але першим у М'ястківському районі повстало село Дахталія. Заворушення там розпочалися ще 4 березня. А у понеділок 10 березня у Дахталію приїхали голова райвиконкому та окружний прокурор. На зборах селяни почали у них вимагати повернення забраного збіжжя. І після тривалої суперечки, ба навіть бійки, таки домоглися від цих представників влади письмового дозволу на повернення зерна. Але на цьому протистояння не завершилося. Півтисячний натовп рушив до райцентру. У М'ястківці повсталі розгромили райвиконком, розігнали місцеву владу.

Розголос про ці події того ж дня розійшовся районом, і вже наступного дня повстала Гарячківка. Зранку у вівторок 11 березня голова гарячківської сільради дав вказівку селянам прочистити зерно. Але невдовзі до нього прибіг член сільради Іван Яцишин, котрий мав організувати прочистку зерна на першій сотні. Сільський активіст панічно повідомив голові сільради, що селяни відмовилися виходити на прочистку зерна. Натомість із півсотні жінок на чолі із Ликерою Бак, Докією Барабаш та Марією Перевертан із мішками рушили розбирати насіння. Допоки голова сільради радився із своїм активом щодо «плану ліквідації» цього виступу, до сільради вже зібрався натовп із двох сотень жінок із першої та другої сотень села.

Голова сільради Василь Добровольський намагався заспокоїти жінок. Він запевняв, що колгосп — справа добровільна і що збіжжя буде повернуто, лиш для цього потрібен дозвіл райвиконкому. Жінки вже почали прислухатися до голови сільради, аж тут їх кинувся розганяти присланий у село комуніст —

«двадцятип'ятитисячник» Полянський. «Робочий вискочив із сільради і почав суляти кулаками кожного у груди та кричати: «Разойдісь, разойдісь!», порозбивав чоботами ноги жінкам. І від цього зробилося волненіє, що селянство кидає всі свої сили для робочого, а він суляє нас кулаками», — підкреслювалося в анонімній заяві, підписаній «Гарячківське селянство», що збереглась у матеріалах кримінальної справи.

Але гарячківчанок так просто не залякати. Тож дуже швидко побитий «двадцятип'ятитисячник», а за ним і голова сільради змушені були рятуватися від розлютованих жінок.

Тим часом до натовпу долучилися односільчанки з 8, 9, 10, 11 і 12 сотень, котрі зійшлися до церкви. Почали бити у набат, а далі обурений діями влади натовп до семисот осіб, переважно жінок, рушив до сільради, а звідти до контори колгоспу. Із натовпу лунали вимоги звільнення арештованих односельців, повернення майна та припинення колгоспної агітації. Найрішучішими були Параска Шевчук, Ганна Поліщук, Ганна Паламарчук, Фросина Сакійчук, Ірина Борщевська, Федора Ковальчук, Килина Снігур та інші, що вели за собою решту.

Під час суперечки з колгоспним активом жінки витягли комуніста, голову колгоспу Олександра Ільницького, надвір і почали бити. Комуніст, рятуючи себе, відкрив стрільбу із нагана та кинувся навтьоки. Повсталі побили й інших членів комісії з розкуркулення. У колгоспній конторі жінки позривали портрети компартійних вождів. А далі почали розбирати зерно і майно.

Як зазначав О. Ільницький у своїх свідченнях під час слідства: «Куркулів садили на забрані у колгоспі повозки і коней, провозили по селу і кричали: «Долой радавладу! Хай живе самостійна Гарячківка!».

**«У СЕЛІ АКТИВІСТИ НЕ З'ЯВЛЯЛИСЯ,
БОЯЧИСЬ БУТИ ПОБИТИМИ»**

Уперший день повстання найактивнішу роль відіграло жіноцтво. «У волинці брали участь лише жінки», — заявляв на допиті 60-річний сільський церковний сторож Віктор Мужилівський. На його думку, у жіночих виступах винна сама радянська влада. Вона «завжди старалася, щоб жінки стали активними та брали участь у громадському житті, жінки стали настільки розбалувані, що перестали слухатися своїх чоловіків», — із сарказмом говорив чекістам церковний сторож.

12 березня у село для наведення порядку увійшла опергрупа ДПУ із загonom кінної міліції. У церквах зазвонили у дзвони. І невдовзі міліціонери були оточені величезним натовпом селян. Гарячківчани із вигуками «бий бандитів!» кинулися на нападників. У карателів полетіло каміння. Тож чекісти змушені були відступити із села. «Що було досягнуто з великим трудом», — зазначалося в обвинувальному висновку у справі повстанців.

Натовп рушив за опергрупою, що відступала. Селян не зупинила і поява пішого парткомсомольського загону чисельністю у 200 штиків, що вийшов із райцентру на підтримку чекістам. На щастя, карателі тоді не наважилися відкрити вогонь по селянах. «Застосувати зброю не було можливості, бо попереду йшли компактні маси фанатично налаштованих жінок, сильно збуджених, що кидалися під ноги коням», — зазначили пізніше оперуповноважені ДПУ у своєму обвинувальному висновку.

Слідом за міліціонерами накивали п'ятами й місцеві партійці. «12 березня, оскільки почали лупцювати активістів і колгоспників, вони змушені були втекти із села. Від 13 до 16 березня в селі активісти не з'являлися, боячись бути побитими», — зазначав на допиті один із сільських провладних активістів Пантелеймон Добровольський.

Після перемоги над чекістами гарячківчани обрали собі старостою 59-річного Гаврила Притулу. Він був

сільським старостою до 1917 року, а також у 1918 році за часів Української держави П. Скоропадського.

Новообраний очільник громади одразу пообіцяв односельцям, що «ту землю, яку розмежували і забрали до колгоспу, я розмежую по-старому — і тоді ми усі будемо жити вільно». Г. Притула також розпорядився виставити нічні пікети для охорони села і попередження у випадку нападу на повсталих. «Я в ту ніч не спав і весь час ходив по селі і бачив, коли по двоє, троє людей ходили по селу з вилами», — зізнавався слідчим згаданий уже П. Добровольський.

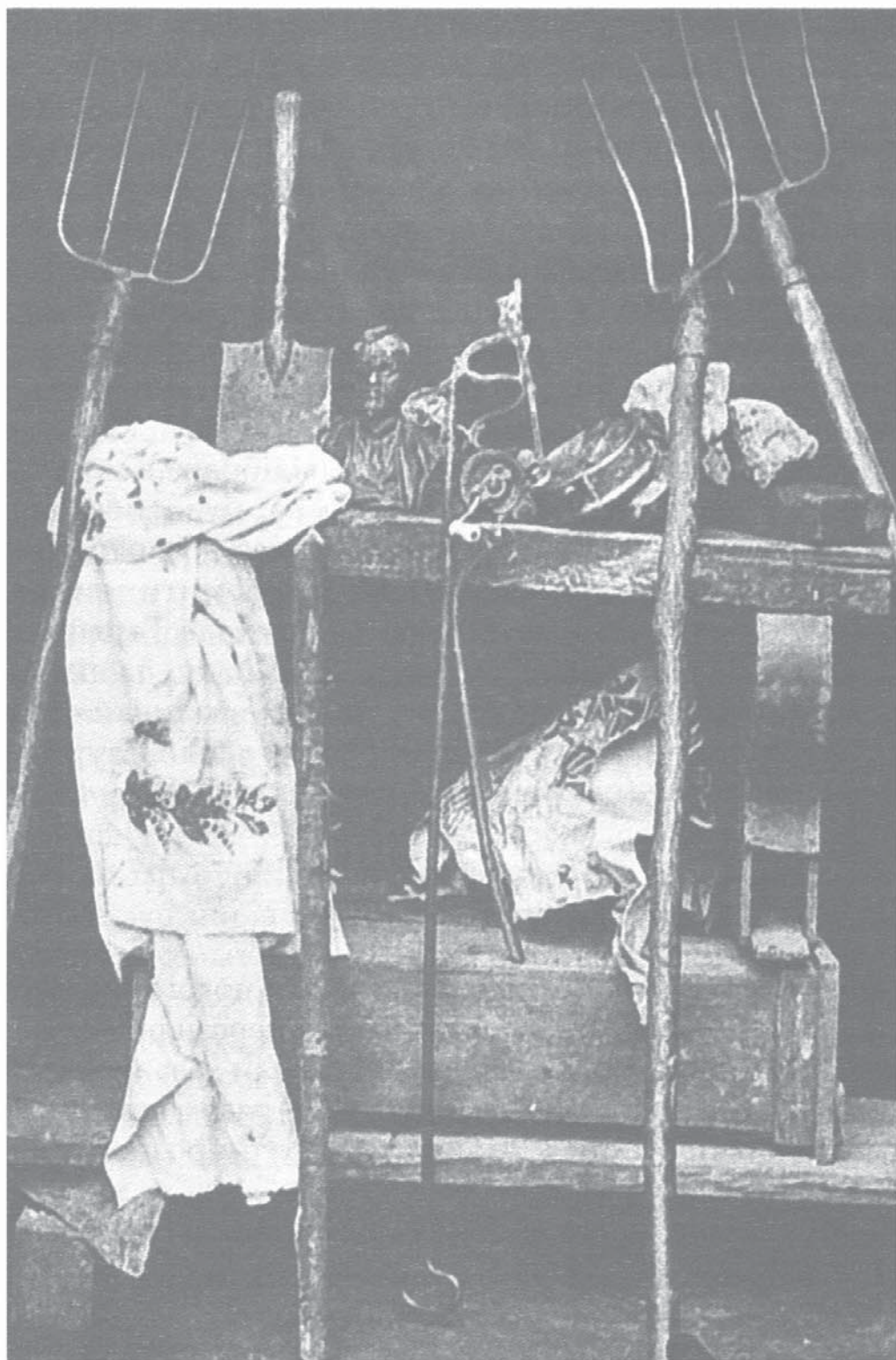
Наступними днями усе майно, відібране в розкуркулених та усупільнене до колгоспу, було повернуто власникам. У селі почали готуватися до походу на районний центр М'ястківку, щоб розгромити міліцію і повипустати усіх арештованих. Приклад Гарячівки надихав сусідні села Джугастру, Вільшану, та навіть райцентр Піщанку, де також почалися «волинки». А в Гарячівці почали навіть обговорювати кандидатуру на посаду майбутнього районного старшини.

«В АТАКУ НА КІННІ ГРУПИ»

Тим часом влада збирала сили для нового наступу на повстале село. І у ніч з 15 на 16 березня після ретельної розвідки до Гарячівки підійшли кавалерійські підрозділи прикордонних військ ДПУ разом із загоном озброєних партійців у 200 штиків. Штурм розпочали о 4-й годині ранку.

Найперше карателі зайняли сільські церкви, щоб не допустити набату, а також «зняли» озброєні піками і сокирами повстанські пікети. Усі виходи із села були охоплені кінними патрулями. Далі чекісти почали арештувати керівників повстанців. Коли спробували арештувати Феофана Рудя, він відкрив вогонь по карателях зі своєї хати. Внаслідок перестрілки Феофан загинув. Але постріли розбудили Гарячівку. «Все село моментально виявилось запруженим озброєним вилами, піками, сокирами, дробовиками і обрізами натовпом. Шість

Галузевий державний архів СБУ

*Повстанська «зброя» в розгромленій сільраді
с. Студена Піщанського району сучасної Вінничини,
березень 1930 року*

разів натовп кидався в атаку на кінні групи. Крики «ура, оточуй голодую, бий бандитів!», часто одиничні постріли з обрізів, кидання каміння і впертий наступ тривали понад дві години», — наголошувалося в обвинувальному висновку.

Чекісти відкрили вогонь на ураження. Трьох селян було вбито, стількох і поранено. Внаслідок бою семеро карателів зазнали поранень холодною зброєю. Але до світанку сили карателів, які переважали, все ж таки розігнали селян та розпочали арешти. Того дня арештували 46 гарячківчан. По сотнях, на які поділялася Гарячківка, були призначені «відповідачі» — заручники. Їх зобов'язали повернути до колгоспу розібраний реманент та худобу.

Того ж дня чекісти провели зачистку і в селі Вільшанці, де також повстали селяни і почали розбирати зерно та усупільнене майно.

Менш як за два тижні після придушення повстання кілька десятків гарячківчан без жодного рішення суду як «соціально небезпечні елементи» були вислані на Північ. Але, з іншого боку, для заспокоєння селянства компартія змушена була показово покарати і представників місцевої влади за «допущені перегиби». Було навіть заплановано виїзне засідання суду, на якому мали бути присутні «делегатії селян від усіх сіл району».

Окружний прокурор запропонував, щоб на цьому судовому засіданні було одночасно показово покарано і «групу куркулів» як організаторів спротиву владі у М'ястківському районі. Тульчинські чекісти оперативно підготували звинувачення проти «куркульської групи». До неї зарахували окремих найбільш активних учасників Гарячківського повстання. Зокрема, священника Хризанта Дверницького, сільського старосту Гаврила Притулу, а також Герасима Поліщука. Щоб надати справі більшої «ваги», до організаторів березневого повстання зарахували й Максима Чабана, який у в'язниці перебував ще з 10 лютого. А на початку квітня уже отримав судовий вирок дворічного ув'язнення. Також поряд із гарячківчанами у цій справі звинувачення висунули і священнику сусіднього села Джугастра Павлу

Фремову та кільком його односельцям. Загалом було обвинувачено 11 осіб.

Але ідея показової судової розправи над «куркулями» не отримала підтримки республіканської влади. Тож справу передали на розгляд судової трійки при колегії ДПУ УСРР, яка і засудила Максима Чабана із Гарячківки та колишнього петлюрівця Івана Кузьміна із Джугастри до розстрілу, а інших — до багаторічних ув'язнень у концтаборах. Більшість із них із ГУЛАГу в рідні села вже не повернулися.

«ГЕТЬ ІЗ НАШОЇ ЗЕМЛІ». ВОЛИНКА У НОВИХ ГОРОБ'ЯХ

Ми не знаємо сьогодні, що думав 24-річний землемір Павло Козлов у Коростені на початку березня 1930 року, читаючи у газеті «Правда» статтю Й. Сталіна «Запаморочення від успіхів». Можливо, він, як і багато хто з представників влади, вважав, що це не стосується його округи. Адже у статті йшлося про «перегиби» на півночі та в Туркестані. А можливо, все-таки розумів, що методи колективізації в Україні далеко не ідеальні.

Але за кілька днів він, безпартійний чиновник, буквально на власній спині відчув народне обурення комуністичною політикою колективізації в українському Поліссі.

«ВТЯГУВАННЯ У ПАНЦИНУ»

101

Керівництво Коростенського окружного земельного відділу відрядило Павла Козлова у село Нові Гороб'ї¹ Малинського району, щоби організувати відведення земельного масиву для новоствореного колгоспу.

На той час це село, що привільно розкинулося серед поліських лісів, налічувало 510 господарств із 2226 мешканцями. За часів Російської імперії Нові Гороб'ї

1. Сьогодні офіційною є русифікована назва села — Нові Вороб'ї.

були волосним центром і належали до так званих «промислових сіл». Багато новогоробіївчан займалося промислами і торгівлею. У роки революції село активно підтримувало Українську Народну Республіку. 1919 року новогоробіївчани брали участь у Базарському повстанні отамана Закусила. У Нових Гороб'ях було спалено майно колишнього волосного правління, щоб воно не дісталось більшовикам.

Та й у наступні роки новогоробіївчани ставилися насторожено до ініціатив компартійної влади. Тож і створення колгоспу в селі, попри намагання місцевої влади та її активістів, було складним. Хоча у лютому 1930 р. місцевій владі на зборах активу і бідноти вдалося ухвалити постанову про суцільну колективізацію села. Але далі справа не просувалася. До того ж, навіть ті із новогоробіївчан, що погодилися увійти до колгоспу, на початку березня почали «відмовлятися від колективу». Спроби влади протиснути питання колективізації на загальних зборах наштовхувалося на постійний опір. Від 15 лютого до 10 березня, як зазначали слідчі ДПУ, в селі було «зірвано п'ять загальних зборів селян з питань колективізації та контрактації».

Ось як на допиті у слідчого ДПУ згадувала мешканка Нових Гороб'їв Євдокія Алексеєнко одні з таких зборів з питань колективізації: «На цих зборах була доповідь учителя Ювченка, а також учителя Ящука. Також був якийсь представник чужий... У президії сиділа Наталка Цуренко, яка теж почала піднімати галас проти колективізації, а також контрактації. І її підтримала решта маси... Потім виступив Горбік Федір Васильович, який, розстебнувши кожуха, начав казати, що ви нас хочете втягнуть у панщину. Коли він скінчив свою промову, а також коли він навіть балакав, чулися крики і возгласи серед присутніх. Бачачи таке, учитель Ящук встав та навіть показав Горбіку на пальцях, що ти мовчи, а то попадеш за такі слова у тюрму».

Незважаючи на погрози, компартійним активістам того разу не вдалося отримати підтримку селян. Проте врешті-решт владі вдалося створити колгосп ім. Чубаря, до якого увійшло до семи десятків госпо-

дарств. І одразу почали «впорядковувати» землі села, щоби виділити колгоспу найкращі і найближчі до села ділянки.

«ХАЙ ЖИВЕ СВОБОДА!»

Тож зранку 12 березня комісія сільської ради разом із прибулим з окружного центру землеміром П. Козловим рушила на південну околицю села, в урочище Оливи, відміряти землю. Тільки-но приступили до роботи, проклали першу стрічку, як почали збігатися жінки із найближчого хутора Бортники. Першою підбігла Тетяна Бортник, по-вуличному Ковбасиха, із криком «геть з нашої землі, ану киш на поміщицьку». За нею бігли й інші. Загалом зібралося понад чотири десятки селянок. Вони здійняли гвалт, напірали на землемірів, хапали і рвали їхні стрічки. Коли за вказівкою П. Козлова агроном Ящук почав копати яму для встановлення стовпа, жінки руками згрібали викинутий ґрунт назад у яму. А далі та ж Ковбасиха всілась у викопану яму.

Під жіночий гвалт землемірна комісія змушена була зібрати свої інструменти та, як зізнавався згодом П. Козлов, «поза городами йти до сільради».

А тим часом жінок збиралося усе більше. Тут хтось згадав, що того дня річниця зречення царя. Інша запропонувала піти привітати вчителів-активістів із цією річницею здобуття свободи. І жіноцтво, взявши портрети Леніна і Шевченка, під червоним прапором рушило до школи, вигукуючи: «Хай живе свобода!». Коли здивовані вчителі, більшість яких і становила сільський провладний актив, спробували заговорити про колгосп, із натовпу почулися протестні вигуки. Перелякані вчителі поховалися у школі. А жінки розійшлися. Так закінчився перший день «волинки».

Наступну спробу відміряти землю для колгоспу сільрада із землеміром Козловим здійснила через день, 14 березня. Цього разу комісія рушила у протилежний бік села, в урочище «Ситники». Але і ця спроба виявилася невдалою. Щойно землеміри вийшли із сільради,

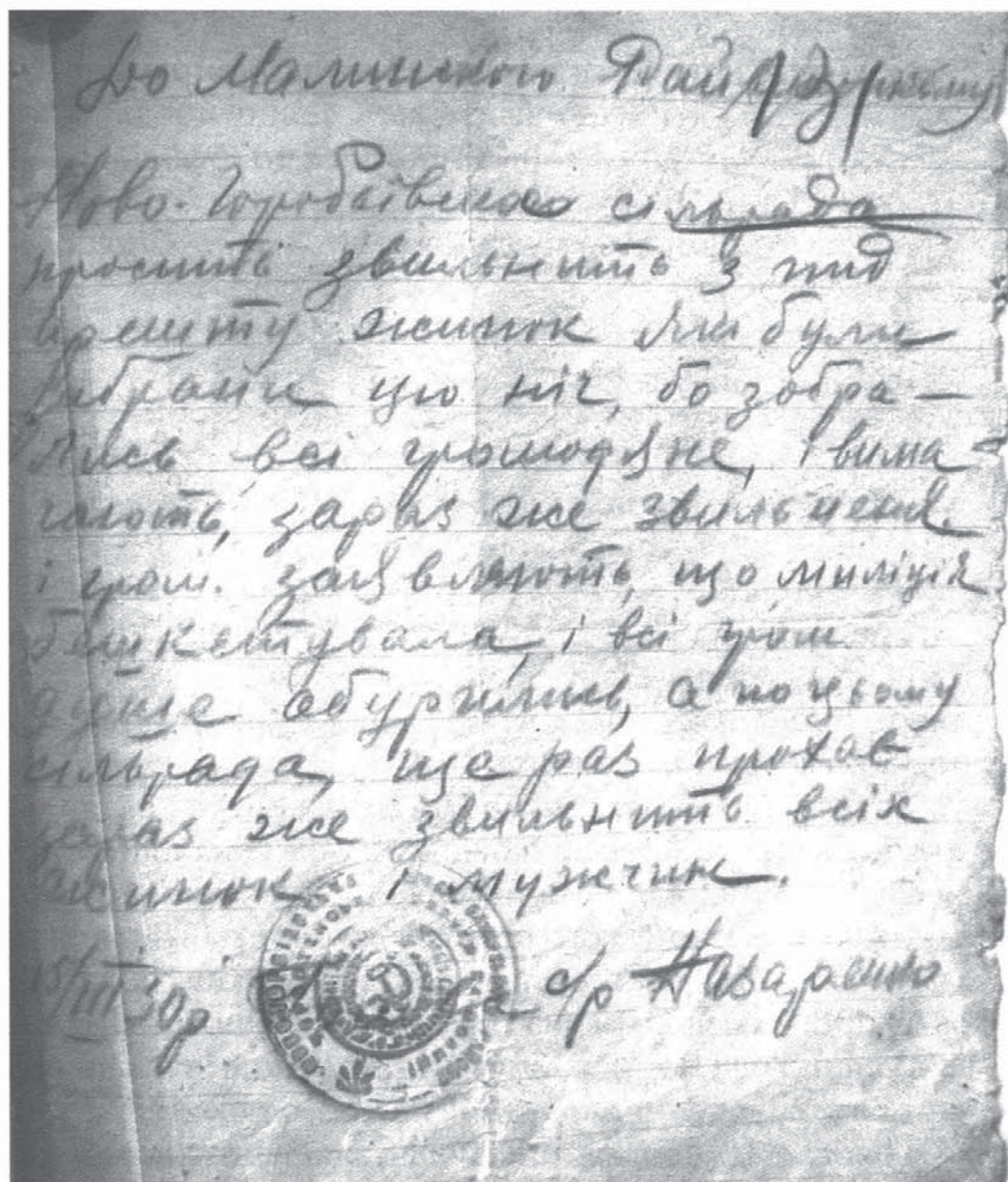
як кілька жінок, що побачили їх, кинулися обходити усі двори села.

Тож коли комісія дісталась наміченого поля, там уже почали збиратись жінки і чоловіки. Зібралось кілька сотень селян. «Всі ми не хотіли, щоб там землю міряли, лише тому, що то земля городня біля наших садиб. А оскільки, як я, так і інші до колективу йти не хотіли, ми старалися не допустити до того, аби цю землю у нас забрали», — згодом пояснювала слідчим ДПУ одна з найактивніших учасниць протестів, Євдокія Алексеєнко.

Жінки обступили Павла Козлова з погрозами: «Краще міряти і не починайте, а то погано буде». Тільки-но агроном Ящук намірився почати ямку, його та інших землемірів почали штовхати. У результаті агроном та голова сільради Дмитро Назаренко були побиті, й комісії довелося, як і попереднього разу, утікати.

Представники місцевої влади та активісти сховалися у школі та почали радитися, що ж робити далі. Було очевидно, що без подолання селянського спротиву колгоспу землею не вдасться наділити. Вирішили просити у Малині міліцейську підмогу і вночі арештувати головних бунтарів, точніше бунтарок.

У Малин відправили вчителів на підводі. З ними попросився і переляканий коростенський землемір. Але його чекало ще одне випробовування. Оскільки свої речі П. Козлов залишив у сільраді, то змушений був піти за ними. Щойно він вийшов зі школи, як був оточений жінками. Землемір змушений був їх запевнити, що вже не мірятиме землю, а йде по речі, щоби повертатись у Малин. І в оточенні жінок рушив у бік сільради. Гострі на язик новогороб'ївчанки супроводжували непроханого гостя різними пропозиціями: «кинути землеміра у річку», «порвати його пальто», «відправити до Малина пішки» тощо. Переляканий землемір, під сміх і вигуки жінок, кинувся тікати до сільради. Лише прибуття вчителів на підводі, у яку поспішно всівся Павло Козлов, завершило його безрезультатне відрядження.

Записка до райвиконкому із проханням звільнити
арештованих односельчанок, яку голову Новогороб'ївської
сільради змусили написати повсталі

«ЗОБРАЛИСЬ ВСІ ГРОМАДЯНЕ І ВИМАГАЮТЬ»

Але події у селі на цьому не завершилися. Готуючись до прибуття підмоги, місцеві активісти склали список із 14 найбільш активних учасниць протестів. І вночі, коли прибув міліцейський загін, їх було таємно заарештовано і відправлено до райцентру.

Наступного ранку село було розбуджене тривожною звісткою про ці арешти. «Треба йти виручати наших жінок», — лунало звідусіль. Селяни почали сходитися до сільради. Щойно підійшов голова сільради Дмитро Назаренко, усі кинулися до нього: «А ти який такий, що ти жінок забрав уночі. Ось ми тобі покажемо, як двері вибивати та забирати жінок».

У натовпі виникає задум затримати місцевих вчителів-активістів і обміняти їх на заарештованих владою сусідок. Тож голову сільради схоплюють і тягнуть до школи за вчителями. У школі нікого не виявилось. Вчителі розбіглися. Одному із них, Івану Ювченку, вдалося сховатися аж у сусідньому селі Янушівці. А ось іншому — Андрію Науменку, не пощастило. Він подався у бік Старих Гороб'їв. За ним із криками «лови бандита!» кинулися селяни. Науменко кинувся до річки і переплив її. Врешті заховався у господі одного із селян. Там повсталі селяни і схопили його.

Затриманих Назаренка і Науменка натовп селян на чолі із Євдокією Алексієнко повели у бік сільради. Голову сільради Євдокія та інші селянки змусили написати записку до Малинського райвиконкому про звільнення заарештованих односельчан. «Ново-Горобіївська сільрада просить звільнити з-під арешту жінок, які були забрані цю ніч, бо зобрались всі громадяне і вимагають зараз же звільнення», — писав голова сільради.

Голові сільради, котрий почав запевняти селян, що вінна їхньому боці, вдалося втекти. А комуніста Науменка повсталі зачинили у хаті за сільрадою. Його звільнив увечері того ж дня кінний загін міліції, що увійшов у село. На придушення повстання було також спрямовано партійно-комсомольський загін у 20 штиків із ТСОАВІАХІМу, — воєнізованої громадської організації сприяння обороні, що діяла під наглядом ДПУ.

Увечері 15 березня в селі почалися перші арешти. Наступного дня, 16 березня, о 12-й годині у центрі села були скликані загальні збори. Селяни, яких зібралось до трьох сотень, почали вимагати звільнення всіх заарештованих. Представники влади своєю чергою вимагали припинити спротив та розійтись. Напруження

П'ята бригада колгоспу ім. Петровського виходить на роботу, с. Брашенки на Житомирщині, 1930-і роки

*ЦДКФФА України
ім. Г.С. Пшеничного*

зростало. Міліціонери та тсоавіахімівці спробували відтіснити селян, оточуючи їх. Селяни зі свого боку напірали на комсомольців загону ТСОАВІАХІМу. Знервовані тсоавіахімівці відкрили вогонь по селянах. Був убитий один новгородіївчанин Устим Тимошенко. Скориставшись цим, міліцейський загін тут же на місці арештував до 60 селян.

Так криваво завершилась «волинка» у Нових Гороб'ях. А далі було слідство, яке тривало менше двох тижнів. Уже 28 березня 1930 р. ДПУ підготувало обвинувальний висновок. Але перед чекістами постала проблема: як зробити так, щоб подати це повстання куркульським бунтом. Адже більшість заарештованих були бідняками і середняками, як та ж Є. Алексієнко. Але класовий підхід є класовий підхід. Тож на «посади головних винуватців» були призначені куркулі — 57-річний Іван Степаненко, 60-річний Василь Кожара і його дружина Василина. Їх ДПУ в обвинувальному висновку запропонувало засудити до розстрілу. А се-

107

**«Геть із нашої землі».
Волинка у Нових Гороб'ях**

редняків Дмитра Пономаренка та Івана Островського пропонували засудити до 10-річного ув'язнення кожного. Щоправда, судова трійка при колегії ДПУ УСРР «пом'якшила» кровожерливість своїх місцевих співробітників і засудила: Д. Пономаренка та І. Степаненка до десяти- та семирічного термінів ув'язнення кожного, а подружжя Кожарів та І. Островського — до п'ятирічної висилки на Північ. Окрім цього, на Північ, рішенням ДПУ, було вислано ще низку новогороб'ївчан.

«ЗЛЕТІЛА КОРОНА, ЗЛЕТИТЬ І ЗІРКА». ТАЄМНИЦІ ПАВЛОГРАДСЬКОГО ПОВСТАННЯ

Починався квітень 1930 року. Керівник чекістів в Україні Всеволод Балицький, здавалося, міг перевести подих. Ось уже півтора місяця він метався по Україні, придушуючи «найбільш рішучими діями» селянські протести. І нарешті голова Державного політичного управління України міг відзвітувати в ЦК КП(б)У та у Москву, що в республіці настало «повне за-спокоєння».

В. Балицький сподівався, що перша неділя квітня буде спокійною і не доведеться думати про «волинки», куркулів та «головотяпство» місцевого керівництва. Але субота 5 квітня принесла новий клопіт. Ще до обіду посипались тривожні дзвінки і повідомлення про появу в кількох районах Дніпропетровської округи «банди», яка почала розправлятися із місцевим партійним та колгоспним активом. Ці звістки були розрізненими, а подекуди просто панічними.

Так чекістське керівництво дізналось про селянське повстання, яке згодом історики назвуть Павлоградським.

ЯК УСЕ РОЗПОЧИНАЛОСЯ

Щоб зрозуміти витoki повстання, необхідно повернутись дещо назад, до створення у 1929 році на Дніпропетровщині підпільної мережі, яка охоплювала кілька районів і мала зв'язки з Харковом. Одним із центрів організації був саме Павлоград. Підпільни-

ки ставили собі за мету підготовку до збройного повстання. Проте на початку 1930 року організація була вистежена чекістами і у лютому ДПУ провела арешти її учасників. Частина підпільників було схоплено 1 лютого у Павлограді, безпосередньо під час підпільної наради. Загалом було заарештовано 79 осіб. Чекісти гучно відзвітували у Москву про ліквідацію «контрреволюційної повстанської організації», якій дали назву «Організатори». 21 підпільника було розстріляно. Проте, як виявилось, мережа не була винищена повністю.

«Нині ви обеззброїли, ви заарештували усіх і, ймовірно, усіх фізично знищите. Та чи думаєте ви, що, убивши нашу групу, ви вб'єте рух, який відбувається зараз по всій країні?.. Боротьба з вами не припиниться. Є ще багато засобів боротьби. Ніщо краще соломи не горить», — заявив чекістам прямо один із лідерів підпільників Олексій Пазін, колишній офіцер Державної варти гетьмана П.Скоропадського.

Завдяки незламності арештованих не всі ланки мережі були викриті й діяли далі. Зокрема, діяли групи в селах Павлоградського і Петропавлівського районів: Богданівка, Дмитрівка та інших. Їх створив колишній гетьманець Кирило Шокін. Він, після арештів побратимів, деякий час переховувався у Богданівці. У середині лютого виїхав на Дон, де мав зв'язки із місцевими антибільшовицькими групами.

На початку березня 1930 р. окремі села Павлоградщини були охоплені жіночими протестами проти усупільнення майна. «Волинки» відбувалися у селах Водяне та Сонцеве. Після цих виступів були чергові арешти. Схопили і учасників підпільної групи — Архипа Воронкіна та Тимофія Москальова, але їм через кілька днів вдалося утекти. Переконавшись у неможливості мирних протестів, підпільники остаточно вирішують розпочати збройне повстання.

Територія Павлоградського повстання
на карті Дніпропетровської округи
1929 року

III

«Злетіла корона, злетіть і всі»

Задум повстання ґрунтувався на одночасному виступі у багатьох селах і швидкому заволодінні Павлоградом за сприяння місцевих військових. «Міліція наша, і армія нас не залишить», — похвалялись у розмовах між своїми повстанці.

Підпільники у Богданівці та в інших селах з нетерпінням чекали наказу виступати та підштовхували до цього своїх лідерів. Наприкінці березня богданівці вирішують виступати. Цілком імовірно, що до цього їх підштовхнув і арешт Кирила Шокіна. З іншого боку, з 29 березня до 9 квітня на базі 88 стрілецького територіального полку у Павлограді проходили військову підготовку їхні односельці та земляки. Серед них був і учасник підпільної групи Никифор Зеленін. Повстанці сподівалися на його допомогу в залученні червоноармійців на свій бік.

С П Р А В К А. -

МА

Об изъятых у участников бандитского выступления и обнаружено по следующим Разыскам о р у ж и я:

1. Охотничьих р у ж е й	19
2. Карабинов	1
3. Обрезов	2
4. Наганов	2
5. Гранат	2
6. Штыков	5
7. Тесаков	1
8. Книжадов	2
9. Патронная	2
10. Сумм патронная	1
11. Патронов разных	28
12. Гильзы	45

ЗАМ. НАЧ. ОКРУГЕЛА ГПУ ДАЛКИНСКИЙ

Галузевий державний архів СБУ

*Довідка ДПУ про вилучену
у повстанців Павлоградщини зброю*

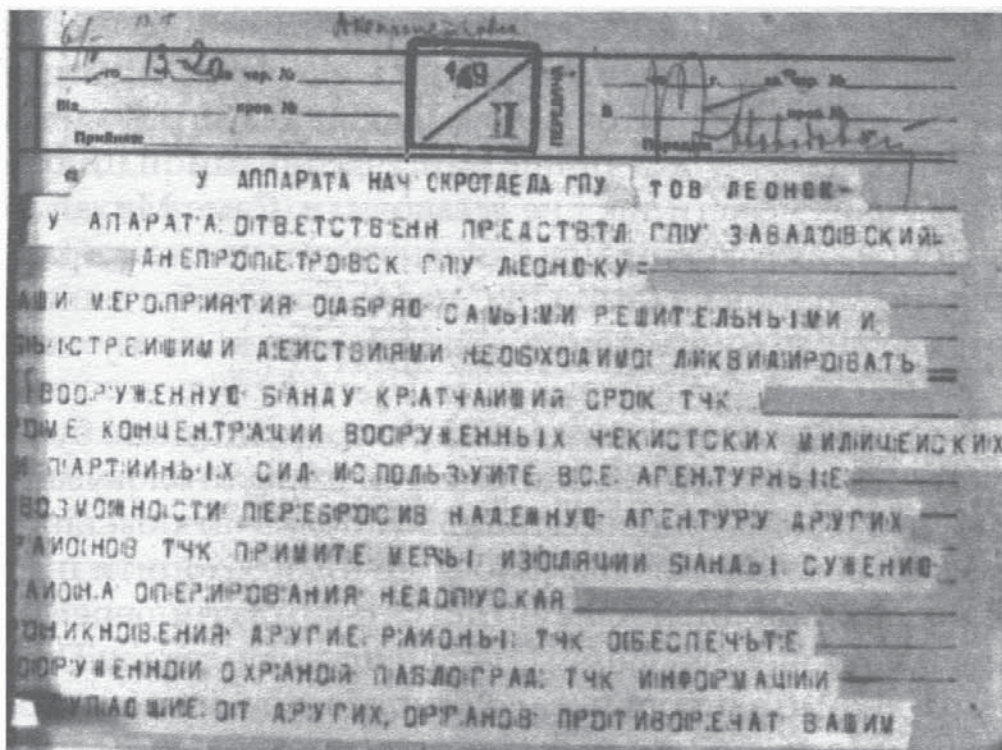
2 квітня лідери богданівців Костянтин Шелепов та Костянтин Глібов приїжджають у Павлоград для отримання згоди на початок повстання. Вони зустрічаються із Михайлом Пуцем та іншими учасниками підпілля, імена яких чекісти так і не встановили. Саме Михайло Пуць був зв'язковим між богданівцями та павлоградськими підпільниками. Від павлоградців богданівці отримали згоду на виступ і вказівки щодо плану повстання.

За цим планом богданівські повстанці повинні були зібрати загони з довколишніх сіл і хуторів та блокувати казарми 88-го стрілецького полку. Водночас повстанці із Дмитрівки та Богуслава повинні були захопити павлоградську міліцію. Отже, Павлоград мав би перейти під контроль повстанців. Богданівцям на нараді у Павлограді було запропоновано розпочати виступ із хутора Осадчого.

Наступного дня у Богданівці було скликано нараду підпільників того «куща» — Богданівки, Тернівки, Кохівки, Мар'ївки, Іванівки та Богдано-Вербського хутора. На нараді К. Глібов оголосив план повстання. Було вирішено вирушити в Осадчий загону богданівців на чолі із А. Воронкіним та сином К. Шелепова Захаром. Зв'язкових було відправлено і в інші села, де планували почати повстання: Кохівку, Мар'ївку, Богуслав та Сонцеве. На нараді було вирішено розганяти колгоспи та ліквідувати у селах комуністів і їхніх прибічників — активістів.

КРИВАВА СУБОТА

Увечері 4 квітня група повстанців чисельністю 25 вершників вирушає із Богданівки на хутір Осадчий. Там до богданівців долучилося зо 30 хуторян. Також приєдналась і група із сусіднього хутора Водяний. На світанку 5 квітня повстанці, озброєні берданками, мисливськими рушницями, дробовиками, обрізами і холодною зброєю, починають розправу з місцевими партійними активістами. Голову сільради, комуніста Сивокобильського оточили у хаті, де він проживав.

*Телеграма голови ДПУ УСРР В. Балицького
із вказівками щодо придушення повстання*

Повстанців супроводжували вигуки осадчан: «Бийте його, він забирає у нас курей, масло і сало». Голова сільради почав відстрілюватися, а згодом спробував утекти через вікно. Селяни кинулися навздогін. Під час перестрілки Сивокобильського було поранено, а коли він упав, повстанці підбігли і доби́ли його. Розправилися повстанці й з іншими провладними активістами села. Загалом на хуторі було вбито 12 осіб.

Із Осадчого повстанці вирушили за маршрутом: хутори Водяний, Сухий, Путятіно, комуна ім. Рикова, села Мар'ївка, Каховка, Нова Дача — і до Богданівки. У цих населених пунктах вони розправлялися з активістами і громили комуни. Розправи були жорстокими. «Ви над нами знущалися, а тепер ми над вами», — говорили повстанці своїм колишнім переслідувачам, а теперішнім жертвам.

Лави повстанців стрімко збільшувалися. У місцевостях, де вони проходили, до них приєднувалося майже все чоловіче населення. У селах залишались лише жінки, діти та старі люди. Щоправда, вогнепальною

зброєю були озброєні лише одиниці із повсталих. Більшість ішла з дрючками і вилами.

У Богданівку повстанці, чисельність яких зросла до п'яти сотень, увійшли о четвертій годині дня. Ударивши у дзвони, почали скликати все місцеве населення. У Богданівці, як і в інших селах, було розгромлено комуну та страчено сімох комуністів та колгоспних активістів.

Зранку 5 квітня розпочався виступ і на Богдано-Вербському хуторі. Понад 20 хуторян об'єднались у загін і розправилися з місцевими активістами. Опісля, на чолі із колишнім головою сільради Тимофієм Трубіциним, рушили у Богданівку. О третій годині дня вони прибули до хутора Пуць, де їх мав чекати зв'язковий із Богданівки з повідомленням про взяття повстанцями села. Але оскільки цього посланця загін не зустрів, то Т. Трубіцин змінив плани і загін рушив у с. Тернівку, щоб, об'єднавшись із тернівчанами, разом іти на Богданівку.

Ще один повстанський загін сформувався на хуторі Сонцеве. Його очолив герой Першої світової війни, георгіївський кавалер Дмитро Черкашин. Після звістки про виступи у сусідніх селах він в обідню пору зібрав односельців, щоб іти на підмогу повстанцям. «У Богданівці дадуть зброю, підемо бити комуну і завойовувати собі краще життя», — закликав Д. Черкашин. Загін під його керівництвом підійшов до Богданівки ввечері, коли вона була уже зайнята міліцією. Отримавши ці дані від своїх розвідників, сонцівчани відступили.

РОЗПРАВА

Розголос про повстання по окрузі піднявся ще зранку в суботу. Голова сільради с. Хорошого, якому вдалося уникнути розправи в Осадчому, одразу повідомив владу про селянський виступ. Із Дніпропетровська на «ліквідацію банди» була відправлена чекістська спецгрупа на чолі із заступником керівника окружного ДПУ Зіновієм Галицьким. Були кинуті усі наявні міліцейські і партійні резерви Павлоградського, Петропавлівського та Близнюківського районів. На підмогу прибула група з Ізюмської округи.

3. Галицький рухався вслід за повстанцями із Близнюків. Із Павлограда о 14-й годині виступив міліцейський загін, який на 18-ту годину підійшов до Богданівки. У цей час повстанці рушали на Павлоград. І у пісках долини річки Самари відбувся перший бій. Повстанці відкрили вогонь, чим спричинили заворушення у міліціонерів, які навіть почали відступати. Але перевага останніх в озброєнні зробила свою справу. Повстанці, здебільшого беззбройні, змушені були відступити. Підрозділи міліції та ДПУ зайняли Богданівку. Повстанці, скориставшись темрявою, відступили до Кохівки та розійшлись по хуторах. Міліцейський загін побоявся уночі переслідувати повстанців і зупинився у Богданівці, де до нього долучилися підрозділи З. Галицького.

А тим часом в сусідній Тернівці об'єднані сили тернівчан та богдановербівчан обрали собі командиром колишнього офіцера Архипа Звягінцева. Повстанці розгромили сільраду. Піймали двох місцевих комуністів і привселюдно їх стратили. Надвечір новий командувач із словами «злетіла корона, злетить і зірка» рушив з повстанцями до Богданівки. Коли повстанський загін підійшов до мосту, який з'єднував Тернівку з Богданівкою, уже сутеніло. Гінці, спрямовані в Богданівку, повернулися з повідомленням, що там міліція. У цій ситуації А. Звягінцев вирішує наступ продовжити зранку наступного дня. Повстанці повертаються у Тернівку. Командир виставляє збройні пости на мості та на інших напрямках, звідки могла з'явитись міліція.

Ніч минула у тривожному очікуванні. Чекістські підрозділи прочісували поля між Богданівкою, Кохівкою та Сонцевим.

На світанку 6 квітня у Тернівці Архип Звягінцев підняв усіх односельців для наступу на Богданівку із словами: «Сідай на коня, бери в руки що попадеться, їдемо убивати комуністів і громити комуни». Командир розбив повстанців на два загони, які повинні були наступати на Богданівку з двох боків.

3. Галицький, отримавши повідомлення про перебування повстанців у Тернівці, з підрозділом ДПУ

автомашиною з кулеметом о пів на восьму ранку рушає проти них. На Тернівській горі чекісти зустрілися з селянами. Повстанці спробували організувати опір, вдарили в набат, але група Галицького відкрила кулеметний вогонь. Чотирьох повстанців було убито, інші почали розбігатись. У полон було взято 10 селян.

Під час подальшого переслідування біля с. Кохівки відбувся ще один бій, у якому загинуло п'ятеро повстанців і чотирьох було поранено. Загалом у сутичках загинуло 13 повсталих селян. Втрати з боку влади становили три десятки комуністів, комсомольців та провладних активістів, яких стратили повсталі селяни.

Хоча повстання тривало, фактично, лише два дні, воно зумовило широкий розголос. Уже 5 квітня чутки про повстання поширились навіть у сусідніх Полтавській, Артемівській округах. Там почалися розмови про повстанців, які, розправляючись із комуністами, ру-

Фото з книги: Павлоградське повстання: документи і матеріали. — К., 2008

Могила одного із партійних активістів, убитого повстанцями, в с. Богданівка

хаються в їхній бік. Місцева ж влада засипала і Дніпропетровськ, і тодішню столицю Харків тривожними, панічними телеграмами та дзвінками — що робити? Так, полтавські чекісти 6 квітня просили дніпропетровських колег підтвердити правдивість чуток про те, що «банда має намір перейти» в Сахновщинський та Зачепилівський райони Полтавської округи.

Після поразки повстанців почалися масові арешти. 6 квітня було заарештовано 213 осіб. У ніч проти 7 квітня «вилучили» ще 150 осіб. «Школу забили заарештованими, лікарню забили заарештованими, підвали забили заарештованими», — згадував богданівчанин Пантелеймон Корнілов. Але частині керівників та активних учасників повстання вдалось утекти. Так, не вдалося арештувати Архипа Воронкіна, Костянтина Шелепова та деяких інших лідерів повстанців.

Чекісти розпочали форсоване слідство з метою виявити «організаційне ядро» повстання. Слідчі практикували безперервні кількодобові допити обвинувачених, щоби домогтися потрібних їм зізнань. Уже 27 квітня було сформульовано обвинувальний висновок, за яким 210 осіб притягали до кримінальної відповідальності. 7—19 травня 1930 року в Павлограді відбулася надзвичайна сесія Дніпропетровського окружного суду. За його вироком, 27 повстанців було розстріляно, інших позбавили волі терміном від 10 до 3 років. Лише 19 осіб було звільнено з-під варти.

Збройний виступ було придушено. Але повстанці, яким вдалося уникнути арештів у квітні, на чолі з Архипом Воронкіним і далі переховувалися по хуторах і шукали можливості для продовження боротьби. Лише через півроку чекісти змогли захопити більшість із них.

ЗАГАДКИ ПОВСТАННЯ

Сьогодні Павлоградське повстання є найбільш зна-ним із понад 4000 антикомуністичних селянських виступів і повстань, що прокотились Україною у 1930 році. Вперше перебіг повстання було відтворено

ще в середині 1990-х років дніпропетровськими дослідниками Віктором Ченцовим та Наталею Романець. У 2008 році Служба безпеки України видала впорядкований Василем Даниленком збірник документів та матеріалів, присвячений повстанню. Проте в історії цього збройного виступу ще багато загадкових, недосліджених сторінок.

Найбільшою таємницею залишається зв'язок богданівців із павлоградськими військовими. «Піхотна дивізія, дислокована в Павлограді, відмовилася виступити проти повстанців і вступила з ними в переговори. Командира дивізії було заарештовано. І все ж дивізія не брала участі в боях із повстанцями. Владі довелося стягувати проти них із різних місць підрозділи ДПУ та міліції», — писав знаний британський дослідник Роберт Конквест у своїй відомій праці «Жнива скорботи», що побачила світ у 1986 році. Історик тоді спирався на обмежені джерела і, найголовніше, на спогади наддніпрянців, котрі після Другої світової війни опинилися по той бік залізної завіси.

Про підтримку повстанців серед павлоградських військових згадували у своїх спогадах і місцеві старожили. «Вони проривалися у Павлоград. А в Павлограді був Мясоєдов, полковник... Там зброю він їм обіцяв, озброїти їх усіх», — пригадував Пантелеймон Корнілов.

Напередодні та під час виступу повстанці висловлювали впевненість у підтримці своїх дій з боку військових. «Ми розраховували, що 88-й полк перейде на наш бік», — пізніше зізнавався на допитах Костянтин Глібов.

Але наразі доступні архівні джерела не дають змоги чіткіше відтворити цей аспект повстання. Слідчі ДПУ під час слідства з особливою запопадливістю шукали зв'язків повстанців з військовими. Але, за винятком згаданого вище Никифора Зеленіна, в обвинувальному висновку інших павлоградських військових немає. Можливо, слідчим їх виявити не вдалося. Адже Михайло Пуць, який забезпечував контакти повстанців із Павлоградом, майже ні в чому не зізнався.

Але цілком імовірно, що справи військовиків були виділені в окреме провадження, яким став займатися

«особливий відділ 7/30, що обслуговував 88 полк». Його керівника Рогачова дніпропетровські чекісти ознайомили з матеріалами повстання.

До окремого провадження увійшли і справи підпільників з інших сіл, що не взяли участі у збройному виступі. Так, Р. Конквест зазначає, що «лише в одному із сіл — Дмитрівці — було заарештовано понад сто осіб».

До речі, чому в повстанні не взяли участі підпільні осередки із Дмитрівки, Богуслава, зрештою і чому в Павлограді не підтримали виступ, є ще однією загадкою. Можливо, причиною цього стала неузгодженість у даті виступу.

«І у нас в Павлограді був полк, який також був зв'язаний із цим повстанням. Але тут наші жителі повстали на два дні раніше», — пригадував Кирило Семенов із Осадчого розповіді свого замполіта майора, земляка із Межевої під час військової служби у 1950 році. «Якщо б наші не виступили на кілька днів раніше, той Краснов видав би їм зброю. Полк би також пішов у повстання», — переповідав слова замполіта Кирило Семенов.

У матеріалах кримінальної справи є дані, які свідчать, що виступ міг бути запланованим на 7 квітня, але богданівці в останню мить перенесли його на суботу 5 квітня. Так, нібито 4 квітня до Павлограда К. Глібов спрямував двох посланців, щоб повідомити Михайла Пуця, а також пов'язаного з повстанцями наглядача Павлоградської міліції Степана Земцова про завтрашній виступ. На зустрічі М. Пуць радив відкласти повстання до 7 квітня, але врешті «дав згоду на виступ 5 квітня».

Постає запитання, чому виникла ця суперечка. Чи не тому, що на попередній зустрічі 2 квітня К. Глібов із К. Шелеповим не узгодили остаточно дату виступу. І саме К. Глібов наполіг на початку повстання 5 квітня. Саме тому йому і довелося спрямовувати посланців, щоби поставити М. Пуця та павлоградців перед фактом виступу. Але ця ініціатива Глібова виявилася деструктивною для усієї справи.

Пам'ятник жертвам голодоморів у м. Тернівка

«А ГОЛОВНИЙ ЇХНІЙ БАНДИТ УТІК ЗА ГРАНИЦЮ»

Ще одне питання, яке не полишає після ознайомлення з історією цього повстання: хто ж був його керівником. Слідчі у своєму висновку наголошували на керівній ролі у повстанні Костянтина Глібова. Постать цього 34-річного богданчанина є надзвичайно цікавою. Костянтин від 1921 року був членом компартії, секретарем сільського партійного осередку. У 1923—1927 роках він попрацював головою чи заступником голови сільрад у Тернівці, Благодатному та Богданівці. Певний час був заступником голови Богданівського райвиконкому. Але у 1927 році його відрахували з партії «за склоку». Безперечно, Костянтин відіграв важливу роль у повстанні. Він був, так би мовити, «речником» повстанців. Саме Костянтин оголосив на нараді 3 квітня план повстання і мав після зайняття Павлограда на мітингу проголосити програму повстанців.

ІЗІ

«Злетіла корона, злетить і зірка»

Але К. Глібов не був головним керівником повстанців. Є свідчення, що «найбільш активними керівниками Богданівського центру були Глібов Костянтин, Шепілов Іван, Шепілов Костянтин, Воронкін Архип та Лежнев Петро. З них нами заарештований лише Глібов Костянтин, решта під час сутичок наших груп з повсталими сховалися», — зазначали 14 квітня у своїй доповідній записці про перебіг слідства дніпропетровські чекісти Леонюк та Галицький.

В обвинувальному висновку поряд із К. Глібовим «ватажком» названо Архипа Воронкіна. Вочевидь, саме він і був лідером повстанців. «У Богданівці найголовніший — Воронкін», — згадував Пантелеймон Корнілов.

Архип був досвідченим підпільником. Раніше його тричі заарештовували за бандитизм. У березні 1930 року його вкотре заарештовано, але разом із Тимофієм Москальовим йому вдалося втекти з-під варти. Відтоді перебував на нелегальному становищі. До підпільної організації був залучений Кирилом Шокіним.

4 квітня Архип очолив богданівців, котрі рушили на хутір Осадчий. Після придушення виступу його затримали чекісти, але 8 квітня він зумів утекти з-під варти. Далі на нього чекісти неодноразово влаштовували засідки і облави, але Архип їх уникав.

Архип Воронкін об'єднав довкола себе усіх повстанців, які уникали арештів. Ще півроку його загін, що переховувався на хуторах округи, тривожив місцеву владу. Архип усіма силами намагався підтримувати бойовий дух побратимів, планував нові напади і виступи. Але на перешкоді був брак зброї. Незважаючи на всі зусилля А. Воронкіна, повстанці так і не змогли здобути її. Тож до кінця літа більшість членів загону остаточно опустила руки і почала здаватися владі. Але Архип знову уникав арешту. Вочевидь, він змушений був залишити рідні краї, і його сліди загубилися. «А головний їхній бандит утік за границю, бо мав там зв'язки», — можливо, саме про Архипа Воронкіна збереглися у народній пам'яті ці відомості.

Усі ці загадки і питання з історії повстання ще чекають своїх дослідників.

ДРАБІВСЬКЕ ПОВСТАННЯ І СПРАВА «ГРЕНАДЕРИ»

У квітні 1930 року Всеволод Балицький, звітуючи генсеку КП(б)У Станіславу Косіору про Павлоградське повстання, водночас інформував, що «така ж банда з'явилася 6 квітня на межі Лубенської і Прилуцької округ». Вона вчинила напади на станцію Драбів і село Переросле. «Встановлено, що на чолі банди були колишні білі офіцери і куркулі, що намагалися підняти загальне повстання під гаслом боротьби за незалежність України», — писав головний чекіст УСРР.

Серед істориків цей збройний виступ дістав назву «Драбівського повстання». Але він досі залишається малознаним, попри окремі спроби черкаських краєзнавців пролити світло на його історію. Повстання мало цікаву передісторію зі своїм місцевим «Остапом Бендером» та драматичне продовження з чекістським соцзмаганням.

125

ВІД РОЗМОВ ДО СПРАВИ

Усе почалося 1929 року в селі Перервинці тодішнього Яблунівського району Лубенської округи (сьогодні входить до Драбівського району Черкаської області). Ярмолай Олександрович, росіянин, що після Громадянської війни пристав у селі до вдовиці Одарки, почав розмови із селянами про створення підпільної антирадянської організації. Він під секретом повідомляв односельцям, що має зв'язки з підпільним центром у Києві. Першим Ярмолай підбив Филимона Талана, який став

найгарячішим його прибічником і активно залучав інших підпільників.

З якою метою любитель оковитої Ярмолай, чи Ярмошка, як його кликали у селі, почав створювати організацію, невідомо. Можливо, він, що полюбляв видавати себе за колишнього царського офіцера, прагнув покращити власний авторитет у селі. А можливо, він таким способом вирішив виманити у селян гроші. Адже Олександрович організував серед підпільників збір коштів нібито на придбання зброї.

Ідея боротьби з ненависною владою швидко знаходила відгуки у козацьких серцях перервинчан (згодом, під час допитів, багато хто із заарештованих учасників повстання записував у протоколи, що за соціальним станом належить до козаків). Тож уже наприкінці 1929 року в Перервинцях сформувалося середовище, що обмірковувало ідею збройного виступу проти влади. От лише в селян виникали і посилювалися сумніви у щирості ініціатора повстання. Пияку Олександровичу вони не довіряли. І збір грошей на озброєння відбувався туго.

Тож у січні 1930 року Олександрович для зміцнення свого впливу здійснює оборудку, яку оцінив би й Остап Бендер. Ярмолай пропонує учасникам підпільної групи поїхати з ним до Києва, щоб пересвідчитися у наявності підпільного центру. До Києва Олександрович із собою, мабуть, не випадково, бере тих, хто до нього не мав підозр. Тож до Києва із Ярмолою вирушають Филимон Талан та Петро Барабаш, який перед тим із братом роблять дві вкладки у 5 і 30 карбованців на закупівлю зброї.

Ярмолай завозить селян не у Київ, а під Бровари до свого старого товариша Зарецького. Старий, а головне — глухий, Зарецький, звісно, до жодної підпільної організації не належав. Але давньому приятелю Олександровичу, з яким колись працювали пічниками,

зрадів. Ярмолай влаштовує вечерю із доброю випивкою. Для цього і були використані внесені Барабашами гроші. Односельців Ярмолай ще перед тим попереджає, щоби не ставили жодних запитань. Тож наївні селяни за горілкою нічого не запідозрили. Наступного дня їх було відправлено додому.

Олександрович повернувся за кілька днів. Після приїзду він повідомив підпільників, що невдовзі в село прибуде представник центру. І справді, за деякий час, у лютому 1930 року, в село приїжджає «невідомий». За дивним збігом обставин він зустрічається лише із тими членами організації, які довіряють Олександровичу, й ігнорує тих, у кого виникали підозри. Прибулий повідомляє, що на залізничний переїзд Писарщина, поряд із селом, буде доставлено зброю, на яку підпільники віддали свої гроші. Двічі селяни виходили зустрічати обіцяну зброю. Але її ніхто не привіз. Це остаточно переконало підпільників у несерйозності Олександровича. Але не зупинило у намірі підняти повстання.

«НІМА ЗБРОЇ - ІДИ З ВИЛАМИ»

Керівництво організації переходить до сина і батька Охріменків. Лідером підпільників стає 23-річний студент Данило Охріменко. Він у 1929 році закінчив три курси Маріупільського педтехнікуму. До організації долучився відразу після повернення у село у грудні 1929 року. Данило спирався на свого батька Якова Охріменка. Саме Охріменки найактивніше висловлювали недовіру Олександровичу.

Охріменки впродовж тієї зими, фактично, провадили роботу із створення підпільної організації паралельно з Олександровичем, а з кінця лютого очолюють повстанців Перервинців. Відтоді розпочинається активна робота із залучення до повстанців селян Перервинців та сусідніх сіл. «Коли ми всі встанемо проти радвлади, лише тоді ми зможемо її повалити, а для цього нам необхідно завербувати на свій бік середняка, ... щоб у

Залізнична станція Драбове у наш час

цьому русі взяла участь більшість селянства», — зізнаватиметься згодом на допиті Д. Охріменко.

27 березня 1930 року в Митлашівці відбулася нарада підпільників з різних сіл. На цій нараді Д. Охріменко назвав дату виступу — неділя 6 квітня. До того часу підпільники повинні були провести роботу, щоб повстання підтримала більшість селян. «Добитися того, щоб усе населення виступило, в кого що є. Нема зброї — іди з вилами, а все-таки іди, не сиди вдома. Й ці села повинні були передати через своїх знайомих далі й далі, що днів за 10 до повстання було оголошено майже по всій Україні, й кожне село повинно йти в район, з району на округи, а з округ іти куди доведеться», — наголошував керівник повстанців. Кінцевою метою було дійти до румунського чи польського кордонів, де отримати підтримку і повернутися з великою армією.

Охріменки спрямовують своїх побратимів піднімати довколишні села та містечка: Драбове, Золотоношу, Зарівці, Круподеренці, Городище, Мечет, Хамовцину, Свічковку, Писарщину, Білоусівку та інші. Також було вирішено зв'язатись із Холодним Яром та правобережними районами Черкащини. «Щоб вони зробили удар на Черкаси і взяли їх будь-що», — зазначав Д. Охріменко.

Були визначені маршрути повстанців. Загони із Митлашівки, Перервінець, Білоусівки, Савищини по-

винні були наступати на станцію Драбове, а далі на Золотоношу, Холодний Яр і Черкаси. Загони Пирятинського району повинні були рухатися на Прилуки, а Яблунівського — на Лубни, приєднуючи до себе інші села і райони. Д. Охріменко, як він пізніше зізнався на допиті, розраховував на участь у повстанні щонайменше двадцяти сіл із Лубенської, Прилуцької та Шевченківської округ.

Данило пише програму повстанців. «Влада має належати всьому трудовому селянству, яке й повинно брати участь у виборах та утворенні Української Народньої Республіки. До УНР можуть приєднатися й інші республіки, як, наприклад, Кавказька, Донська, Кубанська й інші, на федеративних умовах за добровільної згоди того трудового населення, яке там мешкає, і коли воно не бажає бути під керівництвом більшовицької банди», — проголошував її перший пункт.

Галузевий державний
архів СБУ

Григорій Пучка. Фото із кримінальної справи

Напередодні виступу відбулася ще нарада в Перервинцях, де обговорювали деталі розправи із місцевим активом. Домовилися, що сигналом до повстання мала стати запалена клуня.

Тож у неділю 6 квітня після обіду повстанці, більшість з яких була без зброї, почали збиратися на збірному пункті — у клуні Романа Жили на околиці Перервинців. Звідти рушили до залізничної станції. Першим йшов Данило Охріменко із озброєним авангардом. З боків загін прикривали також ті, хто мав зброю. У центрі йшли беззбройні учасники загону. Загалом загін налічував лише чотири десятки повстанців. По дорозі вони убили одного із місцевих активістів Білецького та сексота (секретного співробітника) ДПУ Оксея Шевченка. Крім цього, того дня група повстанців на чолі із Григорієм Пучкою розправилася із сім'єю активіста Христофора Сухоноса. Був убитий сам активіст та його дочка, що першою вибігла з оточеної повстанцями хати.

Увійшовши ввечері на станцію, перервинці зустріли загін із Митлашівки чисельністю із півсотні повстанців. Керівники повстанців розділили збірні сили на три підрозділи (десятки) та відправили їх на вокзал, пошту та до районного суду. Повстанці порізали телефонні та телеграфні дроти. Розгромили суд і спалили там усі справи. До того ж, на під'їзді до станції розібрали залізничну колію.

Але там же на станції стало очевидно, що, крім перервинців та мітлашевців, більше ніхто не повстав. Не вийшли мешканці Драбового, не прийшли загони із Білоусівки та інших сіл. Стало зрозуміло, що задум підняти загальне повстання провалився. Це похитнуло віру повстанців, і вони почали розходитися. Одним із перших залишив повсталих Данило Охріменко...

ІЗІ

**Драбівське повстання
і справа «Гренадеря»**

ПІСЛЯ ПОВСТАННЯ

Тож терміново викликані підрозділи й оперативні групи Лубенського та Прилуцького окружних відділів ДПУ, які прибули до Драбового наступного ранку, застали лише розтрощені владні установи. Чекісти

ЦДКФФА України ім. Г.С. Пшеничного

*Робітники свинорадгоспу на станції Драбове
вимушено підписуються на державну позику у 1932 році*

відразу розпочинають арешти повстанців у довколишніх селах. За кілька днів було арештовано до півтори сотні селян. Серед них і Д. Охріменка.

Невдалий виступ, розчарування у тому, що його план загального повстання не був підтриманий селянами, очевидно, зламали недавнього студента. І він на допитах в усьому зізнається та намагається вимолити у чекістів власне життя. «Я обіцяю виїхати назавжди за межі УСРР в найбільш глухі країни нашого Радянського Союзу, де я буду працювати з усією відданістю», — писав Д. Охріменко у своїй заяві до Лубенського особливого відділу ДПУ.

Проте далеко не всі повстанці зламались. Деякі з них до останнього заперечували висунуті їм обвинувачення. Як, наприклад, 22-річний Михайло Гвоздик. Він навіть оголосив голодовку, протестуючи проти свого арешту. «Я ні в чім не винен, то я оголошую голодовку. Як безневинно сидіти, то я лучче помру, в чім і розписуюся», — написав він у своїй заяві начальнику Лубенського БУПРу.

Загалом в організації та участі у повстанні лубенські чекісти у своєму обвинувальному висновку 14 травня звинуватили 89 селян. А вже 17 травня судова трійка колегії ДПУ УСРР оголосила вирок. 20 учасників повстання, зокрема й Д. Охріменко, були розстріляні, а 69 — засуджені до різних термінів ув'язнення. Нескорений Михайло Гвоздик був засуджений до десяти років ув'язнення у концтаборі.

Частині повстанців вдалося уникнути арештів у квітні 1930 року. Декотрі/виїхали з рідних сіл. А деякі пішли у ліс, щоби продовжувати боротьбу із ненависною владою.

Нескорених очолив 26-річний перервинець Григорій Пучка. Він на той час уже мав значний підпільний досвід. Вперше був засуджений у 1926 році за збройний напад. У 1929 році був арештований вдруге та висланий на Північ. Того ж року Григорій втік із місць ув'язнення. Повернувся у рідне село, переховувався. З початком повстання приєднався до повстанців. Керував розправою над сім'єю активіста Сухоноса.

Його ж групі чекісти приписували розправу ще над сімома активістами.

Григорій Пучка із побратимами продовжував боротьбу ще півтора року до початку вересня 1931 року. Повстанці вчиняють збройні напади на колгоспи та радгоспи. Так, 8 червня 1930 року загін здійснив напад на Мечетський колгосп, де були вбиті комуністи: представник райпарткому Орловський та уповноважений райвиконкому із хлібозаготівель Вакуловський.

Інший загін в Оржицькому районі створив Іван Яковенко. Це також був досвідчений підпільник, що із 1924 року перебував на нелегальному становищі. І. Яковенко вирізнявся неабиякою відчайдушністю. Якось на спробі арешту він разом із своїми товаришами Миколою та Тимофієм Жилами роззброїли конвой, убили міліціонера та втекли з-під варти. Повстанці загону Яковенка розправилися з начальником міліції Оржицького району, зарубали його сокирою. Також під час

*Томи кримінальної справи «Гренадери»
в Галузевому державному архіві СБУ*

ОСОБОЕ ОТДЕЛЕНИЕ
25-й дивизии и Полтавского
оперативного сектора ГПУ УССР.

МАТЕРИАЛЫ
СЛЕДСТВИЯ ПО ДЕЛУ
„Гренадеры“

Том

1931.

Т. Лубны.

135

Драбівське повстання
і справа «Гренадери»

нападів загону були важко поранені двоє дільничних, що, як зазначали уповноважені ДПУ, «вирізнялися із загальної маси міліціонерів натиском на куркульство і бандитів».

ЧЕКІСТСЬКІ «ГРЕНАДЕРИ»

Після розправи над повстанцями у квітні 1930 року селяни округи продовжували вірити в існування підпільної організації, яка підніме повстання. Із вуст у вуста передавали різні чутки і легенди. Наприклад, селяни поговорювали, що напад на Драбів вчинив загін із кількох сотень повстанців Холодного Яру. Загін таємно перейшов через Дніпро і повернувся назад. А місцеві селяни були арештовані ні за що.

І саме ці чутки стали для чекістів приводом почати наприкінці 1930 року пошук неіснуючої підпільної організації. Керівник слідчої групи, уповноважений особливого відділу ДПУ Іваницький, починає арештовувати селян та вибивати у них потрібні йому зізнання й інформацію. Зізнання, як правило, однотипні: допитувані якось десь чули, що той чи той їхній односелець або знайомий щось говорив про повстання. Цього ставало достатньо для початку «розробки» їх як учасників «контрреволюційної підпільної організації». Справа, яка стрімко почала набувати масштабів, у чекістів дістала назву справи «Гренадери».

У ніч на 23 березня 1931 року була проведена масштабна чекістська операція з арешту учасників справи «Гренадери». У трьох районах: Драбівському, Оржицькому та Лубенському арешту підлягало півтори сотні осіб. До проведення операції долучалися чекістські та міліцейські сили з п'яти районів і м. Полтави.

Після арештів чекісти із затриманих усіма силами вибивають зізнання. У одному з таємних листів начальнику особливого відділу Полтавського сектора ДПУ Кайзеру Іваницький навесні 1931 року пише: «Свідчень Шарого я не фіксую, хочу добитися від нього відвертих зізнань. Із розмови з ним видно, що він налаштований розповісти все, але ще не навчився зізнаватися.

Думаю, що за сьогодні і завтра він пройде школу «непромокаємої» і почне колотися як сухі дрова».

У травні та в червні районами прокочуються нові хвилі арештів. Загалом у справі «Гренадери» було арештовано кілька сотень селян. Але лише на 85 із них Іваницький зміг сформулювати звинувачення в участі у підпільній організації.

1 серпня 1931 року він підписав обвинувальний висновок «у справі учасників контрреволюційної повстанської організації». Відповідно до сфабрикованої чекістами схеми «на території колишніх Прилуцької, Черкаської, Лубенської та Кременчуцької округ» була викрита «потужна контрреволюційна повстанська організація, що готувала на весну 1931 року збройне повстання проти тогочасного ладу з метою його повалення і встановлення «Української незалежної народної республіки».

Чекісти «виявили» численні місцеві осередки чи підрайонні комітети, але ось жодного районного «повстанського комітету» не було розкрито. Драбівське повстання, що залишалось центральним елементом звинувачення, тепер чекісти розглядають як поспішний виступ одного із підрайонних повстанкомів, що проігнорував рішення про перенесення виступу на 1931 рік. До того ж, щоб узгодити чутки, на які спиралося звинувачення, з реальними фактами, Іваницький в обвинувальному висновку навіть перейменовує Д. Охріменка на Охріменка-Галицького. Судова трійка колегії ОДПУ 21 січня 1932 року 78 учасників цієї «справи» засудила до різних термінів ув'язнення.

На початку вересня 1931 року у засідку до чекістів потрапив Григорій Пучка, якого затримали у лісі зі зброєю. Тоді ж затримують ще кількох учасників його загону. Також чекістам вдалося виявити і кількох учасників Драбівського повстання, які переховувалися в інших регіонах Союзу. І судова трійка при колегії ДПУ УСРР 11 березня 1932 року Григорія Пучку та ще п'ятьох учасників Драбівського повстання засудила до смертної кари, а ще 30 — до різних термінів ув'язнення.

Так закінчилася епопея Драбівського повстання, що із наївної спроби збройного виступу кількох сіл переросла в чекістських руках у масштабну сфабриковану справу «Гренадери». Загадкою залишається доля Івана Яковенка, якого на початку 1932 року й далі шукали чекісти.

«ЗА ВІРУ ХРИСТОВУ І ПРОТИ КОЛГОСПУ»

У село Боршну, що привільно розкинулося над заплавою річки Удай на схід від Прилук над трасою Київ—Суми, колективізаційна біда прийшла на самому початку 1930 року. На той час у селі, що мало 341 двір, жило понад півтори тисячі мешканців. У січні того року у Боршні було створено артіль «Нове життя». Щоб полегшити собі справу зі створенням колгоспу, влада проводить «зачистку» села від «антирадянського елементу». Наприкінці січня у Боршні було заарештовано велику групу селян. Ув'язнили господарів, що найактивніше критикували нову затію влади, а також чий господарства були найзаможніші. Тоді ж і закрили Свято-Ільїнську церкву та арештували священника Іоана Лабунського.

Упродовж січня—лютого сільському партійному активу вдалося змусити вступити до колгоспу понад дві третини господарств села. Але вже у березні того року, щойно послабився тиск, боршняни масово залишають колгосп. До 30 березня 1930 року в Боршні було написано 145 заяв на вихід із колгоспу.

139

«НАЩО ГРАБУЄТЕ ЦЕРКВУ ВНОЧІ, ПРОКЛЯТІ КОМСОМОЛЬЦІ»

Та відкрите протистояння сільської громади із владою почалося у квітні, у Страсний тиждень напередодні Великодня. У центрі протистояння опинилася відібрана в громади церква.

Пізно ввечері у понеділок 14 квітня із Прилук у Боршну приїхали завідувач райадмінвідділу Нейтер, представник райвно Журавський і двоє співробітників райадмінвідділу. Їх відправив у село секретар Прилуцького райпарткому Жеребчевський, щоби забрати цінності та майно із закритої церкви.

У сільраді партфункціонерів зустрів черговий Іван Шептун, котрий запропонував викликати «господаря села», голову сільради Симона Кальниченка. Але прибулі проігнорували місцеву владу та опівночі рушили до церкви. Відчинили замок, засвітили там лампу та «розпочали вилучення майна».

Поява серед ночі світла у церкві стривожила село. «Селяни, що вночі побачили світло в церкві, почали збиратись натовпом, який до другої години сягнув 200 осіб, більшість яких були жінки, що кричали: «Нащо грабуєте церкву вночі, прокляті комсомольці?» — зазначав у таємному спецповідомленні про ті події начальник Прилуцького окрвідділу ДПУ УСРР Миронов.

ЦДКФФА України
ім. Г.С. Пищеничного

Районні функціонери, побачивши людей, припинили свою нічну справу і зачинили церкву. А далі, намагаючись прорватись, вони накинулись на жінок із кулаками. Кілька жінок було побито, а Нейтер ще до світанку виїхав з Боршни.

Дії комсомольців спричинили велике збурення в селі. Уранці до сільради почали збиратися жінки. Вони вимагали від голови сільради відчинити церкву, щоб перевірити, чи все там ціле. «Чого не даєте ключів від церкви, ми ж повинні подивитись, чи все ціле, бо вночі були бандити, які світили в церкві, і двоє з них ще й зараз сидять у церкві і показують людям дулі», — говорила голові сільради Настя Бойточенко. А Уляна Бодянська звернулася до жінок зі словами: «Якби сю ніч приїздила влада або міліція, то вони не грабували б церкви, а вони б приїхали удень і при людях узяли б майно, а то це бандити-комсомольці».

Голова сільради С. Кальниченко на усі ці вимоги лише розводив руками: ключі від церкви забрали у райадмінвідділ. «Не дають ключів — не треба, а за віру Христову постоїмо. Збирайтесь, баби, беріть кочерги, рогачі, розламаємо замок від церкви і подивимося, що за бандити там сидять», — закликала сусідок Уляна Шептун, і жіноцтво рушило до церкви.

До великого церковного дзвона прив'язали мотузку і почали бити в набат. Невдовзі зібралось до семи десятків жінок. Упродовж усього дня жінки гуртувалися довкола храму. Його двері відчинили аж наступного дня, коли привезли ключі з Прилук. Хоча церкву не було пограбовано, але селян це не заспокоїло. Боршняни беруть храм під свою охорону. «За кілька днів до Великодня жінки щоночі по 5—7 осіб ходили по селу й охороняли церкву», — зазначали чекісти у своїх таємних звітах.

Водночас боршняни постановляють вимагати від влади відновлення богослужінь у церкві. Іван Шептун,

у якого в ту ніч комсомольці побили матір і сестру, від імені громади пише скаргу «всеукраїнському старості» Григорію Петровському. У ній боршняни вимагали покарати винних комсомольців та повернути громаді храм.

У Страсний четвер, 17 квітня, делегація в складі 20 жінок від Боршни і Валок з клопотанням про відчинення церкви прийшла у Прилуки до окружної влади. Влада вкотре обійшлася обіцянками.

«В СЕЛІ БОРШНА ФІКСУЄМО НАПРУЖЕННЄ СТАНОВИЩЕ»

Великодні свята у Боршні минули в напруженні. Вже у третій день свят, 22 квітня, біля сільради зібралось кілька сотень селян. Вони почали вимагати від голови сільради відкрити загальний схід села, щоб обговорити найбільш наболілі питання: «Повернути всю землю, що забрав колгосп», «Повернути попа Лабунського і церкву», «Повернути засланих куркулів».

«Коли голова сільради заявив, що він без відома Райвику загального сходу за питанням церкви скликати не може, то його насильно за руки і ноги витягнули з сільради, винесли стіл і знову почали вимагати відкрити сход», — звітували про події того дня у Боршні прилуцькі чекісти.

Бачачи зростання напруження у Боршні, районна і окружна влада робить кроки, що, на їхню думку, мали би заспокоїти село. Ситуацію в Боршні розглядали на засіданні бюро Прилуцького окружкому КП(б)У, «на місце виїздив окрпрокурор і нарслідчий та інші відповідальні працівники». Комсомольців, що у квітні увірвалися до церкви, було засуджено до піврічного ув'язнення. Але усе це не могло заспокоїти селян, бо влада відмовлялася повертати церкву та звільнити заарештованих або висланих священика та інших боршнян.

Як звітували чекісти на основі своїх агентурних даних, у Боршні «за керівництвом Мошкала Костя, його дружини Одарки, Шептуна Івана, Фесенко Уляни, Бі-

Отець Іоан Лабунський в оточенні вихованців

<http://nizhin.church.ua/>

лобородька Івана, Каленіченко Ганни, Фурси Федора, Романченка Грицька, Шептуна Йовтуха й Шептун Усті утворилась кріпко спаяна група», яка очолила спротив односельців владі. Натхненником спротиву був вчитель Павло Курочка. Односельців таємно підтримував і голова сільради Симон Кальниченко, якому доводилося всіляко маневрувати між громадою та владою.

«Протягом ось уже півтора місяця в селі Боршна фіксуємо напружене становище... Різні протирадянські вимоги тривали весь час, зокрема, систематично охоронялася церква, навколо якої фактично скупчувалася вся протирадянська робота», — писав у своєму таємному спецповідомленні наприкінці травня начальник Прилуцького окрвдділу ДПУ УСРР Миронов.

Але комуністи були б не комуністами, якби не намагалися обдурити селян. Роблячи з одного боку поступки селянам, з іншого чекістськими руками влада прагне арештувати лідерів сільського спротиву. Проте зустрічає опір. Той же Миронов в уже цитованому спецповідомленні інформує партійний окружком, що «через напружене становище ми оперативних заходів

143

«За віру Христову
і проти колгоспу»

не вживали, бо арешти, безумовно, призвели б до ексцесів. Яким-небудь іншим шляхом вилучити організаторів теж було неможливо, бо, як ми вказали, весь час у селі були пости».

Тож чекісти вирішують виманити лідерів спротиву із села. «Ми намагалися, — пише Миронов, — шляхом викликання в окрвідділ як свідків затримувати винних, але вони категорично відмовлялися з'являтися в окрвідділ. І був навіть випадок, коли один з тих, що викликались, викликав по телефону окрвідділ і заявив в категоричній формі, що вони на допит не підуть. Оперативні заходи не вживались ще й тому, що майже всі учасники й керівники хвилювань є середняки й бідняки», — зазначав керівник чекістів Прилуччини.

«БИЙ БАНДИТІВ, ДОЛОЙ РАДВЛАДУ»

Розв'язка стала наприкінці травня 1930 року. На той час Судова трійка ДПУ УСРР почала розгляд справи арештованих ще у січні боршнян та священника Іоана Лабунського. Можливо, звістки про це й сколихнули село.

Тож 29 травня у Боршну терміново виїжджають представник Прилуцького партійного окружкому, голова окрвиконкому та окружний прокурор. Сільрада скликає загальні збори села. Але засідання одразу пішло не за сценарієм влади. Замість того, щоби мовчки слухати високопосадовців, боршняни починають висувати їм свої вимоги. «На початку зборів натовп намагався перевести насильство над представниками округи, не давав говорити», — зазначав начальник прилуцьких чекістів Миронов. За його словами, «натовп висунув такі питання на повістку денну: повернути глитаїв з виселки, повернути попа Лабунського з БУПРу, відкрити церкву, розпустити сільраду й розігнати колгосп».

Вочевидь, партійні владоможці не планували обговорювати цих питань. І, як далі інформував Миронов: «Не задовольнившись відповіддю представників влади й не дивлячись на їх максимальні зусилля, натовп

у кількості 250 осіб вирушив на м. Прилуки з гаслом: «Зруйнувати БУПР, не залишивши камінь на камені»». У перших рядах боршнян йшов і голова сільради С. Кальниченко.

Щойно Прилуками прокотилася звістка, що боршняни рухаються до міста, Миронов підняв за тривогою міліцію та чекістів. Чекісти рушили навперейми демонстрантам. У селі Дітківці чекісти зайняли міст на дорозі із Боршні. Селяни, підійшовши до моста, побачили озброєну перешкоду й зупинились. Чекісти почали демонстративно записувати імена учасників походу. Це злякало селян, і вони повернули назад.

Але невдача не зупинила боршнян. Вони вирішують наступного дня повторити свій мирний похід, але зробити його масовим. Для цього в сусідні села відправили гінців. Боршняни наголошували, що похід має бути мирним, без зброї, «за формою гапонівського виступу».

Водночас у Боршні були виставлені патрулі на дзвіниці біля церкви й на всіх головних шляхах, що ведуть із міста. Але це не врятувало повсталих. Близько 1-ої години ночі на 30 травня прилуцькі чекісти, вочевидь, на чолі з начальником окружного відділу ДПУ Мироновим та із загonom кінних і піших міліціонерів у 70 штиків таємно входять в Боршну. Імовірно, їх стежками в обхід виставлених громадою патрулів провели місцеві секоти. Сховавши міліцейський загін у «замаскованому місці», найперше чекісти у супроводі місцевих активістів кинулися арештовувати лідерів протестів. Проте, як зазначав Миронов, «їх вдома не оказалось, бо вони всі були в церкві, яка, фактично, за останні дні стала за штаб руху».

Чекісти почали оточувати церкву. І тут їх помітили. На дзвіниці почали дзвонити у дзвони. На дзвін збігалися боршняни. У різних частинах села почали спалахувати сутички із чекістами. У бік міліцейського загону пролунали постріли. Чекісти згодом, мабуть, значно перебільшуючи, звітуватимуть про сотню пострілів, зроблених у їхній бік. Щоб припинити стрілянину, керівництво загону відправило дві групи у ті місця,

звідки лунали постріли. Один із селянських патрулів із трьох осіб заліг у яру і впродовж години відстрілювався від міліціонерів. У перестрілці одного із селян було поранено і захоплено, але двоє інших змогли відступити.

В одному із кутків села було підпалено колгоспну клуню і частину підрозділу міліції було відправлено боротися із вогнем. В іншому — селяни побили групу із трьох чекістів та місцевого комсомольця під час спроби арешту селян.

Тим часом у центрі села кількість людей усе збільшувалася. «Під час цього хвилювання були вигуки: «Бий бандитів, долой радвладу, хай живе Царат», — зазначали чекісти. Міліцейський загін, відкривши попереджувальний вогонь, кинувся в атаку на селян. До світанку чекістам вдалося розігнати селян та провести арешти. Було затримано 25 боршнян. Кільком вдалося утекти, зокрема і завдяки голові сільради. Він попередив про арешт Івана Шептуна. Щоправда, самому голові не вдалося уникнути ув'язнення. «Коли ми захотіли його заарештувати, то натовп підняв крик, що «це хороша людина», й запротестував проти його арешту. Голову сільради ми викрили, й зараз він під арештом», — зазначав керівник прилуцьких чекістів.

Так завершилася спроба боршнян відстояти свою церкву та визволити священика. Отець Іоан Лабунський в рідне село повернувся лише після відступу червоних у 1941 році, коли було відкрито і церкву. Але у 1944 році його знову було арештовано, і отець загинув в ув'язненні.

«КУРКУЛЬСЬКЕ» ПОВСТАННЯ НА ХЕРСОНЩИНІ

«**Н**а ділянці Солонці—Кардашин—Олешки, на лівобережжі Херсонського округу, куркулі спровокували масовий виступ, що відразу набув серйозного характеру», — зазначалося у спецзведенні ОДПУ про підготовку до збиральної кампанії, колективізації та розкуркулення на 30 червня 1930 року. Інформацію про ці протести московські чекісти помістили під спеціальним заголовком «Куркульські виступи в Херсонській окрузі».

Повстання спалахнуло 21 червня в с. Солонці. На той час Солонці були заможним селом, що входило до складу Цюрупинського району. Багато солончан займалися, зазначалося у чекістських документах, «господарством садово-городнього типу напівпромислового значення». Тому усі заходи влади з колективізації в селі спричиняли стійкий спротив.

Але до відкритого протесту дійшло влітку 1930 року. На той час влада, налякана бурею селянських виступів і повстань, що струснула Україною на початку весни того року, заспокоїлася. І поверталася до звичних методів спілкування із селянством — погрози, залякування, арешти непокірних.

У лютому 1930 року із Солонців найбільш заможні сім'ї були депортовані на Північ як куркулі. Але декотрим із депортованих удалося втекти, і на початку літа вони зуміли повернутися у рідне село. Серед тих, хто повернувся, була і сімнадцятирічна Марія Павлова, яка у наступних подіях братиме найактивнішу участь.

Розповіді втікачів про страхіття, які їм довелося пережити, розтривожили село. Солонці клекотали від обурення і гніву. Відчуваючи, що ситуація починає виходити з-під контролю, місцева сільрада, викликавши з райцентру міліцейський загін, уночі проти суботи 21 червня проводить арешти цих втікачів.

Коли наступного ранку звістка про це, з погляду селян, свавілля місцевої влади рознеслася селом, обурені солончани почали збиратися до сільради. Найактивнішими були жінки. Вони на чолі із 17-річною Катериною Кащавко, 49-річною Агафією Мороз, 43-річною Євдокією Щур, 25-річною Ганною Сухацькою-Альохиною почали вимагати від голови сільради Гунька звільнення арештованих.

Але місцеві партійні владоможці відмовилися звільнити арештованих. Тоді натовп «на знак протесту» на пропозицію Ганни Сухацької-Альохиної та 36-річного Кузьми Ткача рушив трошити СОЗ. Того ж дня були побиті окремі з владних активістів. Так, жінки напали на комуніста Олександра Альохина, з якого почали зривати одяг. Активіст кинувся навтьоки і заховався в хаті голови сільради. Але жінки увірвалися до будинку і витягли його. При цьому розлютовані селянки побили вагітну дружину голови сільради, яка намагалася заховати комуніста у своїй хаті.

Від колгоспу повсталі повернулися знову до сільради. Натовп розтрощив приміщення, повибивав шибки і двері. І врешті-решт солончани змусили переляканого голову сільради написати записку до районної міліції щодо звільнення арештованих односельців. Із цим папірцем повсталі рушили до райцентру. В Олешках, які із 1928 року було перейменовано на Цюрупинськ (нині їм уже повернуто історичну назву), солончани підійшли до міліцейського відділку з вимогами звільнення арештованих.

Водночас у містечковій церкві почали дзвонити у дзвони. До повсталих селян приєдналися мешканці райцентру. Щоб заспокоїти натовп, керівники районної влади пообіцяли спрямувати наступного дня у село комісію для врегулювання конфлікту. Протес-

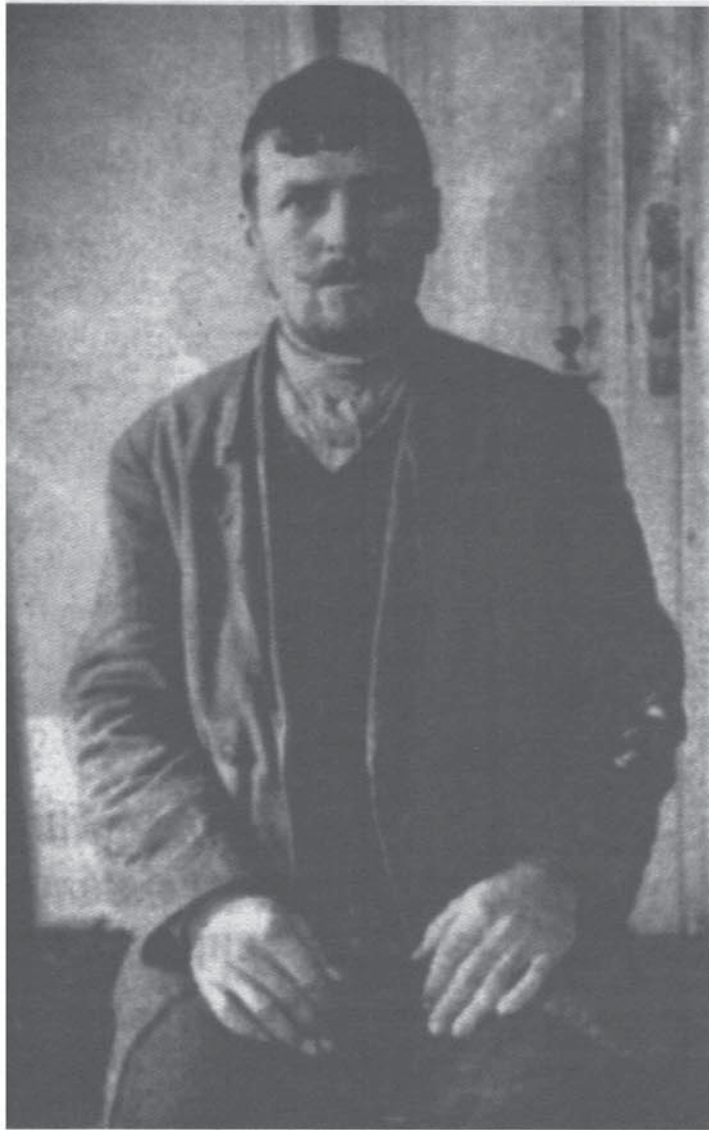

Фото з книги: Реабілітовані історією. Херсонська область. — Херсон, 2005

*Василь Алексеев, селянин із с. Солонці,
засуджений за участь у повстанні*

тувальники, повіривши обіцянкам, почали розходитися.

Наступного дня, у неділю 22 червня, в Солонці приїхав голова райвиконкому. Але йому не вдалося втихомирити селян. До того ж, селяни самотійно скликали загальні збори села. Головувала на них Олександра Федорів. Після бурхливого обговорення збори ухвалили такі рішення. Насамперед, повернути селян, висланих за межі України, та звільнити арештованих, яких тримають у БУПРі. Відновити «куркулів» у виборчих правах та повернути їм відібране майно, а також заборонити колгоспам збір врожаю з полів розкуркулених.

Окремо постановили вимагати від сільради підписати протокол зборів.

Усвідомлюючи, що збори відбуваються не за владним сценарієм, міліцейський загін, що прибув у село разом із районним чиновником, спробував розігнати селян. Але міліціонерам довелось самим рятуватись. У них ледь не відібрали зброю. Група селян знову увірвалася до сільради, вимагаючи від голови і секретаря вийти до сільських зборів та підписати їхній протокол. Тоді ж Марія Павлова позривала зі стін портрети партійних вождів.

Радянська влада, фактично, перестала функціонувати в селі. «Натовп, озброєний частково сокирами і вилами, розігнав Солонцівський колектив і сільраду», — писали чекісти у згадуваному спецдонесенні.

Під впливом подій у Солонцях селянські протести почали охоплювати довколишню округу. У Цюрупинську (Олешках), Кардашинці почалися розмови про розгін колгоспів та повернення відібраного майна. 23 червня до Кардашинки виїжджав із Солонців 28-річний Петро Дубовий. Він закликав кардашинців приєднуватися для спільного виступу. В одному з олешківських колгоспів «Найлебин» розібрали коней.

Ситуація в Солонцях та сусідніх селах занепокоїла вже окружну владу. 26 червня у Солонці прибули представники Херсонського партійного окружкому, щоб заспокоїти селянство. Але із цієї затії, знову ж таки, нічого не вийшло. Солончанки накинулися на представника окрпарткому Кособрюхова. У результаті, як зазначалося у спецзведенні ОДПУ, «відправлену для врегулювання конфлікту комісію окрпарткому вигнали куркулі».

Наступного дня у село приїхав окружний прокурор Ємельянов. Але і його місія завершилася безрезультатно. Солончани відмовилися слухати прокурора і скликали збори усіх довколишніх сіл. У них, окрім солончан, взяли участь делегації із семи сіл: Слобідки, Саг, трьох Кардашинок, Підстепного та Олешків. На зборах закликали до ліквідації колгоспів і навіть до розгрому місцевої і районної влади. Опісля селяни на заклик Ган-

СЛУШАЛИ:

ПОСТАНОВИЛИ:

Дело № 220 Херсонского Округа
ДПУ по обвин. гр. гр.:

1. ШУР Евдокия Петровна, 43 лет,
урожд. гор. Цюрюпинска, Херсонского
округа, 1887
2. ДУБОВОГО Петра Терентьевича,
28 лет, урожд. сел. Солонцов, Цюрюпинско-
го района, Херсонского округа, 1902
3. БОМЕНКО Ивана Алексеевича, 39 лет,
урожд. сел. Солонцов, 1891
4. КОНСТАНТИНОВА Ивана Миновича, 58
лет, урожд. гор. Цюрюпинска, 1872
5. ГАРАНЕНКО Ивана Петровича, 25 лет,
урожд. гор. Цюрюпинска, 1905
6. ПАЛЯНИЦА Ивана Ивановича, 31 года,
урожд. гор. Цюрюпинска, 1899

по ст. ст. 54-8, 56-15 и 56-28 УК
УССР.

1. ШУР Евдокия Петровна
2. ДУБОВОГО Петра Терентьевича
3. БОМЕНКО Ивана Алексеевича
4. КОНСТАНТИНОВА Ивана Миновича
5. ГАРАНЕНКО Ивана Петровича
6. ПАЛЯНИЦА Ивана Ивановича

РАССТРЕЛЯТЬ.

Дело сдать в архив.

СЕКРЕТАРЬ КОЛЛЕГІИ ДПУ УССР
И НАЧАЛЬНИК УСО:

*Виписка із протоколу судової трійки при колегії ДПУ УССР
про засудження до розстрілу із кримінальної справи учасників
повстання на Херсонщині*

Державний архів
Херсонської
області

ни Сухацької-Альохиної рушили розбирати із колгоспу своє майно. Повсталі повертали свої речі й від місцевих партійців, що привласнили багато з майна розкуркулених. Того ж дня у селі перервали телефонні дроти.

Окружний прокурор зі своїм супроводом та місцевими активістами зачинилися у сільраді. Вночі їм на допомогу в Солонці увійшов збройний загін із чекістів, міліціонерів та партійців райкому на тачанках з кулеметами на чолі з уповноваженим ДПУ Рабиновичем. Зайнявши центр села, чекісти рушили затримувати «зачинщиків волинки». Та не встигли вони розпочати арешти, як у селі здійнявся галас. Карателів почали оточувати селяни, озброєні вилами, дрючками, а де-

котрі й мисливськими рушницями. До п'ятої години ранку площа, де перебували тачанки чекістського загону, була оточена сотнями селян. Представники влади почали вимагати від селян скласти зброю — вила і дробовики, на що солончани насмішкувато відповіли карателям: «Складай зброю — і тоді ми з вами поговоримо».

У цей час із сільради почулися крики про допомогу двох раніше арештованих солончан. Натовп ринувся до сільради, де зачинився окружний прокурор із місцевими активістами. Селяни оточили будинок і почали прориватися всередину. Прокурора схопили за пальто і ледь не витягли надвір. З іншого боку площі селяни почали бити партійців. У цій ситуації чекісти вирішують прориватися із двору сільради. «Загін зі всіма тачанками рушив з двору, звідки з великими труднощами вдалося виїхати», — писав уповноважений ДПУ Рабинович у своїй доповідній записці начальнику Херсонського окружного відділу ДПУ.

Відкривши вогонь, чекісти змогли дещо відтіснити селян. «Після перших пострілів з гвинтівок і кулеметів натовп відповів пострілами з мисливських рушниць. Ми відігнали натовп від місця перебування загону. Натовп заліг за підвищеннями, що оточували зайняту нами площу», — писав Рабинович.

Протистояння тривало кілька годин. Повсталі почали споруджувати на перехрестях загорожі та барикади. Чисельність повстанців усе зростала. У Солонці підходили селяни з інших сіл. Так, 50-річна Варвара Крамаренко із Кардашинки, поспішаючи на солонцівський «майдан», закликала одну із солончанок: «Ми йдемо за тебе голови класти, а ти сидиш удома». В Олешках зібрався цілий натовп, який на чолі з 48-річним Григорієм Пензою рушив у Солонці на допомогу. Але було вже пізно.

О десятій годині ранку чекісти, знову відкривши, цього разу шквальний, вогонь, кинулися в атаку. Беззбройні селяни почали розбігатися. Тож чекісти встановили контроль над повсталим селом. Було вивішено оголошення із вимогою повернути розібране з колгос-

пів майно. Наступного дня у селян почали вимагати здавати зброю. Чекісти з місцевими партійцями та активістами розпочали обшуки та арешти.

Загалом у селі було арештовано кілька десятків селян. Частині повстанців вдалося утекти. Зокрема, чекістам не вдалося арештувати Олександру Федорову, яка головувала на сільських зборах. Пізніше, у вересні 1930 року, в розшук було подано вісьмох учасників повстання. А до кримінальної відповідальності було притягнуто 16 учасників Солонецького повстання.

Режим розправився з ними жорстокіше, аніж з учасниками «березневих волинок». Судова трійка при колегії ДПУ УСРР від 17 жовтня 1930 року шістьох учасників повстання (серед них одну жінку, Євдокію Щур) засудила до розстрілу. Інших — до ув'язнення у концтаборах від 10 до 7 років. Серед них і 17-річні Марія Павлова та Катерина Кащавко, котрі отримали семирічні терміни ув'язнення. Арешти відбувалися й пізніше. Зокрема, 20 жовтня 1930 року був арештований за участь у повстанні 40-річний солончанин Василь Алексеєв. Його як «соціально небезпечного елемента» у травні 1931 року засудили до трирічного заслання на Північ.

Лише у 1989 році учасників повстання реабілітувала прокуратура Херсонської області.

УСТИНІВСЬКИЙ «ЗАКОЛОТ»

«**Н**а лаві підсудних — 19 осіб. Між ними є й куркулі, й міцні середняки, й навіть бідняки, є й хулігани», — писала у серпні 1930 року газета «Зінов'євський пролетар» про судову розправу над «учасниками і верховодами заколоту, що був в Устинівці» 6 липня того року.

Події того дня в райцентрі Устинівка тодішньої Зінов'євської округи (сучасна Кіровоградщина) сколихнули довколишні села. Тільки й розмов було про владу, яка «стріляє селян, що продають крашанки». Тож владі довелося проводити показовий суд та емоційно описувати його у пресі, щоб дати «рішучу відсіч куркульським брехням».

ЩО Ж ВІДБУЛОСЯ В УСТИНІВЦІ?

155

Неділя у райцентрі традиційно була базарним днем. 6 липня, напередодні свята Івана Купала, на базар з'їхалося сотні селян із довколишніх сіл. Вийшла на базар й Мотря Дужан, маючи намір прикупити яець. Разом із матір'ю прийшли і двоє її синів — добрі парубки Василь та Григорій.

На базарі за порядком наглядав міліціонер Гаркуша. Мотря вже складала у кошик куплене, як до неї підійшли міліціонер Гаркуша та представник райкооптачу Удод. Їм не сподобалося, що жінка закупила так багато яець-крашанок. Для спекуляції — зробили вис-

новок представники влади. Міліціонер схопив жінку та почав відбирати куплене нею. Але Мотря була не з тих, що мовчки зносять наругу. Навесні вона під час «волинок» однією із перших йшла розбирати і повертати господарям відібране у них майно. Тож і зараз жінка здійняла гвалт і сама накинулася на міліціонерів із криком: «Чого ж це нас, селян, грабують!». На крик матері прибіг із вилами Григорій Дужан. Підійшов і Василь.

Міліціонера почали обступати обурені селяни. Мотря була далеко не першою, яку обібрала влада в Устинівці. Натовп усе збільшувався. Проте селяни не мали наміру силою відстоювати свою правду. У Григорія вила відібрали. Але міліціонер тим часом витяг свого нагана і почав погрожувати людям. Він намагався прорватися разом з арештованою до міліцейського відділку. Запальний Григорій захопив батіг і вперіщив ним Гаркушу та Удада. Міліціонер вистрілив. Куля влучила у Василя Дужана, який тримався поряд із матір'ю.

Над базарним майданом розлетілося: «Селян стріляють за крашанки!». Обурені селяни накинулися на міліціонера та почали його бити. «Бийте наволоч, доки вони знущатимуться, доки вони стрілятимуть!» — викрикували жінки.

На базарний майдан прибігло підкріплення з міліціонерів, комуністів та комсомольців. Вони змогли відтягти побитого Гаркушу. Під градом каміння, що летіло у їхній бік, активісти сховались у райвідділку міліції.

Розлютовані селяни, яким міліціонери допекли своїми грабунками, поборами та арештами, не розходилися. Довкола міліцейського приміщення вирував стихійний мітинг. Лунали заклики перебити всю місцеву владу, захопити пошту й телеграф та негайно перерізати всі телефонні дроти, щоб владі не надійшло підкріплення.

Лунали й вимоги до міліціонерів здати усю зброю та належним чином покарати Гаркушу, який стріляв у людей. Повсталих ставало все більше. Навіть ті устинівчани, що не були зранку на базарі, підходили до міліцейського будинку.

Днями (17-21 серпня) в с. Устинівці відбувся суд над активними учасниками й верховодами за-колоту, що мав місце в Устинівці літньої лінії цього року.

„Ми були біля фургонів“.

Судове засідання розпочалося звичайно, з допиту підсудних. Допит тривав увесь перший день судового засідання. Цей перший день склав таке враження, що на лаві підсудних сидять зовсім невинні люди, що вони випадково й помилково притягнені до відповіді перед пролетарським судом.

А як же? На запитання членів суда, представників обвинувачення

в оборони, обвинувачені неодмінно відповідали:

— Ми нічого не бачили й не чули. Ми увесь час були біля фургонів.

На запитання, чи визнають підсудні себе винними, суд дістав відповідь від усіх підсудних:

— Винними себе не визнаємо.

Лице підсудних.

Не тільки вину свою, а й лице своє намагалися підсудні заховати від пролетарського суду. Один із підсудних — **Король Лазар** намагався довести судові, що він мало не підпора радянської влади на селі. Він і колгосп ім'я Сталіна організував у с. Медовій і сам член колгоспу. Та не так то легко обдурити пролетарський суд.

На «підпора», як виявилось, розкуркулений куркуль, який умудрився, після розкуркулення в Устинівці, стати членом колгоспу в с. Медовій того ж таки Устинівського району. Підчас розкуркулення у Король Лазаря, за його словами забрано лише полатаного кожуха та півмішка цибулі. А справді — забрано будинок, млина та олійницю. Міліціонером якої був Король Лазар. Так сачо ховав Король і своє майже. За словами Король, він бачить, що неволоні — сторож у по-

діянської влади? Хіба могли вони бути учасниками за-колоту?

Але й з цих «бідняків» суд зняв шакару. Двоє з них — бідняки — це **Мотря й Василь**. Але породичалися вони з **муркулями**. Василь Дужан одружився три роки тому на куркульській донці **Насті Коваленківій**. А Коваленко — це дмитрівський, Казанківського району **муркуль**, якого на весні цього року **розкуркулено**. І хоч Василь Дужан і Мотря — його мати й бідняки, але, звязавшись з куркулями, стали вони справжніми підкуркульниками. Це **Дужан Мотря** спекулянтка крашанками, маслом і т. і. підчас труднощів в справі колективізації, розбирала куркульське майно та доставляла його куркулям. Це вона одвела корову куркулені Коваленко. Від матері недалеко відійшов, звичайно, і куркульський зять **Василь Дужан**.

Куркульська провокація.

Провокації, брехня — улюблений метод боротьби куркулів і всяких ворожих елементів проти радянської влади. Цей метод було використано й на базарі в Устинівському літній. Коли стався постріл — ворожі елементи зняли гелас: — Забито двох селян. двох поранено. Забили селянина, який подавав крашанки.

Таку провокацію треба було устояти для того, щоб одну частину

підбурити проти міліціонера, а другу частину нейтралізувати і тим дати змогу спекулянтам, хуліганам розправитися з міліціонером та тими сільськими активістами, які стали на захист міліціонера.

Провокацію пушено, провокація зробила своє діло. Хулігани вальня до роботи, а маса, обдурена маса, або-ж дивилася на бійку, або-ж галасувала, прикриваючи тим одчайдушних хуліганів.

Герої провокації.

Провокації, звичайно несподівано не знайде міліціонера — його, Кучая куркулі. Але куркуль хитрий, він не стане сам галасувати, кричати — бийте. Куркуль це завжди доручає іншим. Як і завжди — і тут знайшлися люди, що були раді послужити куркулям. Такою людиною з'явилася свята та божа **Лунія Руденко**.

Будучи трохи на піднятку, вона особливо енергійно й голосно кричала:

Бийте сволочей, доки вони не зупиняться, доки стрілятимуть!

Руденко Лунія остільки була активною, остільки заслужила довіря тесних елементів, що коли сільський активісти вихопили міліціонера словами «і на базарі не була», але і повели в напрямку до лікарні, яку натовп обрав Руденко Лунію голо-жана (із свідчень Грицька Дужана) і вихопилася Руденко Лунія, дати озвірилися хуліганам.

У лікарні міліціонера не знайшли й учасники за-колоту. Одні були, знайшли тільки активіста **Кучая**, який врятував міліціонера. За його показами свідчення кілька десятків кіл, запрошуючи, що коли Кучая

знайде міліціонера — його, Кучая б'ють.

Тільки випадково Кучая пощастило втекти.

Не довго Лунія разом з хуліганми шукали вже пораненого міліціонера. Ного знайшли і немилосердно почали бити. Особливо постріли тут руки **Решетняк, Шуляк, Чехмарев, Шевелев**. Виявилось, що не біля фургонів стояли вони, а качинюками біля міліціонера і активістів, що оборонили міліціонера.

Приклала тут руки і **Настя Дужан** (куркульська долька, дружина Василя Дужана), яка за її словами вихопили міліціонера. Словами «і на базарі не була», але і повели в напрямку до лікарні, яку натовп обрав Руденко Лунію голо-жана (із свідчень Грицька Дужана) і вихопилася Руденко Лунія, дати озвірилися хуліганам.

Показали свідків доведено, що всі підсудні — активні верховоди за-колоту.

Фрагмент сторінки газети «Зінов'євський пролетар» з висвітленням судового процесу над учасниками протестів в Устинівці

Аж тут серед натовпу поширилася чутка, що побитого Гаркушу перевезли до лікарні. Протестувальники розділилися, і кілька сотень рушило до лікарні. У лікарні повсталіх почали запевняти, що ніякого Гаркуші у них немає. Але селяни вирішили на огляд лікарні відрядити спеціальну комісію на чолі з Лукією Руденко.

Лукія зі своєю групою розпочали обшук лікарняних палат, намагаючись знайти міліціонера. Замість нього натрапили на активіста Кучая, який на базарі рятував Гаркушу від розправи. Кучаю вдалося вирватися з рук селян і утекти. Невдовзі знайшли й міліціонера Гарку-

ЦДКФФА України
ім. Г.С. Пшеничного

*Селяни здають зерно до комори артілі «Надія»
Петрівської сільради Компаніївського району у 1930 році*

шу. Його знову почали бити. Особливо жорстокою була Настя Дужан, мстячи за свого пораненого чоловіка.

Тим часом устинівчани, які залишилися біля райвідділу міліції, почали його закидати камінням. Далі почали трошити ще й приміщення пошти та кооперації. Село Устинівка перетворилося на розтривожений вулик.

Місцева влада викликала допомогу. Колгоспний актив третьої сотні села Устинівки, озброївшись, рушив у центр села. Прибуття цих активістів, а також опергрупи ДПУ зупинило натовп від подальшої розправи. Селяни почали розходитися.

Того ж вечора секретар Зінов'євського ОКП Таран відправив доповідну записку у Харків в ЦК КП(б)У, в якій виклав своє бачення подій. «6 липня 1930 року близько 9-ої години ранку в райцентрі Устимівка, — писав секретар ОКП, — на базарі міліцією був затриманий селянин (спекулянт) з метою доставки в міліцію. Юрба оточила міліціонера, почала його бити. Збитий з ніг міліціонер

випадково зробив постріл з револьвера «наган» і ранив одного з юрби селян. На цьому ґрунті юрба почала вбивати його і лише вжитими заходами вдалося цього міліціонера вихватити напівживим з юрби, сховавши його в приміщенні міліції. Органам влади вдалося вгамувати юрбу мирним шляхом. Органи ДПУ вживають заходів по виявленню зачинщиків з юрби».

Слідство тривало трохи більше місяця. І вже 17 серпня в Устинівці розпочався відкритий показовий процес над «активними учасниками і верховодами заколоту».

На лаві підсудних опинилося 19 устинівчан. На запитання судді, чи визнають підсудні себе винними, всі одноставно відповіли: «Винними себе не визнаємо!». Чотири дні тривали судові засідання виїзної сесії Зінов'євського окрсуду, метою яких було аж ніяк не знайти істину, а за всяку ціну довести вину «куркульсько-спекулянтської зграї». Це було потрібно владі, щоби якимось чином зупинити розмови, що ширилися довколишніми селами. А довколишнє селянство розповідало про те, що «на базарі стріляли селян, які везли продавати крашанки».

Тож і вирок вражає жорстокістю. Він мав залякати усю округу. 21 серпня 1930 року виїзна сесія Зінов'євського окружного суду ухвалила: трьох учасників заколоту — розстріляти; чотирьох, зокрема Руденко Лукію та Дужан Настю — засудити на 10 років. Дужан Василь, якого поранив міліціонер, отримав 7 років ув'язнення. Його матір та ще вісьмох устинівчан засудили до трьох років ув'язнення, ще двоє обвинувачених отримали по два роки ув'язнення.

Як зазначив кіровоградський дослідник Іван Петренко: «Дії більшовицької влади виявилися надзвичайно жорстокими щодо селян — учасників бунту. В цьому виявився увесь характер тогочасної влади».

Безперечно, вибух народного гніву в Устинівці був стихійним і нестримним. Але події того дня є вдалою ілюстрацією суспільних настроїв українського селянства, їхнього різкого незадоволення утисками з боку влади. І саме ця готовність до протесту лякала владу і штовхала її до нових виявів жорстокості.

«СЮДИ, ЛЮДИ ДОБРІ, БІЖІТЬ, БО ВЖЕ ПРИЇХАЛИ ГРАБУВАТИ»

«З усіх населених пунктів Карнагорівської сільради Березівського району хутори Новоселівка Друга і Денисівка вирізнялися тим, що протягом усього часу від початку проведення кампанії із суцільної колективізації, з лютого 1930 року, до останнього часу зовсім не визнавали низових органів радянської влади». Так слідчі ДПУ у листопаді 1930 року розпочали свій обвинувальний висновок у справі мешканців хуторів, звинувачених в організації спротиву колективізації і розкуркуленню.

Сьогодні цих хуторів уже немає. Вони увійшли до складу сіл Новоселівка та Новоподільське Березівського району Одеської області. Але у 1930 році хутори стали осередком упертого і тривалого спротиву насильницькій колективізації.

У Березівському районі тодішньої Одеської округи ще у 1928 році на базі радгоспу ім. Т. Шевченка було створено першу в країні МТС (машинно-тракторну станцію). На березень 1929 року у районі вже було усупільнено землі 62,7 % господарств. Проте подальша суцільна колективізація нашттовхнулася на опір селян, особливо заможних мешканців хуторів.

На початку 1930 року почалося створення артілі ім. М. Горького із центром на хуторі П'яногірка. І у січні 1930 року ДПУ фіксувала розмови селян П'яногірки про примусовий вступ до колгоспу як прояви «куркульської агітації». До цього колгоспу змушували вступати також хуторян Денисівки та Новоселівки Другої.

Водночас, частину земель Новоселівки влада передала згадуваній МТС ім. Т. Шевченка. Усе це спричинило обурення мешканців хуторів.

На початку березня того року влада все-таки змусила частину мешканців Новоселівки та Денисівки записатися до артїлі. Проте вже «за кілька днів», вочевидь, після появи відомої статті Й. Сталіна про «запаморочення від успіхів», хуторяни повиходили з неї. Виступаючи на зборах артїлі, денисівчанин Митрофан Денисенко заявив, що «колгоспи — це новітня панщина». Хуторяни забрали «самоправно своє майно та коней», — наголосили чекісти в обвинувальному висновку. Повертати своє майно селянам довелося, фактично, з боєм. Так, той же Митрофан Денисенко відбирав своїх коней із бійкою з головою артїлі. А щоб повернути свій же посівний матеріал та збіжжя, селянам довелося двічі штурмувати склади артїлі, які обороняли колгоспні активісти. У результаті селяни змогли повернути собі зерно, а от борошно — вже ні.

18 березня денисівчани, до яких приєдналися і мешканці Новоселівки, влаштували своерідну демонстрацію протесту під Карнагорівською сільрадою. Хуторяни протестували проти насильницької колективізації та відібрання земель для МТС. Односельців на захист своїх прав повів уповноважений сільради на хуторі Денисівка Дмитро Денисенко. Активну участь у протестах взяли і мешканці Новосілки на чолі із Матвієм Добрицьким, Павлом П'ясецьким та Андрієм Піженком. Демонстрація відбувалася під гаслами: «Геть колективізацію» і навіть «Геть машинізацію».

За кілька днів селяни влаштували справжню блокаду МТС. Два дні не давали можливості трактористам виїхати на поле, яке було відібране в селян Новоселівки.

У кримінальній справі новосільчан є відбитки пальців обвинувачених і немає їхніх фотографій.
Галузевий державний архів СБУ

ПРОТОКОЛ
/пред"явления следствия /

24

30 года Ноября 5-го дня. Я Уполномоченный 5-го сектора ГПУ по Бере-
зному району, СТУП/РА, пред"явил сего числа следствие обвиняемым 6
Добрицкому Матвею Григорьевичу, Ведмедеву Николаю, Ниженко Андрею Петро-
Плещицкому Павлу Фроловичу, Денисенко Дмитрию Кирилловичу, Добрицкому
Григорьевичу, Димовой Домне Ивановне, Ведмедевой Анне Алексеевной,
Петровне, Хилько Анастасии Митрофановне, Добрицкой Дарье Ивановне,
Гавриловичу, Димову Василию Александровичу, которые ознакомившись
после него, им было об"явлено, что следствие ничем пополнить не
через Одерский 5-ый сектор ГПУ в межрайонную Прокуратуру.

- /Добрицкий Матвей Григорьевич/
- /Ведмедев Николай/
- /Ниженко Андрей Петрович/
- /Плещицкий Павел Фролович/
- /Денисенко Дмитрий Кириллович/
- /Добрицкий Петр Григорьевич/
- /Димова Домна Ивановна/
- /Ведмедева Анна Алексеевна/
- /Денисенко Татьяна Устимовна/
- /Дорошенко Евдокия Кирилловна/
- /Хилько Анастасия Митрофановна/
- /Добрицкая Дарья Ивановна/
- /Божок Парасковья Петровна/
- /Ниженко Надежда Григорьевна/
- /Долгий Михаил Петрович/
- /Дорошенко Митрофан Гаврилович/
- /Димов Василий Александрович/
- /Дорошенко Пантелей Гаврилович/

[Handwritten signature]
Степурв/

**«ЗОВСІМ НЕ ВИЗНАВАЛИ
ОРГАНІВ ВЛАДИ»**

Упродовж наступних місяців мешканці Новоселівки та Денисівки чинили спротив намаганням влади відібрати майно розкуркулених односельців чи арештувати активних учасників протестів. Значну роль в організації спротиву владі відігравав 32-річний Дмитро Кирилович Денисенко, який обіймав посаду уповноваженого сільради на хуторі. «Замість того, щоб надавати сільраді допомогу у виконання її представниками різноманітних завдань у Денисівці, щоразу, замість запрошення свідків, скликав усе село для спротиву представникам сільради та міліції, що приїжджали», — писали чекісти в обвинувальному висновку.

164

У разі появи міліціонерів чи представників влади хуторяни одразу збирались, озброюючись хто чим — лопатами, сапами, дрючками — і проганяли непроханих гостей. Зокрема, неодноразово із хутора доводилось утікати міліціонеру Ільчуку, якого посилали чи відбирати худобу, чи описувати майно засуджених селян.

Протистояння селян і влади інколи набирало курмедних форм. Так, у квітні 1930 року дільничний наглядач Шинкарук спробував арештувати А. Піженка. На захист чоловіка кинулась його дружина Надія. Вона обізвала міліціонера «барбосом» і кинула в нього горщик із поміями. Через це Шинкарук, як він сам зізнавався, поспішно втік із хутора.

Децю пізніше у Новоселівку для арешту найбільш активних учасників березневих протестів М. Добрицького, А. Піженка та П. П'ясецького було відряджено із райцентру разом із дільничним Шинкаруком агента Тодорова та міліціонера Стебловського. «Представники влади наблизились до хутора Новосілки, там залунав свист. За цим тривожним знаком почали збігатись люди, озброєні палками, вилами і лопатами. Шинкаруку, Тодорову і Стебловському не довелось виконати поставленого їм завдання, тому що вони змушені були чимшвидше поїхати (втекти)», — зазначалося у кримінальній справі.

Тсоавіахімівці

ЦДКФФА України
ім. Г.С. Пиленічного

Наприкінці травня 1930 року протистояння хуторян із владою загострилося. «28—29 травня на х. Новоселівка Березівського району піднято волинку за повернення куркулів. Учасники волинки самовільно забрали розкуркулене майно і повернули його куркульським сім'ям, що залишилися. Представника міліції тричі виганяли з хутора», — зазначено у тогочасному спецповідомленні ДПУ УСРР про ситуацію в українських селах.

Наприкінці серпня в Новоселівку Другу з'явився уповноважений із м'ясозаготівель у супроводі кількох представників активу сільради. Відразу у центрі хутора почали збиратись мешканці. Вони демонстративно по черзі заходили у сільську крамницю і купували ножі, показуючи їх уповноваженому та активістам. Підійшло і кілька жінок із коромислами. Уповноважений і активісти поспішно кинулись із села.

У вересні 1930 року республіканське керівництво оголосило Березівському райвиконкому догану за «незадовільну роботу з колективізації». Тож місцеві пар-

165

**«Суди, люди добрі, біжить,
бо вже приїхали грабувати»**

тійці кинулися виправлятися, посилюючи тиск на селян, котрі не бажали вступати до колгоспів.

Наприкінці вересня сільрада довела плани хлібозаготівель до дворів заможним селянам хутора Денисівки: Митрофану Дорошенку та Митрофану Денисенку. Доведення до двору завищених планів постачання було поширеною практикою владного визиску. Такі плани доводили з єдиною метою — знищити господарство. Після невиконання плану накладались штрафи в п'ятикратному розмірі плану. У їх рахунок конфісковували майно господаря, зокрема хату та навіть одяг. Тож М. Денисенко, зрозумівши, яка доля його чекає, утікає з хутора.

6 жовтня на хутір приїжджають представники сільради та активісти групи сприяння хлібозаготівлям з метою конфіскації майна «куркулів», які не виконали накинутого їм плану. Коли активісти під'їхали до садиби М. Денисенка, їх зустріло кілька десятків жінок хутора. Представники сільради змушені були повертатися в Карногорове з нічим.

Через день активісти знову з'являються в Денисівці. Цього разу на чолі із головою сільради Глуховим. П'яний голова сільради викликає уповноваженого на хуторі Д. Денисенка для організації конфіскації майна. Натомість Дмитро зібрав мешканців хутора та заявив активістам, що денисівці готові життя покласти, але не віддадуть майна односельців.

Почалася сутичка. «Не потрібно нам Радянської влади — це банда», — викрикували хуторяни, насідаючи на представників сільради. П'яні активісти з головою сільради знову змушені були відступити. Проте увечері того ж дня вдалися до ще однієї спроби наступу. Цього разу їх підсилили міліціонерами, яких терміново направили із райцентру Березівки. Побачивши загін, що підходив, жінки хутора криками: «Сюди, люди добрі, біжіть, бо вже приїхали грабувати», — почали скликати громаду. Зібралось понад чотири десятки денисівчан на чолі із Дмитром Денисенком. Вони вкотре перепинили шлях і не впустили партійних активістів на хутір.

*Інспектор праці допитує «куркуля».
Одеська округа, 1929 рік*

*ЦДКФФА України
ім. Г. С. Пшеничного*

«ЯК БИТИ, ТО БИТИ ГРАБІЖНИКІВ»

Лише 11 жовтня 1930 року районній владі та ДПУ за підтримки «солідної сили» міліції (очевидно, були стягнуті усі міліціонери райцентру) вдалось прорватись на хутір і під градом каміння вивезти 4 вози пожитків М. Денисенка. Селяни переслідували їх. «Натовп гнався за представниками влади впродовж 1,5 версти, майже до артілі ім. Максима Горького, кидав навздогін каміння і відхлинув, лише коли один із міліціонерів зробив постріл у повітря», — писали чекісти в обвинувальному висновку.

Під час протистоянь селяни побили трьох міліціонерів. В одного із них відібрали гвинтівку із набоями. Водночас денисівчани закликали на допомогу сусідів. Гінця із закликом: «Як бити, то бити грабіжників», — відправили на німецький хутір Новоселівка Перша. У Новоселівку Другу о 6-й годині вечора прибіг із Де-

167

**«Суди, люди добрі, біжіть,
бо вже приїхали грабувати»**

нисівки Єфим Хілько із закликом іти у Денисівку, бо «там грабують». Новоселівчани одразу групами — спочатку жінки, а за ними і чоловіки, озброївшись хто чим міг — рушили в Денисівку. Вирушили майже усі мешканці Новоселівки. Того вечора в жодній із хат хутора не було запалено вогню.

Обурені відвертим грабунком селяни хуторів готувались наступного дня розпочати наступ на артіль ім. М. Горького, де заховались партійні активісти і міліціонери. В артілі ж перелякані представники влади виставили озброєні пости та викликали на підмогу додаткові сили із Березівки. Оскільки міліціонерів у райцентрі майже не залишилось, були підняті члени товариства ТСОАВІАХІМ — воєнізованої громадської організації сприяння обороні, що діяла під наглядом ДПУ. Членами її були, передусім, комсомольці та партійні активісти.

На придушення протестів був спрямований спеціально мобілізований загін із 20 міліціонерів, 10 партійців та 50, чи, як зазначено в матеріалах кримінальної справи, 100 озброєних гвинтівками тсоавіахімівців із Березівки.

Загін на світанку 12 жовтня 1930 року оточив Денисівку і розпочав зачистку хутора. Були арештовані найбільш активні учасники протестів на чолі з Д. Денисенком. Після того міліціонери та тсоавіахімівці були кинуті на Новоселівку Другу.

Наступ озброєних карателів новоселівці зустріли, як зазначається в матеріалах кримінальної справи, «каміням і атакою вилами». Новоселівці накинулись на озброєних активістів та міліціонерів із вилами, серпами, палицями та кількома мисливськими рушницями. «Бийте, коліть їх», «Кидайте зброю, бандити червоноголові!» — такі вигуки лунали з натовпу. Жінки підбігали до нападників і намагались вирвати у них револьвери. Декому з міліціонерів та соавіахімівців вилами були проколоти руки чи ноги. Але перевага була на боці представників влади, яким вдалось відтіснити новоселівців.

Найактивніші учасники протесту були арештовані. Деяким із учасників протестів вдалось втекти і уник-

нути арештів. Зокрема, уникли арештів брати Хільки. Каральним органам не вдалося знайти і гвинтівку, яку повсталі відібрали 11 жовтня в міліціонерів.

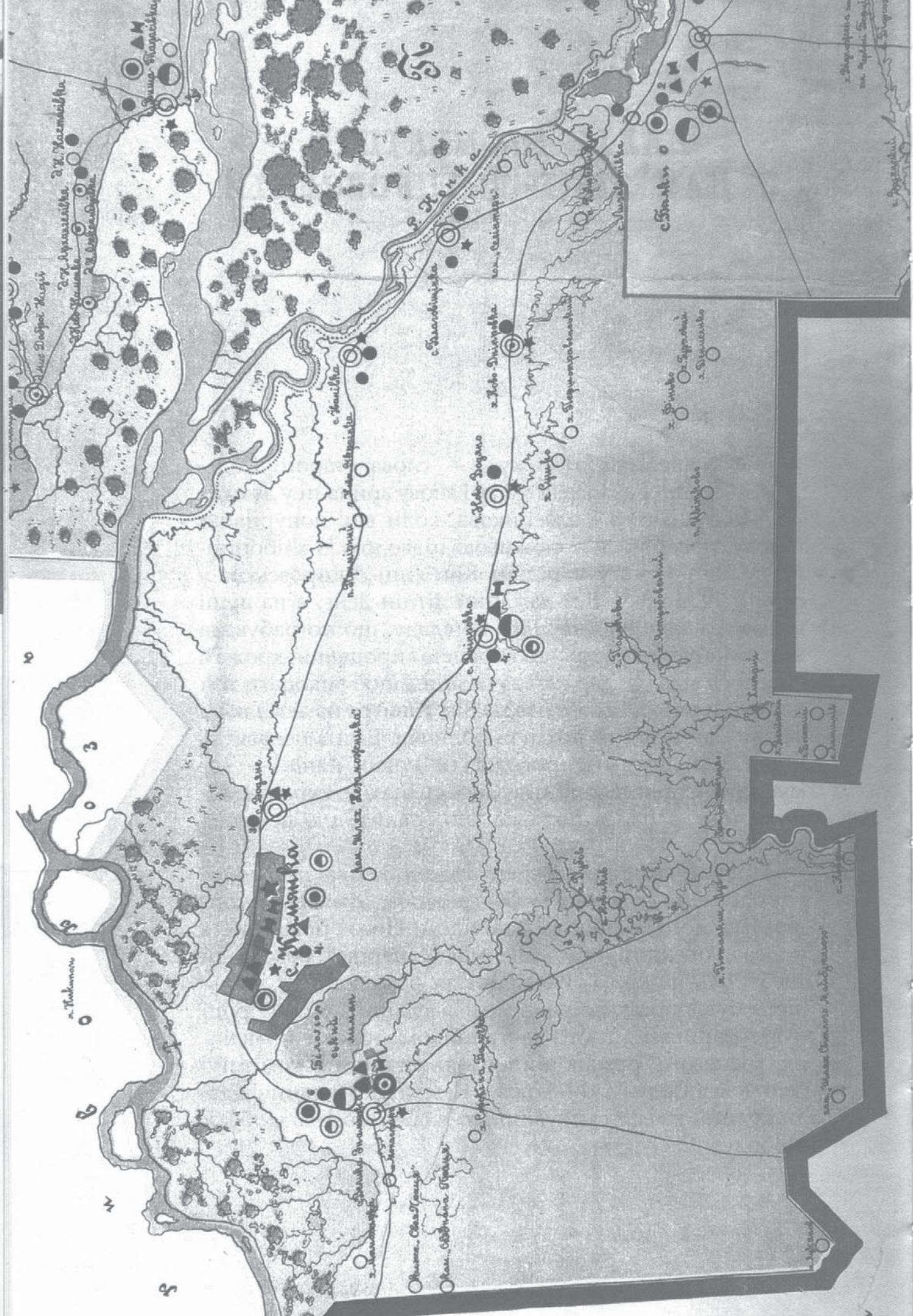
Слідство тривало менше місяця, і вже 7 листопада, до чергової річниці так званої Жовтневої революції, слідчими ДПУ був підготовлений обвинувальний вирок у справі 19 мешканців (10 чоловіків та 9 жінок) хуторів Денисівка та Новоселівка Друга. Їх звинуватили в організації та участі у масовому спротиві владі. Жоден із звинувачених своєї вини не визнав. Проте 27 грудня 1930 року судова трійка при колегії ДПУ УСРР трьох новоселівців, Миколу Ведмедева, Андрія Піженка та Павла П'ясецького, засудила до розстрілу. Дмитра Денисенка засудили до 10-річного ув'язнення в концтаборах. Інші були засуджені від 3 до 8 років концтаборів або до заслання на Північ.

Виступ денисівських і новоселівських селян надовго запам'ятався чекістам. «У період колективізації в с. Новоселівка спалахнуло куркульське повстання під керівництвом Піженка. Повстання було придушене і ліквідоване», — зазначали вони у 1950 році у таємному паспорті-характеристиці області. У роки «хрущовської відлиги» прокуратура відмовлялась реабілітувати учасників виступу. Засуджені у цій справі були реабілітовані 16 грудня 1989 року.

НАЛІТ НА МІЛІЦІЮ У КАМ'ЯНЦІ-ДНІПРОВСЬКІЙ

«З апалити пожежу», — слова старого фельдшера Носова знову і знову зринали у думках Дмитра Колесникова, коли він, понуривши голову, повертався порожньою підводою із хлібоприймального пункту у рідній Кам'янці-Дніпровській у серпні 1930 року. Був лагідний літній день, а на душі в Дмитра закипав гнів. Гнів на владу, що пограбувала його. Майже увесь важкою працею вирощений врожай довелося віддати державі за безцінь, щоб виконати той клятий план хлібозаготівель. Він дивився на земляків і усюди бачив злі та похмурі обличчя. Бачив ненависть у поглядах, якими проводжали нових панів — комуністів. Справді, хай лиш десь спалахне іскра народного гніву, запалає пожежа, що спалить цю ненависну владу.

Правий Тимофій Іванович Носов. За ці кілька років, упродовж яких знався із фельдшером, Дмитро захоплювався його знаннями і досвідом. Носов брав участь у революційному русі ще у час першої революції 1905—1907 років. У 1909 році за революційну діяльність був царським режимом засланий. У 1917 році був товаришем, тобто заступником, голови правління місцевого революційного виконавчого комітету. Очолював Селянський союз у Кам'янці. Правий фельдшер, що, тільки скинувши цю владу, можна здобути свободу.

10

z. Kulkonovo

6

11

12

c. Miamninka

z. Sinesop
ok. 1000

z. Kuznetsovskas

z. Otkonovskas

z. Otkonovskas

z. Cypriksa Bogusko

e. Sinesko

n. Bogusko

z. Ioto-Dvinskaja

z. Sinesko

z. Sinesko

z. Sinesko

z. Sinesko

n. Sinesko

z. Sinesko

z. Sinesko

c. Sinesko

z. Sinesko

z. Sinesko

z. Sinesko

z. Sinesko

n. Sinesko

z. Sinesko

z. Sinesko

z. Sinesko

z. Sinesko

z. Sinesko

z. Sinesko

z. Sinesko

z. Sinesko

z. Sinesko

n. Sinesko

z. Sinesko

z. Sinesko

z. Sinesko

z. Sinesko

n. Sinesko

z. Sinesko

z. Sinesko

z. Sinesko

z. Sinesko

n. Sinesko

z. Sinesko

z. Sinesko

z. Sinesko

z. Sinesko

n. Sinesko

z. Sinesko

z. Sinesko

z. Sinesko

z. Sinesko

n. Sinesko

z. Sinesko

z. Sinesko

z. Sinesko

z. Sinesko

n. Sinesko

z. Sinesko

z. Sinesko

z. Sinesko

z. Sinesko

n. Sinesko

z. Sinesko

z. Sinesko

z. Sinesko

z. Sinesko

n. Sinesko

z. Sinesko

z. Sinesko

z. Sinesko

z. Sinesko

n. Sinesko

z. Sinesko

z. Sinesko

z. Sinesko

z. Sinesko

n. Sinesko

z. Sinesko

z. Sinesko

z. Sinesko

z. Sinesko

n. Sinesko

z. Sinesko

z. Sinesko

z. Sinesko

z. Sinesko

n. Sinesko

z. Sinesko

z. Sinesko

z. Sinesko

z. Sinesko

n. Sinesko

z. Sinesko

z. Sinesko

z. Sinesko

z. Sinesko

ВІД ФЕЛЬДФЕБЕЛЯ У ФРАНЦІЇ ДО ВИНОГРАДАРЯ У КАМ'ЯНЦІ

33-річний кам'янчанин Дмитро Колесников також багато побачив на своєму віку. Мобілізований у 1916 році в російську імператорську армію, він був відправлений у складі експедиційного корпусу у Францію. Брав участь у кривавих бойовищах Першої світової війни. За бойові заслуги на полях Шампані фельдфебель Дмитро Колесников був нагороджений трьома Георгіївськими хрестами та чотирма медалями. І там же, у Франції, захопився виноградарством.

У рідну батьківську хату на вулиці Красній 1-ої сотні Кам'янки повернувся лише у 1920 році. Сподівався, що у країні, де перемогла революція, він зможе вільно господарювати на власній землі. Невдовзі він одружився, почав господарювати. У 1922 році народилася старша донька. Наступними роками сім'я поповнилася ще трьома дітьми. На своєму полі за Кам'янкою Дмитро заклав виноградник, якому і віддавав усі свої сили. Навіть побудував там землянку, щоб доглядати за своїм дітищем. Здавалось, життя налагоджувалося.

Але в останні роки усі надії і сподівання руйнуються. Комуністи починають закручувати гайки. У 1928 році ввели обов'язкові хлібозаготівлі. Постійно придумують все нові податки і самообкладання. А цей 1930 рік став просто жахіттям. У березні почали виселяти «куркулів». Хати, худобу і увесь реманент забирають для колгоспів. Від агітації вступати у колгосп просто ради немає. Комуністи з комсомольцями і просять, і лякають, намагаючись записати усіх у той СОЗ. Та не для того Дмитро натирав свої мозолі, щоб віддати усе нажите п'яницям.

На початку літа оголосили план хлібозаготівель. Якщо його виконати, то усім доведеться залишитися узимку голодними. Тричі збирали збори 1-ої сотні Кам'янки і тричі односельці відмовлялися приймати

173

Нагіт на міліцію
у Кам'янці-Дніпровській

◁ Кам'янський район на мапі
Запорізької округи 1929 року

той план. Відмовлялися завдяки Дмитру. Він виступав на зборах і переконував сусідів не приймати план. Лише за четвертим разом, коли Дмитра не було на зборах, влада таки змусила мешканців сотні прийняти план. Тож і Дмитрові довелося віддати своє збіжжя державі. Ні, цю владу не можна переконати, її не можна вмовити, її треба скидати — доходив висновку Дмитро Колесников.

Він подумки повертався до своїх розмов із Носовим. Тимофій Іванович часто з гнівом говорив, що політика радянської влади заснована на обмані і грабунку переважно селянства. Своїм ідеалом старий революціонер бачив демократичну республіку. «Коли кожен буде користуватися справжньою свободою: виборів, слова і друку. Земля дійсно буде передана у користування селянам, а податки будуть мінімальними, бо не потрібно буде тратити великі суми коштів на утримання апаратів, що спрямовані лише на пригнічення селян і придушення їх протестів», — мріяв фельдшер.

«ЗАВДАННЯ - ЗАПАЛИТИ ПОЖЕЖУ»

І наприкінці літа 1930 року Дмитро Колесников, бачачи безвихідь шляху мирного відстоювання власних прав, починає готуватися до революційної боротьби. План був доволі простий. Сформувати групу відчайдушів. У Кам'янці захопити владні установи та зброю в них. Кинути ключ — і до повстання приєднається вся округа та вся Україна.

Дмитро Колесников радився про організацію повстання із Тимофієм Носовим. Фельдшер запевняв, що як тільки повстання розпочнеться, до нього приєднаються й офіцери, які далі очолять повстанські сили. «Твоє завдання — запалити пожежу», — знову і знову наголошував Носов.

Насамперед, потрібно було знайти хлопців, які би готові були взяти зброю до рук. Перебираючи можливі кандидатури, Дмитро Колесников одразу згадав про Мартина Позднякова. Мартин зі старшим братом Никифором уже воювали із радянською владою у бан-

ді Колопаєва. Никифор у 1926 році був розстріляний, а Мартин ув'язнений. Тож, якось на базарі зустрівши Мартина, Дмитро розповів про свій план повстання проти радянської влади і запропонував йому приєднатись. «Будучи вороже налаштованим до радвлади, згодився із намірами Колесникова і висловив бажання взяти участь в організації», — зізнаватиметься М. Поздняков після арешту на допиті чекістам.

Мартин запропонував залучити до загону свого молодшого брата Якіма та товариша Андрія Кисельова.

Наприкінці вересня підпільники вирішують діяти. Мартин з Андрієм Кисельовим до загону залучають ще кількох друзів. Тож на перші підпільні збори організації, яка відбувалася у вербах за городами, прийшли, крім Дмитра Колесникова, Мартина і Якіма Позднякових та Андрія Кисельова, ще двоюрідний брат Андрія Федір Кисельов, Іван і Федір Овчати, Василь Горілов, Ілля Хлебніков та Іван Баранов. Зустріч Дмитро розпочав із палкої промови. «Купка комуністів, взявши владу у свої руки, тисне селян, душить їх податками, хлібозаготівлями і різними кампаніями», — говорив він однодумцям.

На цій та наступних зустрічах повстанці уточнили розроблений Дмитром та Мартином план повстання. Спершу зробити наліт на Кам'янську райміліцію, забрати там зброю і боєприпаси. Звільнити заарештованих і дати їм зброю до рук. «Вони всі підуть за нами», — впевнений був Дмитро. Після цього повстанці повинні були розгромити ДПУ, знищити там усі справи. Розгромити планували також банк, кооперацію, райпартком та райвиконком. А далі підняти повстання селян Кам'янського району і «рухатися в сусідні райони з цією ж метою».

«Абсолютно всі присутні згодились із запропонованим планом дій і виступу. Після чого загальним зібранням я був оголошений старшим і оголосив їм, що ми будемо називатися «Зеленою трудовою селянською армією», — згодом зізнаватиметься на допиті Дмитро Колесников.

Повстанці, сповнені рішучості, почали готуватись до повстання. До них приєднуються ще Тимофій Морозов, Федір Клипілін, Федот Кисельов та Микола Овчатий. Проте виявилось, що вогнепальну зброю

мали лише трое: Мартин Поздняков, у якого був обріз із 4—5 патронами, Іван Овчатий, у якого була мисливська рушниця, та Василь Кисельов, який мав обріз. Інші заявили, що підуть з ножами. Виступати запланували у суботу 4 жовтня.

Але у душу їхнього лідера почали закрадатися сумніви, а можливо, і страх. Йому не хотілося гинути. І коли у суботу підпільники зібралися в умовленому місці на городі в Мартина Позднякова, Дмитро Колесников, який прийшов із запізненням, оголосив, що виступ відкладається.

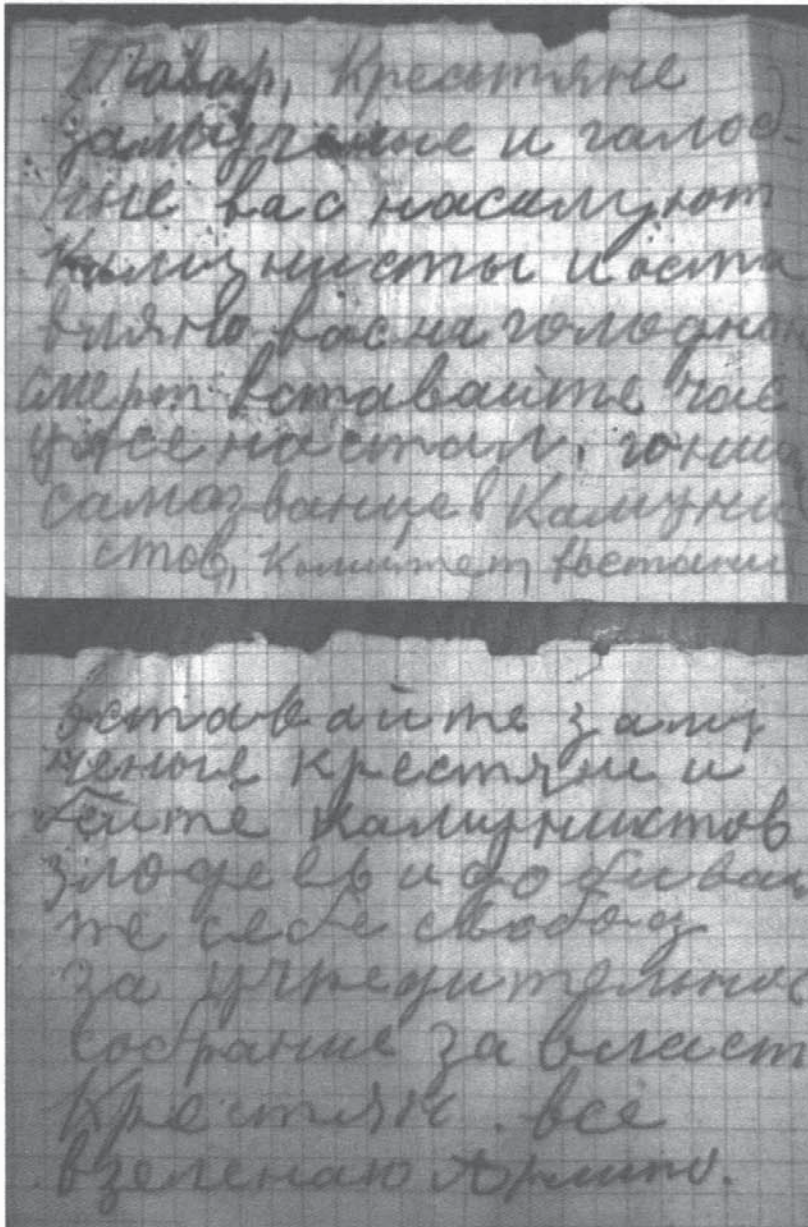
Ніхто у той вечір не заперечався зі своїм командиром. Але й ніхто не погоджувався. Усі були готові розправлятися з комуністами. Тож через кілька днів Мартин Поздняков, зустрівши Дмитра, починає його переконувати, що шляху назад у них немає. Вони повинні виступати, інакше раніше чи пізніше чекісти пронюхають про організацію. У цьому ж переконував Колесникова і Тимофій Носов. Тож під тиском побратимів Дмитро знову збирає повстанців.

«МИ ЇХ СКИНЕМО 24-го»

За порадою Т. Носова, наліт на владні установи вирішили вчинити 6 листопада (24 жовтня за старим стилем), напередодні чергової річниці Жовтневого перевороту. «Вони скинули нас 25 жовтня, а ми їх скинемо 24-го», — говорив Носов.

За кілька днів до запланованого виступу чекісти випадково затримують двох учасників підпільної групи Андрія і Федора Кисельових. Ця обставина остаточно відрізала для Дмитра шляхи до відступу. Побратимів потрібно виручати. Але і віри у перемогу в керівника повстанців уже не було.

Тож 6 листопада близько 6-ої години вечора підпільники рушають до центру Кам'янки захоплювати райвідділ міліції. Загін рухався трьома групами. В авангарді — трое: Мартин Поздняков, Василь Горілов, озброєні обрізами та Овчатий Микола із ножем. За ними Яким Поздняков та Федот Кисельов. І позаду ос-

Галузевы державный архів СБУ

Заклики до повстання, написані Д. Колесниковим

новні сили загону — решта п'ятеро повстанців: Іван і Федір Овчати, Ілля Хлебніков, Федір Клипін на чолі із Дмитром Колесниковим.

Як виявилось, час виступу було вибрано вдало. Усе партійне, чекістське керівництво та актив зібралися у кінотеатрі, щоб відзначити 13-ту річницю Жовтневого перевороту. У міліцейському відділку залишались лише троє чергових. Повстанці підійшли й оточили райвідділ. А далі за командою Д. Колесникова увірвались досередини. Міліціонери не встигли витягти свої

Протокол допроса

г. Москва м-ца 17 дня. Уполномоченный Николаев
 ГПУ УССР Лаводанов допросил ниженазванного гр.

Имя, отчество, фамилия Александр Васильевич Колесников
 Возраст, год рожд. 34 года 1897 года
 Место рождения и приписки с. Камешка
 Социальное происхождение малоимущий, средний
 Сословная принадл. до революции крестьянин, имуще-
 ственное положение до револ. и в наст. момент зажиточный: жена, сараи, корова
 Гражданство Украины - ныне СССР

Образование Средняя школа
 Семейное положение Жена - 2 чел., дети: 7, 5 лет. 3 года в год.
 Отношение к воинской повинности Ростом на военную как младший
 Профессия Удобритель - садоводство

Место службы и занимаемая должность _____
 Сведения о судимости и нахождении под следствием По судам и след-
ствиям - отсутствуют

Партийная принадлежность Член партии, В партию не вступил
 Состоит ли в профсоюзе нет

Точный адрес с. Камешка, 1-й сотня, Красная ул. Соб. Дом.

Служба в антис. армиях и учрежд., и организациях (добровольно или по
 зации) В Восточной армии не служил. В Западной армии был десант
с. За боевые отличия или Георгиевское крестом и 4 медали. После
сражений бою обратная сссылка в Украину в 1920 году.
 предупрежденным о содержании ст. УК УССР, УПК УССР

в деле показал: Особенно Знаком З. Чума, вращаюсь
как к Дроздовскому, З. Медвединой, помощник. При этом
говорил, что на политические дела и разведку и т.д. что
неправильно, и что все то что делается, не так сильно
с. Преступил когда было во время каравана Новой
и куплено зайчиный топчар. Летом в восточной
армии Заходь в село на квартиру, и тогда было в
видея довольно. Было только два. Офиц. раз. Команды

(Handwritten signature)

нагани. Нападники накинулися на міліціонерів із кулаками та ножами, аж поки останні, стікаючи кров'ю, не повтрачали свідомість.

Мартин Поздняков захопив ключі та кинувся відкривати камери. «Вилазь, свої прийшли дати тобі свободу», — радісно викрикнув він, відчиняючи двері камери Андрія Кисельова. Але хоча на той час у камерах перебувало 72 ув'язнених, до повстанців, крім Андрія і Федора Кисельових, ніхто не приєднався. Ще п'ятеро ув'язнів скористалися нападом, щоби утекти.

Наступна невдача чекала повстанців зі зброєю. Точніше, з боєприпасами. У чергових міліціонерів та у міліцейських помешканнях група Колесникова забрала усю зброю, яку знайшла, зокрема наган, шаблю та 14 гвинтівок. Але патронів повстанцям знайти не вдалося. І це мало визначальний вплив на подальші дії загону Д. Колесникова.

Щоправда, чекісти після нападу зазначили викрадення за одними звітами і актами 180, а за іншими — 300 патронів. Різняться кількість та перелік зброї, яку захопили повстанці, у їхніх пізніших зізнаннях та чекістських звітах. Вочевидь, чекісти і міліціонери намагалися приписати «бандитам» власні розтрати.

У ПЛАВНЯХ

Під враженням невдач Д. Колесников вирішує відступати. Адже без патронів і без посилення загону новими бійцями продовжувати наступ на інші владні установи видавалось неможливим. Нападники залишають міліцейський райвідділ. Вибігши на вулицю, Микола Овчатий побачив, як неподалік проходить уповноважений районного ДПУ Малуха. Той самий, що на днях арештував батька Миколи. Повстанець із вигуком «це він» накидається на чекіста. Прикладом гвинтівки збиває з ніг та починає гамселити.

Тим часом інші відступають у дніпровські плавні. Микола Овчатий, який відстав, так і не прийшов. Наздоганяючи побратимів, він потрапив у засідку і був убитий на вулиці у Кам'янці.

Решта повстанців на знайденому човні, гребучи прикладами рушниць, переправляються у глибину плавнів. Наступного дня, 7 листопада, там, у плавнях, обговорюють свої подальші дії. Було очевидно, що подальша боротьба у Кам'янці неможлива. Тож підпільники планують захопити у колгоспі тачанки та рухатися у знаменитий Чорний ліс. Але перед рейдом вирішують навідатися у свої домівки, щоби заpastися харчами і теплим одягом для вимаршу.

Із настанням темряви повстанці повертаються у Кам'янку та розходяться по хатах. Від рідних дізнаються, що їх наразі ніхто не шукає. Ці новини деяким дають оманливу надію, що влада і чекісти не підозрюють про їхню участь у нападі на райвідділ міліції. Вони вирішують залишитись удома і обманути владу.

Вполовинений загін у складі Дмитра Колесникова, Мартина і Якима Позднякових, Івана Овчатого, а також Андрія і Федора Кисельових над ранок повертається на старе місце у плавні. Зі зброї у них залишилися наган з двома кулями, 5 гвинтівок із 7 набоями до них та обріз мисливської рушниць із 8 набоями.

Нерішучість та сумніви, що все більше опановують втікачів, тримають їх на місці. Через два дні брак харчів змушує загін Д. Колесникова рушити далі. Повстанці переправляються через річку Конку в Іванівські плавні. Уночі загін заходить в Іванівку, щоб роздобути у селян хліба. Повстанці розкидають по селу написані перед тим у плавнях Д. Колесниковим на шматках паперу листівки-заклики до селян. «Вставайте, замучені селяни, і бийте комуністів злодіїв та добувайте собі волю. За установчі збори, за владу селян. Усі в Зелену армію», — закликали у них повстанці.

13 листопада повстанців, які на той час повернулися у водянівські плавні, засік кінний міліцейський наряд.

Колесников із побратимами кинулись у рятівний човен. Позаду лунали вигуки: «Стій!». Андрій Кисельов вистрілив у переслідувача із свого обріза. До Андрія долучилися інші повстанці, відкривши вогонь з рушниць. Розпочалася перестрілка, під час якої було поранено з одного боку двох міліціонерів, а з іншого Якіма Позднякова. Повстанці, скориставшись темрявою, змогли втекти від переслідувачів.

Після цієї сутички загін Д. Колесникова розпадається. Дмитро з Мартином Поздняковим доправляють його пораненого брата в Кам'янку. Якіма залишають у його куми Параски Щедріної, а самі відступають за село. Там вони ховаються у землянці Дмитра Колесникова на його винограднику. Інші повстанці залишаються у плавнях. Але кільце оточення стискалося. 15 листопада схованки повстанців були виявлені. Переслідувачі оточили землянку, де переховувалися Дмитро із Мар-

*ЦДКФФА України
ім. Г.С. Пшеничного*

тином. Несподівано заскочені, вони змушені здатись. А ось у плавнях повстанців не вдалося захопити зненацька. Розпочалася перестрілка, під час якої загинув Іван Овчатий. Але Андрію і Федору Кисельовим вдалося утекти. У результаті їх так і не змогли арештувати.

Так закінчилася спроба «запалити пожежу» народного повстання у Кам'янці-Дніпровській на Запоріжжі восени 1930 року.

Вочевидь, до швидкої поразки задуму призвела слабка підготовка виступу та нерішучість повстанців. Проте цей локальний напад на міліцію спричинив неабияке занепокоєння влади. Проявом чого і стала швидка і жорстока розправа над зухвальцями. Шестеро із арештованих учасників нападу: Дмитро Колесников, Мартин і Яким Позднякови, Федот Кисельов, Ілля Хлебніков та Федір Овчатий були засуджені до розстрілу. Двоє, Василь Горілов та Федір Клипілін, були ув'язнені у концтаборах на десятирічні терміни. Ще один підпільник, Матвій Морозов, який не брав участі в нападі, отримав семирічний термін ув'язнення у концтаборах. До того ж, у концтабори за те, що не донесли владі, запроторили і рідних учасників нападу. Так, до трирічного ув'язнення був засуджений 17-річний Василь Демидович Овчатий лише за те, що не доніс про участь «у банді» свого брата Миколи Овчатого. До п'ятирічного ув'язнення засудили батька і брата Івана Овчатого.

Пам'ять про зухвалий наліт довго зберігалась у місті та окрузі. Тож цієї сторінки в історії райцентру не змогли проігнорувати й автори радянської «Історії міст і сіл УРСР». Щоправда, обмежилися коротким реченням. «Куркулі ... навіть зробили несподіваний напад на районне відділення міліції, вбили вартових та випустили ув'язнених злочинців», — зазначено у нарисі історії Кам'янки-Дніпровської в Запорізькому обласному томі видання.

І дотепер учасників цього збройного виступу проти тоталітарного режиму не реабілітовано. У 1990 році у реабілітації прокуратура Запорізької області відмовила навіть засудженим за недонесення на своїх рідних.

ОТАМАН З ЛЕГЕНДИ

«**П**робивав до десятка комуністів однією кулею» — з такою характеристикою залишився у народній пам'яті отаман Лука Клітка. Сьогодні його ім'я майже невідоме українцям, але наприкінці 1920-х — початку 1930-х про отамана Клітку знав чи не кожен мешканець Роменщини, Лубенщини чи Прилутчини. Як згадував український письменник, родом з Лохвиці, Микола Петренко: «Ми, діти, замість гратися у хованки, бавилися у «бандита Клітку»».

Розповіді про відчайдушні втечі отамана з-під варти, що переростали у легенди, передавали з вуст в уста. Леонід Полтава у своїй статті, опублікованій у діаспорному журналі «Вісті Комбатанта» у 1960-х роках, переказує одну із таких легенд: «Одного разу Лука, потрапивши до рук чекістів і усвідомлюючи безвихідь у їхній в'язниці, попрохав сторожа-охоронця, щоб той дав шматок крейди... Намалював на тюремній стіні човен, сів у нього... й вплив на волю з камери». Цей переказ повторює оповіді про народного месника з іншої історичної епохи — Устима Кармалюка.

«Поява Клітки в Роменській окрузі супроводжувалася великою кількістю різних версій і легенд про нього... Завдяки своїм неодноразовим втечам... Клітка користується великою популярністю серед населення Прилуцької, Роменської та Лубенської округ. Куркульство, у якого Клітка користується великим авторитетом (і який і сам куркуль) відгукується про нього як про

політичного діяча, керівника організації, що ставить за мету встановлення Української Народної Республіки», — таку оцінку отаману дали чекісти у спеціальному розділі «Клітківщина» спецповідомлення ДПУ про ліквідацію повстанської організації у 1930 році на Роменщині.

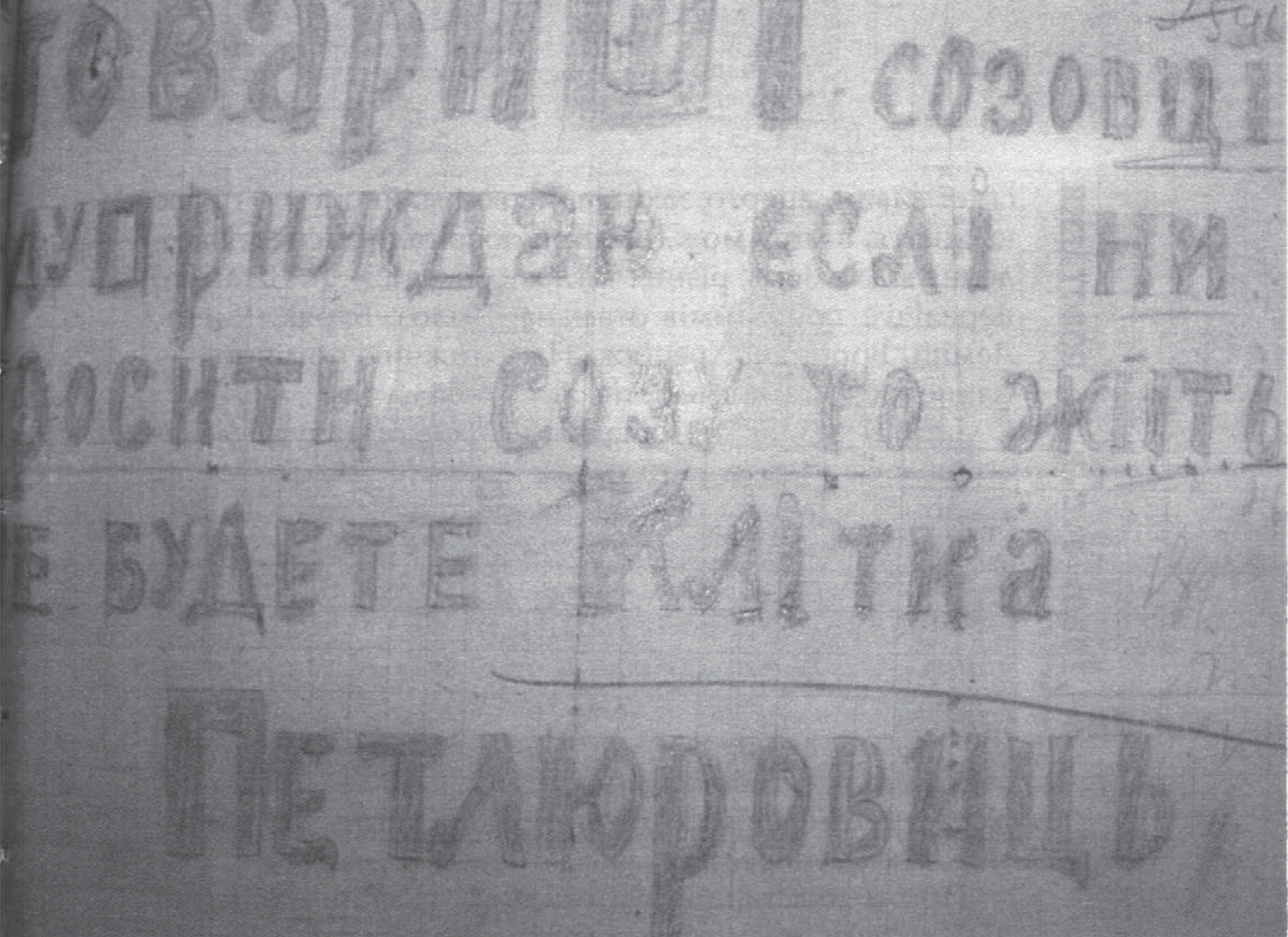
«КЛІТКА ПЕТЛЮРОВИЦЬ»

Лука Михайлович Клітка родом із с. Яхники Лохвицького району Полтавщини. Вочевидь, ще під час Української революції 1917—1921 років пов'язав свою долю із українським визвольним рухом. І на початку 1930-х років Лука свої відозви підписував як «Клітка Петлюровиць».

У 1920 р. майбутній отаман воює із червоними окупантами у повстанському загоні В. Греся (отаман Гонта), що діяв на Полтавщині. Під натиском більшовиків В. Гресь змушений був розпустити повстанців. Але Лука не складає зброї і приєднується до повстанського загону Кирила Вовка. Підпільний штаб загону був у с. Карпилівка на Лубенщині. Пізніше брати Вовки були захоплені підрозділами ЧК та розстріляні.

«Штаб Греся і Вовка кількістю 13 осіб, серед них значну роль відігравав Лука Клітка, залишився неушкодженим і окупувався в Лубенському та Роменському округах до 1925 р.», — зазначали чекісти у згадуваному уже спецповідомленні. Лише в середині 1920-х років Полтавському губвідділу ДПУ вдалося частково ліквідувати повстанців. Керівники повстанського загону Колесник, Таран, брати Ольшанські, Хоменко, Маркіян були розстріляні. Луку Клітку засудили до страти із заміною на 10-річне ув'язнення у концтаборах.

Проте до концтабору Луку чекісти доправити не змогли. Повстанець утік. За спогадами М. Петренка, «із закрученого дротом вагона ще перед Москвою зумів утекти молодий син господарів Клітка, якого везли на Соловки. Втік не сам, а із двома приятелями, такими ж, як і він, відчайдухами».

Листівка отамана Луки Клітки

Фото надане
Г. Івануценком

Лука Клітка здійснює напади на владні установи, захоплює майно та коней, тож в Роменській окружній міліції він був зареєстрований як конокрад. До речі, «конокрадством» чекісти у 1920-х роках широко таврували повстанців, які не склали зброю, мабуть, з метою їх дискредитації.

У 1928 р. Лука був схоплений та засуджений до восьми років ув'язнення (за іншими даними — до розстрілу). Проте у серпні того року утік із Роменського ДОПРу й організував збройний повстанський загін. Від серпня до жовтня із 9 побратимами, чи, як їх іменували органи ДПУ, «співучасниками», отаман вчинив 10 збройних нападів на владні установи і СОЗи.

«У загоні Клітки хлопці підбралися завзяті, — згадував роменчанин Кирило Штанько у своїх спогадах «Полювання за людиною», які були перевидані у Києві 2004 року. — Такі, що не змирилися зі злочинами совіт-

185

Отаман з легенди

ської влади, вперто захищали своє майно, своє право на життя, в міру можливостей оберігали місцеве населення від чекістів, різних тяглових бригад». К. Штанько перелічує побратимів отамана: Полоз, Буряк, Клець, Леміщ, Воропай, Хрестюк. Найближчий помічник — Свинобой, бо «бив чекістів, як свиней».

Інший земляк отамана, М. Петренко, згадував: «Одного разу в пекуче жнивварське надвечір'я, коли майже всі дорослі були в полі, на колгоспну садибу налетів Клітка, позбивав двері з комори, кликав жінок братирозбирати хто скільки зможе працю їхніх же рук, — пшеницю, горох, просо. Навперейми «бандиту Клітці» помчали озброєні активісти, але він, відстрілюючись, утік. Клітка з товаришами діяв активно: там спалили колгоспну контору, в іншому місці магазин пограбували, там валку із хлібоздачею перестріли, в ліс наказали звертати, там хлібозаготівлю зірвали, когось застрашили, когось попередили...».

Проти повстанців були кинуті усі сили міліції та ДПУ округи, влаштовано справжню облаву. «Ловили їх, як ото звірів ловлять», — згадував М. Петренко, — міліція називала Клітку, який з'являвся то тут, то там, бандитом, улаштовувала на того бандита засідки. Клітку ловили районні гепеушники. Чомусь насамперед Клітку... Скрізь було попереджено: не переховувати бандитів, доповідати одразу, бо інакше самі заgrimите на Соловки, — та лови щось затугувалися...».

ВТЕЧА З-ПІД ВАРТИ ПОСЕРЕД БІЛОГО ДНЯ

30 жовтня 1928 р. після п'ятигодинної перестрілки Клітку затримала міліція. Слідство тривало майже рік. У вересні 1929 року у Ромнах розпочався суд над отаманом. Однак 21 вересня під час конвоювання в ДОПР після оголошення перерви судового засідання Лука знову втік. Під час переслідування було убито п'ятьох романчан. Їх оголосили спільниками Клітки. Це була дуже зухвала втеча з-під варти — серед білого дня у центрі міста. Про неї довго переповідали у місті та в окрузі.

ЦДКФФА України ім. Г.С. Пишеничного

*Допит члена комітету незаможних селян с. Крамчанка
Великописарівського району Охтирської округи,
звинуваченого в «куркульській агітації» серед селян у 1929 році*

Ось як про цю подію згадує К. Штанько: «В 40-ві роки чув я від людей в Ромнах, що Клітку в 1929 чи 30 році піймали і тримали в роменській в'язниці. Але коли вели його ввечері під конвоем із зали суду, то він зумів утекти і знову очолив свій загін. А сталося це так. Клітку вели до в'язниці охоронники-кіннотники по вулиці Микольській і тільки-но вийшли на перехрестя з Полтавською біля Покровської гори, як отаман вигукнув слово «вода» (гасло це відоме на Роменщині ще з часів отамана Семена Гаркуші XVIII ст. як сигнал до дії спільникам) — і враз миттю проскочив попід кіньми вартових, змішався з натовпом, який розходився по домівках із залу суду, і зник у напрямку яру «Муховець», та так швидко, що доки охоронці оговтались та поскакали за ним, то вже ніде не могли відшукати».

Інший переказ, що переповідається у романі Івана Чайки «Дзвони над Лютенькою», доповнює деталі цієї втечі: «Того ж дня Клітку присудили до розстрілу. Із зали суду до приміщення міліції, вишикувавшись чотирикутником з оголеними шаблями, його вели чоти-

ри кавалеристи. В середині був Клітка. Арештованого супроводили вулицею мимо базару і соборного майдану. Того дня там було багатолюдно. Конвоїри покрикували в натовп, пробиваючи собі дорогу. Там, де найбільше скупчилося людей, арештант несподівано пірнув під коня вершника, що їхав ліворуч. Червоноармієць рубонув шаблею. Вона пройшла в повітрі, але Клітки не зачепила. Він швидко чкурнув у натовп. Там знайти його не змогли».

Лука Клітка змушений був залишити рідні краї. Роздобувши документи на прізвище Федоренка, він переховувався деякий час на Кавказі, а потім проживав у Володді. Проте вже на початку 1930 р. повернувся до Роменської округи, де розпочав розбудову нової підпільної організації.

«НАРОД КЛИЧЕ!»

На початку 30-го у Радянській Україні починається масова депортація «куркулів». Під репресії потрапляють родичі Луки Клітки. І він повертається на малу батьківщину.

«Свій початок організація бере з січня 1930 року, коли в Березівському районі, колишньої Роменської округи з'явився розшукуваний органами ДПУ отаман Клітка Лука Михайлович — колишній учасник куркульської банди Греся. У Березівському районі Клітка з'явився після виселення його рідних — великих куркулів, для проведення активної роботи з підготовки до повстання. «Народ кличе», — як висловився Клітка. В іншому місці Клітка прямо заявив, що «оскільки триває сильний натиск на селянство, розкуркулення, цей момент потрібно використовувати і організувати селян проти радвлади», — зазначалося в чекістському обвинувальному висновку у справі «контрреволюційної повстанської організації» на території Роменської та Прилуцької округ.

Того року Лука Клітка сформував широке підпільне середовище, що охоплювало всю Роменську округу

Карта Романської округи 1925 року

<http://history.sumynews.com>

Отаман з легенди

й сусідні райони Прилуцької та Сумської округ. Його метою була підготовка до збройного повстання. Про масштаби сформованого отаманом підпілля свідчать матеріали ДПУ щодо виявлених протягом 1930 року окремих його частин. Так, наприкінці червня 1930 року чекісти викрили підпільну організацію, яка охоплювала 6 районів Романської та Прилуцької округ. Восени-взимку того ж року була викрита інша організація, яка охоплювала 5 районів Романської та Сумської округ. Як

Ромни на листівці початку ХХ століття

одну, так і іншу організації каральні органи пов'язували із Лукою Кліткою.

З аналізу матеріалів цих справ та інших архівних документів можна до певної міри відтворити діяльність отамана у тому буремному році.

Отож, після повернення на Роменщину Лука Клітка поступово налагоджує зв'язки із розкуркуленими селянами, із колишніми побратимами із повстанських загонів В. Греся і К. Вовка, передусім у Березівському та сусідніх районах західної частини Роменської округи та в Срібнянському районі Прилуцької округи. Зокрема, у січні 1930 року формується підпільна група в с. Олексинці Срібнянського району. Постать Клітки стає центром тяжіння для усіх невдоволених режимом.

У березні того ж року, Лука Клітка вже діє на сході Роменської округи. У середині березня територією Недригайлівського, Синівського та сусідніх районів Сумської округи здійснює рейд повстанський загін, що налічував до 25 бійців, озброєних гвинтівками та дробовиками. «В ніч з 12 на 13 березня в окрузі появились у двох районах бандитські групи ... За відомостями Синівського РВК, на чолі банди стоїть відомий уголов-

ний бандит, який тікав кілька разів із БУПРу, — Клітка, а сама банда в більшості з куркулів Сумської округи», — повідомляв ЦК КП(б)У 13 березня 1930 р. секретар Роменського партійного окружкому Стівбун.

Загоном було здійснено кілька нападів на сільради та колгоспи, зокрема в селах Сакуниха та Червона Слобода. Біля с. Козельного загін вступив у бій з міліцейською розвідкою. Тоді ж повстанці нападають на Синівську районну міліцію, під час чого було захоплено 6 гвинтівок, 2 «нагани», 400 патронів, 4 сідла та 7 коней. У сутичці одного міціліонера було вбито, інші покидали зброю й утекли. Керували цієї повстанською групою Сусіденко і Федина, яких у зведеннях ДПУ названо помічниками Клітки. Крім активних дій, група формувала й підпільну мережу в районах свого оперування.

У сусідньому Липоводолинському районі діяв давній сподвижник Л. Клітки Андрій Воропай. Тоді ж у березні, за завданням отамана, Семен Шевченко створює підпільний осередок на хуторі Жовтоніжки Вільшанського району Сумської округи. Підпільні осередки з'являються також в Зеленівці та в райцентрі — Вільшаній.

У квітні органам ДПУ вдалось напасти на слід повстанського загону та розсіяти його. Активних учасників загону схопили й розстріляли. Але підпільна мережа збереглася і діяла надалі, відновивши осередки у Недригайлівському, Синівському та Липоводолинському районах.

У травні 1930 року Л. Клітка знову повертається на захід Роменщини, де продовжує формувати підпільну мережу. Вона охопила Березівський, Велико-Буднівський, Глинський, Лохвицький, Перекопівський райони Роменської та Срібнянський район Прилуцької округи. За даними ДПУ, до підпільної мережі було залучено близько 300 осіб. На всіх зустрічах із підпільниками Л. Клітка наголошував, що боротьбу слід провадити за незалежну Україну. В основу політичної програми повстанців був покладений IV Універсал Української Народної Республіки. «Програма організації петлюрівсь-

ка. Організація має на меті боротьбу за вільну Україну із дозволом приватної власності на землю до 12 десятин», — наголошував отаман 15 червня на підпільній зустрічі із однодумцями в с. Артюхівка Глинського району.

Підпільники закликають до негайного збройного виступу. Але Л. Клітка, стримуючи запал побратимів, наполягає на ретельнішій підготовці. «Виступати зараз не можна, організація до цього ще не підготовлена: не встановлений зв'язок із Києвом і закордоном, крім цього, взагалі недостатньо людей і зброї», — говорив він 21 червня на підпільній нараді, що відбувалася на хуторі Шевченковому Березівського району.

Загалом, план повстання, який проговорювався у різних осередках, полягав в одночасних виступах у різних райцентрах, від яких повстанці повинні були рухатись до центру округи — Ромен. Після заволодіння цим містом, здобувши зброю, у вже військовому порядку рухатись в інші округи — до Сум та Конотопу. Підпільники сподівались, що їхній виступ підтримають в інших регіонах, та з-за кордону. «Повстання ми мусимо почати своїми силами, а потім його підтримає Польща — і успіх справи буде забезпечений», — наголошує Клітка.

Проте наприкінці червня повстанська мережа в західній частині Роменської округи була викрита каральними органами. 25 червня 1930 р. на хуторі Шевченковому відбувається міжрайонна зустріч повстанців. Серед учасників — якийсь Тимофій Пелещук. З'ясовують, що він — завербований ДПУ. «Я знаю, що ти їздив з начальником міліції ловити Клітку», — заявив прибулому один із підпільників. Зрадника схопили, і Лука особисто його задушив. Тіло уночі вивезли у поле. Але це не врятувало організацію. Вже наступного дня 26 червня почалися арешти. Частина повстанців їх уникла і протягом липня намагалась відбити заарештованих побратимів.

4 липня Клітка збирає загін для нападу на Сріблянську міліцію, де тримали повстанців. Але лісового урочища Дума, де було призначено збір, дісталася

Чекіст

лише близько 20 повстанців. Тож довелося відмовитись від задуму. Не вдався напад і на Лохвицьку міліцію. Під час облав, у сутичках з переслідувачами, гине кілька повстанців, зокрема помічник отамана Омелян Кучма. У перестрілках були вбиті і двоє комуністів та важко поранений інспектор міліції. Але Клітку та його найближчих побратимів чекістам захопити не вдалося.

Чекісти під час арештів і у сутичках із повстанцями захопили лише 69 одиниць зброї. А у справі «контрреволюційної повстанської організації» було звинувачено 168 осіб. З них 26 підпільників було засуджено до розстрілу, 33 — до 10 років концтабору. Решта 109 учасників засудили до менших термінів покарання (від 8 до 3 років концтаборів).

Тим часом Лука Клітка знову перебирається на схід Роменщини. Там продовжували існувати підпільні групи і осередки, створені його побратимами у березні 1930 року.

**«БИЙ КРАСНОГОЛОВИХ
БАНДИТІВ!»**

Підпільна мережа на сході Роменщини продовжувала діяти, розробляючи плани збройного повстання. Проте восени 1930 року через збройний виступ на хуторі Жовтоніжки і вона була розкрита. 1 жовтня активісти Зеленківського та Комишанського СОЗів (приблизно 50 осіб) вирушили розкуркулити хуторянина Кульбачного. На захист односельця виступили усі мешканці Жовтоніжок та сусіднього хутора Мірків. Щойно підводи із пограбованим майном рушили в дорогу, почулись вигуки: «Бий красноголових бандитів!». Селяни накинулись на активістів. Ті почали відстрілюватись і, поранивши п'ятьох нападників, утекли.

Виступ у Жовтоніжках підтримали осередки не лише із Вільшанського, а й із сусіднього Штепівського району. Протистояння тривало кілька тижнів. Але було вже запізно — 23 жовтня 1930 року розпочалися арешти. За цією справою органами ДПУ було засуджено до різних термінів ув'язнення: від 10 до 5 років чи до виселення на Північ 32 селян. Так стихійний виступ, що відбувся всупереч усім планам підпільної організації, унеможливив підготовку набагато масштабнішого повстання.

Після розкриття підпільних організацій сліди отамана Луки Клітки губляться. Вочевидь, він загинув у боротьбі із каральними органами режиму. Кирило Штанько пригадував, що «за кілька років отаман Клітка загинув у бою з чекістами десь у Липоводолинському районі». У народній пам'яті ж смерть легендарного отамана пов'язали із ворожим підступом. Адже саме так гинуть фольклорні месники, яких у відкритій борні не можуть здолати вороги. Такий народний переказ про смерть отамана переповідає Іван Чайка у вже згаданому романі «Дзвони над Лютенською»:

Втікач довго переховувався на глухому хуторі в одинокої вдови. Одного разу до неї забрів німічний старець.

— Дайте милостиню слабому і хворому, — благав він.

— Чим багаті, тим і раді, — метушилася біля нього хазяйка.

— Дай Бог вам здоров'я! — дякував той.

— Спасибі.

— А чи не можна у вас заночувати, бо вже сил нема? — попросив старець.

— Я ось хазяїна запитаю, — мовила господиня і вибігла.

Клітка вийшов з хатини. Старий саме вкладав у великій торбі милостиню. Він глянув на хазяїна — і раптом з торби пролунало кілька пострілів. Отаман навіть не встиг скрикнути — упав на долівку, скошений кулями. Так червоні виконали оголошений йому вирок.

«ТІСНОЮ СТІНОЮ» НА ЗАХИСТ ОДНОСЕЛЬЦІВ: ЖОВТНЕВІ ВОЛИНКИ У БОРИСІВЦІ

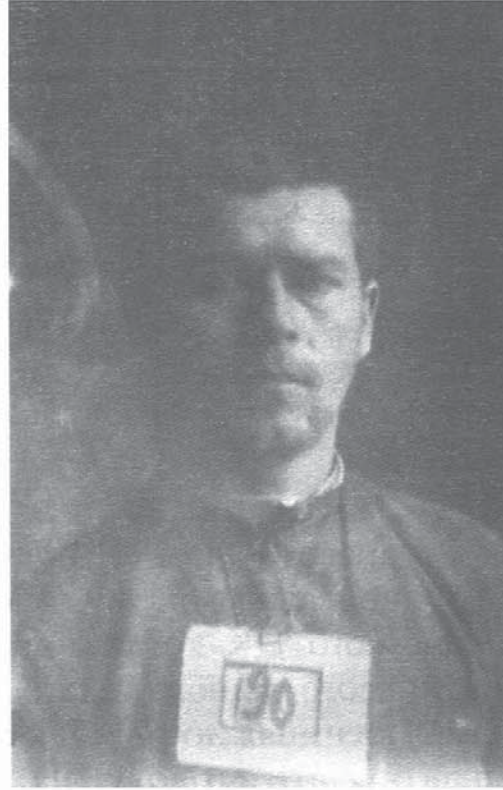
Похмурого грудневого дня 1931 року слухач Військово-технічної академії, а донедавна член республіканського ЦК комсомолу, йшов безлюдними вулицями свого рідного села Борисівки, що на Бердянщині. Він поспішав до рідної хати, де лежав батько, що починав опухати з голоду.

Тим слухачем був у майбутньому відомий дисидент і правозахисник Петро Григоренко. Через багато десятиліть у своїх мемуарах, згадуючи ту поїздку, він зауважить те, що найбільше його вразило: «Кілька людей, котрі трапились назустріч, байдуже пройшли повз, навіть не відповівши на привітання (випадок абсолютно неймовірний для тодішнього українського села)».

Оцю, незвичну для українського села, відстороненість він спостерігатиме і в місцевому колгоспі, де йому організують підводу, щоб вивезти батька із села. У село уже прийшов голод. І причина його була у тому, що у Борисівці місцеві владоможці ретельно виконували партійні вказівки.

«Та невже ти думаєш, що там не знають? Добре знають. Це ж начальство і створило цей голод. Нас ще в минулому році довели майже до голоду. Ми зібрали весь хліб, а у нас його забрали під мітлу», — зітхатиме у розмові із Петром Григоренком його сільський комсомольський приятель, колгоспний рахівник Микола Сезоненко.

Але ні він, ні хто інший із земляків, так і не розповість гостю про те, як у селі ще зовсім недавно намагались протистояти владному свавіллю.

Державний архів Запорізької області

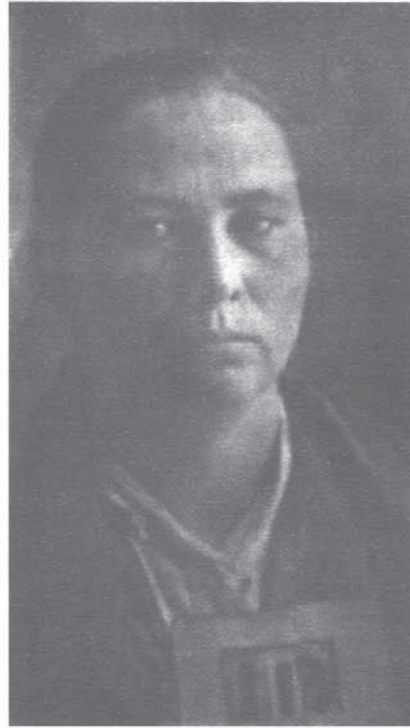
Іван Бондаренко за активну участь у протестах засуджений до заслання на Північ

Остання спроба Григоренкових земляків відстояти свої права на власний врожай припала на жовтень 1930-го і виявилась доволі резонансною.

«В с. Борисівка Бердянського району (УСРР) виступ жінок проти вилучення хліба у злісних нездатчиків хліба — куркулів тривав 3 дні: з 5 по 7 жовтня. 5 жовтня натовп жінок побив членів комсолу, не допустивши вилучення хліба у куркулів; 6 жовтня виступ (500 жінок) повторився, комісія змушена була припинити роботу, члени сільради розбіглися; 7 жовтня хвилювання тривали, жінки встановили чергування на вулиці, умовившись знову зібрати натовп в разі відновлення роботи комісією», — так у січні 1931 року описували борисівську «волинку» аналітики відділу інформації ОДПУ у спеціальній довідці «про участь жінок в активних антирадянських проявах в селі в СРСР».

Проте матеріали кримінальної справи учасників тих протестів засвідчують, що події в Борисівці відбу-

Марія Потяка, дружина розкуркуленого, звинувачена в участі у «волинках». Стала жертвою класового підходу комуністичного судочинства. Активної участі у протестах не брала, але оскільки була дружиною розкуркуленого, то саме її, єдину із жінок, засудили до заслання на Північ

Державний архів Запорізької області

валися дещо інакше, аніж було донесено московським чекістам.

Загострення у селі розпочалося ще у вересні 1930 року із призначенням сюди уповноваженим із хлібозаготівель 25-річного Савелія Чесюкова. У борисівчан почали активно буквально вимітати збіжжя «під мітлу», як пізніше зауважував в розмові із П. Григоренком колгоспний рахівник. Тим господарствам, які не вивезли добровільно збіжжя, як покарання були доведені так звані «плани до двору» — багаторазово завищені обсяги хлібопостачань. Таке покарання, зазвичай, застосовувалося для знищення заможних, «куркульських» господарств. Але у Борисівці плани були доведені до господарств, які вважались середняцькими і навіть бідняцькими.

У неділю 5 жовтня 1930 року пленум сільської ради приймає рішення про «обов'язкове стягнення» хліба із господарств, яким було нав'язано «плани до двору». Із комсомольців і представників місцевої влади сформували бригади «сприяння хлібозаготівлям» для проведення реквізицій.

Того ж дня голова сільського комітету незаможних селян Сергій Баклан прилюдно заявив, що заберуть

увесь хліб не лише у куркулів, але й в усіх інших. Ця погроза швидко стала відома всьому селу. Можливо, владний активіст мав намір залякати селян. Але досяг протилежного. Його самовпевнена заява обурила селян і змобілізувала їх до відкритого спротиву. Тож події наступного дня почали розгортатися геть не так, як очікували місцеві владоможці.

У понеділок, 6 жовтня, сформовані сільрадою бригади з вилучення «лишків хліба», рушили до господарств першої сотні села. Першим, до кого вони «завітали», був Антон Бондаренко. Господар, безсилий щось вчинити, змушений був впустити непроханих гостей на горище, де зберігалось збіжжя. Але дії комсомольців підтвердили найгірші побоювання — вони намірились вивезти усе зерно, яке побачили. Вражені відвертим грабунком, жінка і дочки господаря зняли гвалт. Його 24-річний син Іван захопив ножа і кинувся на активістів.

На подвір'я почали збігатись сусіди. Тож бригада, поспішно завантаживши на дві підводи те зерно, що встигла набрати у мішки, забралась геть.

Тим часом Іван Бондаренко побіг до інших дворів, щоб попередити про грабунок. У двір Себастьяна Лапи, де орудувала бригада, він забіг уже із групою жінок. Вони знову ж таки накинулися на владних активістів і змусили їх забратися. Далі бригада спробувала забрати зерно ще у кількох господарств, але всюди зустрічалась із натовпами жінок, котрі, як відзначалось в обвинувальному висновку, «тісною стіною захищали господарства». Жінки загороджували собою в'їзди у подвір'я, перепиняли шлях підводам, кидались під ноги коням, але не пропускали активістів у двори до своїх односельців, яких ті мали намір пограбувати.

Врешті-решт підводи бригади були оточені обуреними селянами і справа уже доходила до кулаків. Лише загін міліції, який прибув на підтримку місцевим активістам, зумів порятувати їх від розправи. Активісти, облишивши усі наміри провести реквізиції, повернулись до сільради. Але міліціонери затримали деяких жінок із протестуючих. Це лише озлобило селян.

Натовп із кількох сотень жінок і чоловіків оточив сільраду, вимагаючи звільнення арештованих. Після годинного протистояння усі затримані були звільнені. Проте люди ще довго не розходилися. І наступного дня селяни від самого ранку збирались групами, відверто демонструючи, що не допустять грабунку односельців. Тож місцева влада того дня відмовилася від вилучення збіжжя.

Але увечері у селі почалися арешти. Впродовж кількох наступних днів було заарештовано понад десяток учасників протестів. Та, незважаючи на це, Борисівка продовжувала вирувати і місцева влада не наважувалася провести задумані нею ревізії.

Лише за два тижні місцева влада спробували повторити свій «рейд» із вилучення хліба. 17 жовтня бригади активістів знову рушили до селянських дворів.

Коли підводи бригади під'їхали до двору Пилипа Онищенка, то господар замкнув двері. І заявив: «Хліба не дам. Може, коли ви вб'єте мене, тоді візьмете хліб». Розгублені комсомольці послали гінця у сільраду для отримання вказівок. Тим часом до підвод підбігли дочки господаря Ніна та Гапка та їхні подруги з вигуками: «Ми не дамо нікому хліба грабувати», — вхопили коней за вуздечки та почали відводити їх від двору. На галас почали збігатись й інші сусіди. Невдовзі зібралось до сотні жінок і чоловіків. Погрожуючи активістам розправою, вони змусили їх відмовитись від своїх намірів вилучити збіжжя.

Таким самим результатом завершилося відбирання збіжжя і в господарстві Афанасія Потанєва. Це була уже повторна спроба. Першого разу, 6 жовтня, господар та його сусіди не пустили бригаду до двору. Після цього Афанасій та його дружина Марфа були арештовані. І 17 жовтня бригада прибула пограбувати позбавлений господарів двір. Але підводи, що заїжджали у двір, помітили сусідки, і невдовзі там зібралась велика група жінок, котрі фактично виштовхали активістів із подвір'я.

Саме ця сільська солідарність, коли на захист приречених місцевою владою до розграбування господарств

ставали односельці, і дозволяла борисівцям чинити тривалий спротив владі. Загалом, як відзначається в обвинувальному висновку кримінальної справи учасників протестів у Борисівці: «Волинки, що охопили село, тривали біля трьох тижнів і охопили увесь відтинок часу, коли повинно було проводитися вилучення хлібних лишків в осіб, котрим план був доведений до двору». Жінки і, частково, чоловіки групами і натовпами ходили по селу озброєні палками і камінням, стежили за комісіями і бригадами і, супроводжуючи їх у двори, чинили їм масовий і рішучий опір».

Проте очевидно, що селяни не могли протистояти владній машині безконечно. Впродовж жовтня в Борисівці було арештовано більше трьох десятків селян і селянок. Арештами врешті-решт спротив було зломлено.

Слідство у справі волинок у Борисівці тривало кілька місяців і завершилося обвинувальним висновком Бердянського районного відділення ДПУ, яким 32-х учасників протестів пропонувалось засудити до ув'язнення у концтаборах або до заслання на Північ на термін від двох до п'яти років. Проте той факт, що серед арештованих учасників протестів не було жодного куркуля, а також очевидність того, що протести носили мирний характер і були спровоковані владою, змусили судову «трійку» ДПУ УСРР значно пом'якшити покарання. Тож за рішенням «трійки» від 6 квітня 1931 року лише Івана Бондаренка та Марію Потяку було засуджено до заслання на Північ на 3 роки. Ще 12 учасників протестів отримали умовні терміни засудження, а інших було з-під варти звільнено.

Вже наприкінці 1931 року в село прийшов голод. У грудні на вулицях села, як згадував Петро Григоренко, лежали мертві. А в 1932—1933 роках Голодомор забрав життя, як свідчать дані «Національної книги пам'яті жертв Голодомору 1932—1933 років в Україні», щонайменше 250 мешканців Борисівки. Серед них і тих, хто у 1930 році намагався чинити спротив владному грабунку.

ДЖЕРЕЛА

МІСНИК ШЕВЧЕНКОВОГО КРАЮ

Дмитрий Гойченко. Красный апокалипсис: Сквозь голодомор и раскулачивание. — К., 2012. — С. 256—259.

Роман Коваль. Коли кулі співали. Біографії отаманів Холодного Яру і Чорного лісу. — Вінниця, 2006. — С. 296—300.

Іван Логвиненко. Без страху і докору. — К., 1974. — С. 64—75.

Андрій Тегерешвілі. Останні холодноярці брати Блажевські // Героїзм і трагедія Холодного Яру. — К., 1996. — С. 251—259.

«ЦЕРКВИ, ХОЧ ПОСТРІЛЯЙТЕ ВСІХ, НЕ ДАМО!»

203

Державний архів Хмельницької області (далі ДАХМО). — Ф. П-459. — Оп. 1. — Спр. 47. — Арк. 68—70.

ДАХМО. — Ф. Р-6193. — Оп. 12. — Спр. П-26702.

Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі ЦДАГОУ). — Ф. 1. — Оп. 20. — Спр. 3154. — Арк. 21.

ЦДАГОУ. — Ф. 1. — Оп. 20. — Спр. 3184. — Арк. 105.

Артемчук А.В., Слопачук К.Я. Мої Вікнини. Історія одного маленького села на Хмельниччині. — К., 2010. — С. 53—54.

Докладная записка председателя ГПУ Украины В. Ба-лицкого секретарю ЦК КП(б)У Л. Картвелишвили о событиях в Шепетовском округе // Валерій Васильєв, Лінн Віола. Колективізація і селянський опір на Україні (листопад 1929 — березень 1930 рр.) — Вінниця, 1997. — С. 195—199¹.

¹ У тому самому збірнику див. інші документи: *Валерій Васильєв, Лінн Віола. Колективізація... — С. 188—197.*

«ПРАНИКОВА ХМАРА» КРУГЛІВСЬКОГО ПОВСТАННЯ

Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі ГДА СБУ). — Спр. 67650.

ЦДАГО. — Ф. 1. — Оп. 20. — Спр. 3191. — Арк. 9.

ЦДАГО. — Ф. 1. — Оп. 20. — Спр. 3192. — Арк. 7—8.

Державний архів Луганської області. — Ф. П-4. — Оп. 1. — Кор. 26. — Спр. 588. — Арк. 95—96.

Михайло Бублик. «Праникова хмара». Як на Луганщині українські жінки проти «червоної мітли» протестували // Україна молода. — 2009. — 23 грудня. — № 240.

Любов Павловська. «Праникова хмара» // Новини Сватівщини. — 2004. — 17 листопада.

Виталий Прынь. Антисоветские выступления в Круглом: как это было. — Электрон. ресурс: <http://svatovo.lg.ua/history/antisov.html> (переглянуто 20.12.2015).

ХРЕСНИЙ ХІД ДО ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ

ДАХМО. — Ф. Р-6193. — Спр. П-23958.

ЦДАГО. — Ф. 1. — Оп. 20. — Спр. 3184. — Арк. 38 зв.

ЛЮБАРСЬКЕ ПОВСТАННЯ

ГДА СБУ. Житомир. — Спр. 19507 оф.

ГДА СБУ. Житомир. — Спр. 19608 оф.

ГДА СБУ. Житомир. — Спр. 19891 оф.

ГДА СБУ. Житомир. — Спр. 28817 оф.

ГДА СБУ. Житомир. — Спр. 29092 оф.

ЦДАГОУ. — Ф. 1. — Оп. 20. — Спр. 3108. — Арк. 44.

Службена записка председателя ГПУ Украины В. Балицкого генеральному секретарю ЦК КП(б)У С. Косиору о волнениях в районах Шепетовского округа // Валерій Васильєв, Лінн Віола. Колективізація і селянський опір на Україні (листопад 1929 — березень 1930 рр.) — Вінниця, 1997. — С. 193.

Телеграмма председателя ГПУ Украины В. Балицкого генеральному секретарю ЦК КП(б)У С. Косиору о событиях в Бердичевском округе // Валерій Васильєв, Лінн Віола. Колективізація і селянський опір на Україні (листопад 1929 — березень 1930 рр.) — Вінниця, 1997. — С. 199—200.

ЯСЬКИЙ «БАБСЬКИЙ БУНТ»

Записка по прямому проводу председателя ГПУ Украины В. Балицкого о крестьянских выступлениях в Одеском округе // Валерій Васильєв, Лінн Віола. Колективізація і селянський опір на Україні (листопад 1929 — березень 1930 рр.) — Вінниця, 1997. — С. 201—202.

Михайло Паненко. Моє село — радість і гордість. Історичний нарис. — Вінниця, 2005. — С. 35—39.

Справка ГПУ УССР о политическом состоянии Одесского округа // Валерій Васильєв, Лінн Віола. Колективізація і селянський опір на Україні (листопад 1929 — березень 1930 рр.) — Вінниця, 1997. — С. 207—208.

Телеграмма С. Косиора в секретариат ЦК ВКП(б) о волнениях в Шепетовском и Одеском округах // Валерій Васильєв, Лінн Віола. Колективізація і селянський опір на Україні (листопад 1929 — березень 1930 рр.) — Вінниця, 1997. — С. 194.

ПОВСТАЛА ПОЛОНЩИНА

ДАХМО. — Ф. П-459. — Оп. 1. — Спр. 47. — Арк. 82—85.

ДАХМО. — Ф. Р-6193. — Оп. 12. — Спр. П-17074.

ДАХМО. — Ф. Р-6193. — Оп. 12. — Спр. П-28137.

ДАХМО. — Ф. Р-6193. — Оп. 12. — Спр. П-28574.

ГДА СБУ. Житомир. — Спр. 28575оф.

ЦДАГОУ. — Ф. 1. — Оп. 20. — Спр. 3184. —
Арк. 107.

Олеся Барташук. Лабунь: історико-етнографічний нарис. — Хмельницький, 2012.

Запись сообщения по прямому проводу № 54389 о массовых выступлениях, охвативших 16 округов Украины (Бердичевский, Сумский, Проскуровский, Днепропетровский, Изюмский и другие округа) // Советская деревня глазами ВЧК—ОГПУ—НКВД. 1918—1939. Документы и материалы. В 4-х т. / Т. 3: 1930—1934 гг., кн. 1: 1930—1931 гг. — М., 2003. — С. 219.

Краткая справка Главного управления пограничной охраны и войск ОГПУ об участии «в операциях по кулачеству» // Советская деревня глазами ВЧК—ОГПУ—НКВД. 1918—1939. Документы и материалы. В 4-х т. / Т. 3: 1930—1934 гг., кн. 1: 1930—1931 гг. — М., 2005. — С. 399.

Історія села Кустівці. — Електрон. ресурс: <https://sites.google.com/site/kustovciscskool/mi-rodом-iz-kustovec> (переглянуто 20.12.2015).

Богдан Патриляк. Селянські заворушення у Шепетівському окрузі УСРР в лютому—березні 1930 р. (за матеріалами Державного архіву Хмельницької області) // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка: Історія. — К., 2010. — Вип. 99. — С. 25—28.

«З ПОНЕДІЛКА НА ВІВТОРОК ПЛВБАНІВКА ВСТАЛА»

Информация Могилев-Подольского окружкома партии «О политическом положении округа и событиях в Шаргородском, Мурафском и других районах» // Валерій Васильєв, Лінн Віола. Колективізація і селянський опір на Україні (листопад 1929 — березень 1930 рр.). — Вінниця, 1997. — С. 328.

Арсен Зінченко. Нариси історії подільського селянства: 1917—1930 рр. — Вінниця, 2008. — С. 299—301.

Анатолій Нагребецький. Моя Плебанівка: історико-етнографічний нарис. — Вінниця, 2004. — С. 45—52.

Анатолій Нагребецький. Трагедія мого краю: етапи «великого» шляху на Шаргородщині: розкуркулення, колективізація, голодомор. — Вінниця, 2008. — С. 23—33.

БІЙ У ГАРЯЧКІВЦІ

Державний архів Вінницької області. — Ф. 6023. — Оп. 4. — Спр. 23179.

Валерій Васильєв, Лінн Віола. Колективізація і селянський опір на Україні (листопад 1929 — березень 1930 рр.). — Вінниця, 1997. — С. 61, 214, 216—217, 243.

Арсен Зінченко. Нариси історії подільського селянства: 1917—1930 рр. — Вінниця, 2008. — С. 307.

«ГЕТЬ З НАШОЇ ЗЕМЛІ». ВОЛИНКА У НОВИХ ГОРОБ'ЯХ

ГДА СБУ. Житомир. — Спр. 32646 оф.
ЦДАГО. — Ф. 1. — Оп. 20. — Спр. 3144. — Арк. 12—13.

«ЗЛЕТІЛА КОРОНА, ЗЛЕТИТЬ І ЗІРКА». ТАЄМНИЦІ ПАВЛОГРАДСЬКОГО ПОВСТАННЯ

ГДА СБУ. — Ф. 5. — Спр. 67505. — Т. 1 — 9.

Велике «Богданівське» повстання 1930 року. — Електрон. ресурс: <http://ruthenos.org.ua/HTML/Statti/5kvitna.html> (переглянуто 20.12.2015).

Владислав Дутчак. Український національно-визвольний рух на Катеринославщині та Херсонщині. Огляд подій 1917—1930 рр. — Дніпропетровськ, 2008. — С. 103 — 104.

«Вы над нами издевались — теперь мы над вами!». — Електрон. ресурс: <http://ternivka.at.ua/news/2009-04-23-269> (переглянуто 20.12.2015).

Павлоградське повстання 1930 р. Документи і матеріали / упорядник Василь Даниленко. — К., 2009.

Наталя Романець, Віктор Ченцов. Маловідома сторінка історії колективізації (Павлоградське повстання) // 3 минувшини Подніпров'я. — Дніпропетровськ, 1995 (Електрон. ресурс: <http://museum.dp.ua/article0225.html>) (переглянуто 20.12.2015).

ДРАБІВСЬКЕ ПОВСТАННЯ І СПРАВА «ГРЕНАДЕРІВ»

ГДА СБУ. — Ф. 5. — Спр. 76101.

Тетяна Григоренко. Драбівське повстання, або Справа «Гренадери». — Електрон. ресурс: <http://pres-centr.sk.ua/print/news-11779.html> (переглянуто 20.12.2015).

Андрій Касян. Драбівське повстання (на матеріалах усної історії) // «Залізнякові читання»: матеріали П'ятої наукової краєзнавчої конференції, с. Медведівка, 18 жовтня 2013 р. — Черкаси, 2014. — С. 82—84.

Олексій Компанієць. Опір аграрній політиці радянської влади на Черкащині (кінець 1920-х — початок 1930-х рр.). — Електрон. ресурс: http://nsku.ck.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=217:-1920-1930-&catid=12:2010-12-16-01-26-16&Itemid=24 (переглянуто 20.12.2015).

«ЗА ВІРУ ХРИСТОВУ І ПРОТИ КОЛГОСПУ»

Державний архів Чернігівської області. — Ф. П-342. — Оп. 1. — Спр. 887. — Арк. 59, 243, 280, 401-402, 431—432, 601—604.

ГДА СБУ. Чернігів. — Спр. П-10342.

Спецповідомлення № 425397 начальника Прилуцького окрвідділу ДПУ УСРР Миронова начальника Інформаційного відділу ДПУ УСРР Про селянський бунт у с. Боршна Прилуцького району. 31 травня 1930 р. // Реабілітовані історією. Чернігівська область. — Чернігів, 2008. — Кн. 1. — С. 330—332.

«КУРКУЛЬСЬКЕ ПОВСТАННЯ» НА ХЕРСОНЩИНІ

Державний архів Херсонської області. — Ф. Р-4033. — Оп. 7. — Спр. 600.

Реабілітовані історією. У 27 томах. Херсонська область. — Херсон, 2005. — С. 611, 613.

Спецсводка ОГПУ о подготовке к уборочной кампании, коллективизации и раскулачиванию на 30 июня 1930 г. // Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. Документы и материалы. — Т. 2: ноябрь 1929 — декабрь 1930. — Москва, 2000. — С. 496.

УСТИНІВСЬКИЙ «ЗАКОЛОТ»

Іван Петренко. Відібране життя. (розкуркулення на Кіровоградщині). — Кіровоград, 2009. — С. 258—261.

«СЮДИ, ЛЮДИ ДОБРІ, БІЖІТЬ, БО ВЖЕ ПРИЇХАЛИ ГРАБУВАТИ»

ГДА СБУ. — Ф. 6. — Спр. 75577-фп.

Справка ИНФО ОГПУ о перегибах и искривлениях в ходе текущих хозяйственно-политических кампаний и росте массовых выступлений на Украине. 9 ноября 1930 г. // «Совершенно секретно»: Лубянка Сталину о положении в стране (1922—1934 гг). — Т. 8, ч. 1: 1930 г. — М., 2008. — С. 846-851.

Паспорт-характеристика Одеської області на 1950 рік // Реабілітовані історією. Одеська область. — Одеса, 2010. — Книга перша. — С. 478.

НАЛІТ НА МІЛІЦІЮ У КАМ'ЯНЦІ-ДНІПРОВСЬКІЙ

ГДА СБУ. Запоріжжя. — Спр. 14981.

Історія міст і сіл УРСР. Запорізька область. — К., 1970. — С. 327.

ОТАМАН З ЛЕГЕНДИ

Олександр Вовк. Селянство Роменщини в опорі примусовій советизації наприкінці 20 — початку 30 рр. ХХ ст. // *Визвольний шлях*. — 2006. — Кн. 1 (694). — С. 108—115.

Валентина Клочко. Глинська справа // *Полтавський краєзнавчий музей: збірник наукових статей 2001—2003 рр. Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток*. — Полтава, 2003. — С. 239—240.

Повстанський рух 20-х — 30-х рр. ХХ ст. на Сумщині: Т. 1. / Автор-упорядник Геннадій Іванущенко. — Суми, 2011.

Леонід Полтава. Повстанці на півдні України в 1920—21 роках // *Вісті комбатанта*. — 1967. — № 3 (Електрон. ресурс: <http://komb-a-ingwar.blogspot.com/2009/05/1920-21.html>) (переглянуто 20.12.2015).

Самовидець Голодомору: теперішня влада байдужа до народу, як і тодішня. — Електрон. ресурс: <http://zik.ua/ua/analytics/2011/12/07/323017> (переглянуто 20.12.2015).

Іван Чайка. Дзвони над Лютецькою. — Гадяч, 2006. — С. 432.

Олександр Іващенко. Життя, гартоване крицею // Кирило Штанько. *Полювання за людиною*. — К., 2004. — С. 30—31.

«ТІСНОЮ СТІНОЮ» НА ЗАХИСТ ОДНОСВЛЬЦІВ: ЖОВТІВІ ВОЛИНКИ У БОРИСІВЦІ

Державний архів Запорізької області. — Ф. Р5747. — Оп. 3. — Спр. 11409.

Петр Григоренко. В подполье можно встрелить только крысы... — Нью-Йорк, 1981.

Из справки ИНФО ОГПУ об участии женщин в активных антисоветских проявлениях в деревне по материалам на 5 января 1931 г. 8 января 1931 г. // *Советская деревня глазами ВЧК-ОГПУ-НКВД. 1918—1939. Документы и материалы. В 4-х т. / Т. 3, кн. 1*. — М., 2003. — С. 544—550.

ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК

- Артемівська округа 117
артіль ім. Максима Горького 168
Артюхівка, с. 192
- Балаклійський район 21
Бердичів, м. 57
Бердичівська округа 10, 51, 205, 206
Бердянський район 198
Бердянщина 197
Березівка, м. Одеської області 166, 168
Березівський район Прилуцької округи 188, 191, 192
Березівський район Одеської округи 161, 165
Білецьк, с. 81, 83
Білоусівка, с. 129, 131
Біляївський район 62, 65
Благодатне, с. 121
Близнюки, м. 116
Близнюківський район 115
Бобринецька, станція (тепер Станція Тараса Шевченка) 20
Богданівка, с. 111—117, 121
Богдано-Вербський хутір 113
Богуслав, с. 113, 120
Борисів, с. 29, 32
Борисівка, с. 197—199, 201, 202, 210, 212
Бортники, х. 103
Боршна, с. 139—145, 208
Бражинці, с. 82, 83
- Брашенки, с. 107
Бровари, м. 127
Буда-Орловецька, с. 21
- Варівці, с. 48
Васильківський район Дніпропетровської області 123
Велика Гнійниця, с. 32
Велика Радогощ, с. 32—34
Великий Браталів, с. 54
Великі Куськівці с. 25
Велико-Буднівський район 191
Війтівці, с. 32
Вікнини с. 32
Вільшана (Вільшанка), с. Вінницької області 91, 97, 99
Вільшана, райцентр Сумської округи 191
Вільшанський район Сумської округи 191, 194
Вінницька область 207
Вінницька округа 10
Вінницький район 5
Вінниччина 5, 6, 98
Водяний, х. 113, 114
Вологда 188
Воробіївка, с. 81, 82
- Гайдуківка, с. 37
Гамарня 71—75
Гарячківка, с. 91—97, 99, 100, 207
Гибалівка, с. 88
Гізовщина, с. 56, 58—60

- Глинський район 191, 192
Городище, с. Чорноухинського району 26
Городище, м. 21, 24, 129
Городище, с. Ізяславського району 26
Градениці, с. 61—63, 65
Гриців, м. 73, 76, 77
Грицівський район 77
- Дахнівка, с. 49
Дахталія, с. 94
Дем'янівка, с. 41, 43
Демківці, с. 58, 59
Денисівка, х. 161, 162, 164, 166, 168, 169
Джугастра, с. 97, 99, 100
Джулинка, райцентр 12
Дітківці, с. 145
Дмитрівка, с. 111, 113, 120
Дніпро, р. 136
Дніпровські плавні 180
Дніпропетровськ, м. 115, 118, 207, 208
Дніпропетровська округа 10, 109
Дніпропетровщина 12, 109, 111
Дністер, р. 67
Дністровський лиман 65
Дністровські плавні 66
Добринь, с. 32
Дон 111
Драбів 125, 136
Драбове, станція 129—132
Драбівський район 125, 136
Дума, урочище 192
- Житомирщина 107
Жовтоніжки, х. 191, 194
- Залужжя, с. 32
Запорізька область 182, 210
Зарівці, с. 129
Зачепилівський район 118
Зеленівка, с. 191
Зеленківський СОЗ 194
Зінов'євська округа 155
- Золотоноша, м. 129, 130
- Іванівка, с. Кам'янського району 180
Іванівка, с. Павлоградського району 113
Іванівські плавні 180
Ізюмська округа 115
Ізяславський район 25, 26
- Кавказ 188
Казенна громада, с. 54
Калинівський район 5
Калмиківка, с. 37
Кам'яна-Дніпровська (Кам'янка) 171, 173—177, 179—182, 209, 212
Кам'янський район 173
Кардашинка (Кардашин) 147, 150, 152
Карнагорівська сільрада 161, 162
Карногорове, с. 166
Карпилівка, с. 184
Катеринославщина 207
Кієво-Печерська лавра 26
Київ, м. 14, 25, 34, 125, 127, 139, 185, 192
Кіровоградщина 155, 209
Козельне, с. 191
Козин, с. 33
Козлівка, с. 88,
колгосп ім. Чубаря 102
Комишанський СОЗ 194
Компаніївський район 158
комуна ім. Рикова 114
Конка, р. 180
Коноплянівка, с. 39—41
Конотоп, м. 51, 192
Коритне, с. 32
Коростенський район 5
Корчівка, урочище 86
Котелянка, с. 71, 72
Кохівка, с. 113, 116, 117
Крамчанка, с. 187
Красноярський край 26
Кременецький монастир 26
Кременчуцька округа 137

- Криворізький район 5
 Кругле, с.35—40, 43
 Круподеренці, с. 129
 Ксаверове, с. 19—23
 Куманів, с. 49
 Кур'янівка, с. 34
 Курівка, с. 47
 Кустівці, с. 71, 78, 80—83, 206
 Кутище, с. 53, 56
- Лабунський куш сіл 73, 74, 78
 Лабунь, с. 71, 74—77, 206
 Ламані Гори, урочище 24
 Лановецький район 25
 Липоводолинський район 191, 194
 Лохвиця, м. 183
 Лохвицький район 18
 Лубенська округа 125, 130, 137, 183, 184
 Лубенський район 136
 Лубенщина 184
 Лубни, м. 130
 Луганщина 35
 Любар, м. 54, 57, 59
 Любарський район 53, 56, 57, 59
 Любарщина 51, 53, 57, 60, 66
- М'якоти, с. 29, 32
 М'ястківка, м. 91, 94, 97
 М'ястківський район 91, 94, 99
 Майдан, с. 29
 Майдан-Лабунь, с. 69
 Малин, м. 104
 Малинський район 101
 Малі Мацевичі, с. 82
 Маньківка, с. 42, 43
 Мар'ївка, с. 113, 114
 Маслівка, с. 88
 Мелітопольський район 5
 Мечет, с. 129
 Микольська, вулиця 187
 Микуличі, с. 77
 Мірків, х. 194
 Містки, м. 36, 37, 38
- Мітлашівка (Мітлашинці), с. 129, 131
 Мліїв 24
 Могилів-Подільська (Могилівська) округа 5
 Могилів-Подільський 10, 86, 89, 90
 Москалівка, с. 78, 80—82
 Москва, м. 14, 15, 78, 82, 109, 111, 184, 209
 Мостківський район 10
 МТС ім. Т.Шевченка 161, 162
 Мурафський район 206
 Муховець, яр 187
- Надія, артіль 158
 Недригайлівський район 190, 191
 Немиринці с. 45, 47—50
 Нова Дача, с. 114
 Нове життя, артіль 139
 Нові Гороб'ї (Нові Вороб'ї), с. 101, 102
 Ново-Борова, с. 37
 Новолабунь, с. 74, 76
 Новоподільське, с. 161
 Ново-Полонне, с. 72
 Новоселиця, с. 72
 Новоселівка Друга, х. 161, 165, 167—169
 Новоселівка Перша, х. 167
 Новоселівка, с. 161, 162, 164, 168, 169
 Носиківка, с. 88
- Одеса, м. 65, 66
 Одеська округа 10, 61, 161, 167, 205
 Одещина 12, 61, 62, 66, 67
 Олешки (Цюрюпінськ), м. 147, 148, 150, 152
 Онацьківці, с. 78, 82, 83
 Оржицький район 134, 136
 Орловець, с. 21, 23
 Осадчий, х. 113—115, 120, 123
 Охтирська округа 187

- П'яногірка, х. 161
Павлоград, м. 109, 111—113, 116, 118—121
Павлоградський район 111, 115
Перекопівський район 191
Перервинці с. 125, 127—129
Переросле, с. 125
Петрівська сільрада 158
Петропавлівський район 111, 115
Писарщина, залізничний переїзд 128
Писарщина, с. 129
Північ 78, 83, 99
Підрізанівка, с. 37
Підстепне, с. 150
Піщанка, райцентр 97
Піщанський район 98
Плебанівка, с. 85, 87—90, 206, 207, 211
Плужне, с. 10, 25—32, 34
Покровська гора 187
Покровське, с. 42
Полісся 101
Полонне, м. 73, 75—77
Полонський район 69, 71, 74
Полонщина 69, 71, 73, 75, 77, 78, 81, 205, 211
Полтава, м. 136, 210
Полтавська округа 117, 118
Полтавська, вулиця 187
Полтавщина 61, 184
Польща 48, 192
Привітів, с. 53
Прилуки, м. 130, 139—142, 145
Прилуцька округа 125, 130, 137, 183, 188—191
Прилуччина 144
Причорномор'я 61
Проскурівська округа 45, 206
Путринці, с. 26
Путятино, х. 114
Пуць, х. 113, 115, 119, 120
- Розкош, с. 89, 90
Розсадник культури, колгосп 63, 65
- Роменська округа 183—185, 188—190, 192
Роменщина 183, 187, 190, 191, 193, 194, 210
Ромни 186, 187, 190, 192
Російська імперія 101
Руданське, с. 88
Рудівка, с. 37
Румунія 63, 67
- Савищина, с. 129,
Саги, с. 150
Сакуниха, с. 191
Самара, річка 116
Сахновщинський район 118
Сватівський район 35
Сватівщина 204
Сватове, м. 42
Свічковка, с. 129
Сибір 26
Сигнаївка, с. 21
Синівський район 190, 191
Ситники, урочище 103
Славутський прикордонний загін 34
Слобідка, с. 150
Слобода-Шаргородська, с. 88
Смілянщина 20
Соловки 7, 184, 186
Соломна, с. 49
Солонці, с. 147—152
Сонцеве, х. 111, 115, 116
Соснівка, с. 89
Срібнянський район 190, 191
СРСР 5, 6, 13, 198
Старий Любар, с. 54—57
Старі Гороб'ї, с. 106
Старобільськ, м. 43
Старобільська округа 10
Староконстянтинів, м. 83
Сторонице, с. 29
Студена, с. 98
Суми, м. 139, 192, 210
Сумська округа 10, 189—191, 206
Сухий, х. 114

- Гарноруда, с. 48
Тернівка, с. 113, 115, 116, 121
Тернопільщина 25
Тітьків, с. 74, 77
Тобольськ, м. 61
Торез, м. 22
Троєщина, с. 73, 75, 76
Троїцьке, с. 61, 63
Тулчинська округа 5, 10, 12, 91
Турбаї, с. 61
- Удай, р. 139
Україна 5, 6, 10—16, 23, 34, 39, 41, 43, 45, 58, 64, 66, 69, 73, 91, 92, 101, 107, 109, 118, 119, 122, 123, 125, 129, 132, 140, 147, 149, 158, 165, 167, 174, 181, 187, 188, 191, 192, 202—207, 210
Українська держава П. Скоропадського 97
Українська Народна Республіка 91, 102, 184, 191
Уланівський район 51, 59
УСРР 6, 7, 9, 10, 12, 14, 34, 43, 44, 50, 100, 108, 114, 125, 133, 137, 140, 143, 144, 151, 153, 165, 169, 198, 202, 206, 208
Устинівка, м. 155, 156, 157, 158, 159
- Фельштинський район 45**
Франція 5, 143
- Хамовщина, с. 129
Харків, м. 33, 34, 42, 65, 92, 109, 118, 158
Харківський район 5
Херсонська область 16, 151, 153, 209
Херсонська округа 147
Херсонщина 149, 151, 207, 212
Хижники, с. 82
Хлистунівка, с. 21, 24
Хмельницька область 16, 25, 34, 47, 50, 69, 78, 203, 206
- Холодний яр 20, 129, 130, 136, 203
Хороше, с. 115
Хотень, с. 29, 32
- Цюрупинський район 147**
- Частоострівське с. 26**
Червона Слобода, с. 191
Червоний незаможник, колгосп 62
Червонопартизанський район 62
Черкаси, м. 19, 129, 130, 208
Черкаська область 125, 137
Черкащина 19—22, 24, 129, 208
Чорна, с. 81
Чорний ліс 180, 203
Чуднівський район 59
- Шампань 173**
Шаргород, м. 86—89
Шаргородський район 85, 206
Шаргородщина 85, 90, 207
Шевкунівка, х. 42
Шевченківська округа 19, 21, 130
Шевченковий хутір 192
Шекеринці, с. 32, 33
Шепетівка, м. 12, 31, 34
Шепетівська округа 5, 10, 25, 51, 57, 69, 204, 205
Шлях до соціалізму, колгосп 63
Шпола, м. 21
Шполівщина 20
Штепівський район 194
- Юрівка, с. 54, 57**
Юровщина, с. 74, 76, 77
Юсківці, с. 32
- Яблунівський район 125, 130**
Янушівка, с. 106
Янушпільський район 56, 59
Яськи, с. 12, 61, 63, 64, 66—68
Яхники, с. 184

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

216

- Абарчук Семен 72
Алексеєнко Євдокія 102, 104, 106, 107
Алексєєв Василь 149, 153
Альохин Олександр 148
Андріїв 37
Артемчук А. В. 203
- Бак, уповноважений райвиконкому 72
Бак Ликера 94
Баклан Сергій 199
Балицький Всеволод 10—12, 31, 34, 53, 57, 62, 64—67, 91, 109, 114, 125, 204, 205
Барабаш Докія 94
Барабаш Петро 127
Баранов Іван 175
Барба Петро 63,
Бартачук Олеся 77, 206
Барчук Ю. 51, 54, 59
Бем Наталя 14
Бендер Остап 125, 127
Березовський 82
Березовський Павло 47
Биков А. 40
Биков Я. 40
Бистрих 57
Білобородько Іван 143
Бірчак Володимир 16
Блажевський Микола 19—21
Блажевський Михайло 19
- Блажевський Степан 17, 19—24
Блажевський Теофіл 19
Блажевські, брати 19—23, 203
Бодянська Уляна 141
Бойточенко Настя 141
Бондаренко Антон 200
Бондаренко Іван 198, 200, 202
Борачок Домаха 75
Борвен 36
Бортник Тетяна (Ковбасиха) 103
Борщевська Ірина 95
Бублик Михайло 204
Буряк 186
- Вакуловський 134
Василенко В'ячеслав 16
Васильєв Валерій, 14, 204—207
Ващенки брати 22
Ведмедєв Микола 169
Виноградов 73
Вінницький М. 71
Віола Лінн 14, 204, 205
Вовк Кирило 184, 190
Вовк Олександр 14, 210
Вовки, брати 184
Войтенчук 65
Войтко Оверко Іванович 25, 26, 28, 29, 34
Волков А. 42
Воронкін Архип 111, 113, 118, 122, 123

- Воропай Андрій 186, 191
 Галицький Зіновій 115—117, 122
 Гамаюнови брати 22
 Ганжа Олена 14
 Гаркуша 155—157
 Гаркуша Семен 187
 Гвоздик Михайло 133
 Гендель Варка 30
 Глібов Констянтин 113, 119—122
 Глухов 166
 Гойченко Дмитро 17, 19, 24, 203
 Голоднюк Кость 86
 Горбік Федір Васильович 102
 Горенюк Іван 86, 88, 90
 Горенюк Феодосій 87
 Горілов Василь 175, 176, 182
 Горобець Олексій 74
 Граціозі Андреа 14
 Гребеник Микита 38, 42, 43
 Гребенюк Олексій 29
 Гресь В. (отаман Гонта) 184, 188, 190
 Григоренко Петро 197, 199, 202, 210
 Григоренко Тетяна 208
 Гриневич Людмила 14
 Грозний Антон 20
 Гунько 148

 Даниленко Василь 199, 207
 Дверницький Хризант 91, 99
 Денисенко Дмитро Кирилович 162, 164, 166, 168
 Денисенко Митрофан 162, 166, 167
 Діулін 38
 Добрицький Матвій 162, 164
 Добровольська Ніна 92
 Добровольський Василь 94
 Добровольський Пантелеймон 96, 97
 Добровольський Франк 90

 Дозорець Павлина 90
 Дорошенко Митрофан 166
 Дубовий Петро 150
 Дужан Василь 156, 159
 Дужан Григорій 156
 Дужан Мотря 155
 Дужан Настя 158, 159
 Дутчак Владислав 207

 Ємельянов 150
 Єнашов 86

 Жеребчевський 140
 Жила Микола 134
 Жила Роман 131
 Жила Тимофій 134
 Журавський Андрій 92
 Журавський, представник району 140

 Забольський 60
 Завгородній, отаман 20
 Завітій Богдан 16
 Задорожна 12
 Закусило, отаман 102
 Зарецький 127
 Звягінцев Архип 116
 Зеленін Никифор 112, 119
 Земцов Степан 120
 Зінченко Арсен 14, 206, 207

 Іваницький 136, 137
 Іванущенко Геннадій 16, 185, 210
 Іващенко Олександр 210
 Івницький Микола 14
 Ільницький Олександр 95

 Кайзер 136
 Каленіченко Ганна 143
 Кальниченко Симон 140, 141, 143, 145
 Карауш Іван 63
 Кармалюк Устим 183
 Карпов 86, 89
 Картвелишвили Л. 204

- Касян Андрій 208
Катерина II 61
Кащавко Катерина 148, 153
Кисельов Андрій 175, 176, 179—182
Кисельов Василь 176
Кисельов Федір 175, 176, 180, 182
Кисельов Федот 175, 176, 182
Клець 186
Клименко Л. 23
Клиплін Федір 175, 177
Клітка Лука 183—188, 190—193
Клочко Валентина 210
Кмит 47
Книгін Яків 39
Коваленко Онисим 40
Коваль Роман 203
Ковальчук Федора 95
Кожара Василь і Василина 107, 108
Козлов Павло 101, 103, 104
Козюберда Гнат 40, 41
Козюберда Михайло 38
Колесник (повстанець) 184
Колесников Дмитро 171, 173—177, 179—182
Колопаєва банда 174, 175
Компанієць Олексій 208
Коник Іван 81
Конквест Роберт 14, 119, 120
Корнілов Пантелеймон 118, 119, 122
Коробійник О. 43
Коробійник Сергій 39, 43
Коровкін 89
Косіор Станіслав 10, 62, 125
Кособрюхов 150
Костюків родина 87
Костяников 40
Кочмар Андрій 48, 49
Кравчук Роман 80
Крамаренко Варвара 152
Кузьмін Іван 100
Кулинич Агафія 30
Кульбачний 194
Кульбіда І. 90
Кульчицький Станіслав 14
Курочка Павло 143
Кучай 157
Кучма Омелян 193
Лабунський Іоан 139, 142—144, 146
Лапа Себастьян 200
Лежнев Петро 122
Леміш 186
Ленін 80, 103
Леонюк 122
Лігутко Микола 88
Лічман 42
Логвиненко І. 203
Люшні загін 92
Мазуренко 28
Мазуренко Григорій 58
Малашук Олена 49
Малуха 179
Маркіян 184
Марчук Яким 27
Маткова 40
Мацьків Василь 74, 75, 77
Миколаєнко 40
Миронов 140, 143—145, 208
Мойса Федір 63
Мороз Агафія 148
Морозов Матвій 182
Морозов Тимофій 175
Москальов Тимофій 111, 122
Мошкало Кость і Одарка 142
Мужиловський Віктор 96
Музика Назар 71, 74—76
Музика Явдоха 71
Мясоедов 119
Нагребецький Анатолій 85—87, 207
Назаренко Дмитро 106, 140
Науменко Андрій 106
Негрей Василь 78
Нейтер 140, 141

- Нечипорук Михайло 77
 Нещадим Василь 21
 Носов Тимофій Іванович 171, 174, 176
 Носулич Онисим 77
- Овчатий Василь Демидович 182
 Овчатий Іван 175—177, 180, 182
 Овчатий Микола 175, 176, 179, 180, 182
 Овчатий Федір 175, 177, 182
 Огінський Сава 58, 59
 Огородник Казимир 90
 Олександрович Ярмолай 125, 127, 128
 Олефір Яків 64
 Олицька Одарка 74
 Олицький Василь 74
 Олійник Дем'ян 76, 78
 Олійник Люба 75
 Олійник Тодор (Федір) 76, 78
 Ольшанські, брати 184
 Онищенко Пилип 201
 Орджонікідзе Г. 5
 Орлов Павло 23
 Орловський 134
 Островський Іван 108
 Охріменко Данило 128—131, 133, 137
 Охріменко Яків 128, 129
- П'ясецький Павло 162, 164, 169
 Павлова Марія 147, 150, 153
 Павловська Любов 204
 Паєвський Франц 49
 Пазін Олексій 111
 Паламарчук Ганна 95
 Панасюк Григорій 71
 Паненко Михайло 63, 65, 67, 68
 Парамонова Лукерія 64
 Пасічник Гордій 80, 81
 Пасічник Лук'ян 81, 83
- Патриляк Богдан 13, 14, 206
 Пелешук Тимофій 192
 Пенза Григорій 152
 Перевертан Марія 94
 Перепеліцина Меланія 38
 Петракевич 67
 Петренко Іван 209
 Петренко Микола 183, 184, 186
 Петровський Григорій 92
 Печенюк Михайло 90
 Пищевська Текля 71
 Підріз Семен 40
 Піженко Андрій 162, 164, 169
 Піскун Іван 55, 56
 Подвиженко 22
 Подкур Роман 14
 Поздняков Мартин 174—176, 179—182
 Поздняков Яким 175, 176, 180, 182
 Поліщук Ганна 95
 Поліщук Герасим 99
 Полоз 186
 Полтава Леонід 183
 Полтавська Мотря 44
 Полтавська Олена 43
 Полтавський Павло 38
 Полющак Янко 90
 Полянський 95
 Пономаренко Дмитро 108
 Потанев Афанасій 201
 Потяка Марія 199, 202
 Пошталяян Лука 90
 Притула Гаврило 96, 97, 99
 Приходько 33
 Прокопчук Єфим 82
 Процюк 55
 Прынь Віталій 204
 Пуць Михайло 113, 115, 119, 120
 Пучка Григорій 130, 131, 133, 134, 137
- Рабинович 151, 152
 Рейда Роман 16
 Рог Віктор 16

- Романець Наталя 119, 208
Романченко Грицько 143
Руденко Лукія 157, 159
Рудь Феофан 97
Рущик Іван 72
- Савчишин Іван 47
Садовський Деонізій (Онисим)
47, 48—50
Сакійчук Фросина 95
Саранчук Настя 75
Свинобой 186
Сезоненко Микола 197
Семенов Кирило 120
Середа Лук'ян 22
Сивокобильський 113, 114
Сказов Станіслав 75
Слопачук К. Я. 203
Снагіцький 42
Снігур Андрій 24
Снігур Килина 95
Снігур Сергій 22
Соловей Дмитро 13
Сорочинський 47
Сталін Йосип 5, 7, 13, 101, 162
Стебловський 164
Степаненко Іван 107, 108
Стовбун 191
Столяр 47, 48
Сусіденко 191
Сухар Олександр 59
Суहाцька-Альохина Ганна 148,
151
Сухонос Христофор 131
- Талан Филимон 125, 127
Таран, повстанець 184
Таран, секретар Зінов'євського
ОПК 158
Тегерешвілі Андрій 21, 203
Тимошенко Устим 107
Тимошук Іван 27
Тимошук Яків 29
Ткач Кузьма 148
Ткаченко Сава 22
Ткачук Семен 80—83
- Ткачук Тамара 85, 86
Тодоров 164
Топічко Марія 50
Торканюк Тимофій 48
Трубіцин Тимофій 115
Тютюнник Юрко 19, 20
Тютюнника банда 74, 76
- Удод 155, 156
- Файзулін Ярослав 16
Федина 191
Федоренко Ірина 16
Федорів Олександра 149, 153
Фесенко Уляна 142
Фремов Павло 99
Фурман Макар 53
Фурса Федір 143
- Хайда Давид 76
Хільки, брати 169
Хілько Єфим 168
Хлебніков Ілля 175, 177, 182
Хоменко 184
Хрестюк 186
- Цуренко Наталка 102
- Чабан Максим 92, 93, 99, 100
Чайка Іван 187, 194, 210
Ченцов Віктор 119, 208
Черкашин Дмитро 115
Чесюков Савелій 199
- Шаповал Юрій 16
Шарий 136
Шевченко Микита 23
Шевченко Оксей 131
Шевченко Павло 24
Шевченко Семен 191
Шевченко Тарас 20, 103, 161,
162
Шевчук Параска 95
Шейгець Володимир 86
Шейгець Михасько 86
Шелепов Захар 113

Шелепов Костянтин 113, 120
Шепілов Іван 122, 146
Шепілов Костянтин 122
Шептун Йовтух 143
Шептун Іван 140—142
Шептун Уляна 141
Шептун Устя 143
Шинкарук 164
Шокін Кирило 111, 112, 122
Штанько Кирило 185—187,
194, 210
Шуляк 80, 81

Щедріна Параска 181
Щур Євдокія 148, 153

Ювченко Іван 102, 106
Юхим Карпенко 23

Яковенко Іван 134, 138

Якубовський 37

Ясницька Марія 49

Ящишин Іван 94

Ящук, агроном 103, 104

Ящук, вчитель 102

ЗМІСТ

Українська жакерія 1930 року.

Замість передмови

5

Месник Шевченкового краю

17

«Церкви, хоч постріляйте всіх,

не дамо!»

25

«Праникова хмара»

Круглівського повстання

35

Хресний хід

до державного кордону

45

Льбарське повстання

51

Яський «бабський бунт»

61

Повстала Полонщина

69

«З понеділка на вівторок

Плебанівка встала»

85

Бій у Гарячківці

91

«Геть із нашої землі».
Волинка у Нових Гороб'ях

101

«Злетіла корона, злетить і зірка».
Таємниці Павлоградського повстання

109

Драбівське повстання
і справа «Гренадери»

125

«За віру Христову
і проти колгоспу»

139

«Куркульське повстання»
на Херсонщині

147

Устинівський «заколот»

155

«Суди люди добрі біжіть,
бо вже приїхали грабувати»

161

Наліт на Кам'янську міліцію

171

Отаман з легенди

183

«Тісною стіною» на захист односельців:
жовтневі волинки у Борисівці

197

Джерела

203

Географічний покажчик

211

Іменний покажчик

216

Науково-популярні нариси

Володимир ТИЛІЩАК

1930. У.С.Р.Р. ПОВСТАННЯ

Видання друге,
виправлене і доповнене

Відповідальний за випуск *Ростислав Семків*
Випусковий редактор *Марія Ковальчук*
Редактор *Юлія Железна*
Коректор *Марія Ковальчук*
Ілюстрації *авторські*
Комп'ютерна верстка *Сергія Горбаненка*
Оформлення обкладинки *Сергія Горбаненка*

Підписано до друку 17.07.2017. Формат 60 × 90/16. Папір офс. № 1.
Гарнітура Palatino Linotype. Друк офс. Ум.-друк. арк. 14,0.
Обл.-вид. арк. 11,2.

ТОВ «Смолоскип». 04071, Київ, вул. Межигірська, 21. Тел. і факс
(044) 425-23-93. E-mail: mbf.smoloskyp@gmail.com.
www.smoloskyp.org.ua
Державний реєстраційний номер 2348 від 21.11.2005

Видавництво Друк та палітурні роботи:
МАЙСТЕР м. Київ, вул. Максима Кривоноса, 2-Б. Тел. (044)
КНИГ 390-00-56. E-mail: info@masterknyg.com.ua
Свідоцтво про реєстрацію ДК № 3861 від 18.08.2010 р.

Месник Шевченкового крає
«Церкви, хоч постріляйте всіх,
не дамо!»

«Іраникова хмара»
Круглівського повстання

Хресний хід
до державного кордону

Львів
Льбарське повстання

Яський «сбаський бунт»
Повстала Полонщина

«З понеділка на вівторок»
Плебанивка встала»
Тернопіль
(Івано-Франківськ)

Бій у Гарячківці
«Геть із нашої землі»
Волинка у Нових Гороб'ях

«Злетіла лавона, злетить і зірка»
Тернівці, злетить повстання

Тасмниці Павлаграду
Драбівське повстання
і справа «Гренадери»

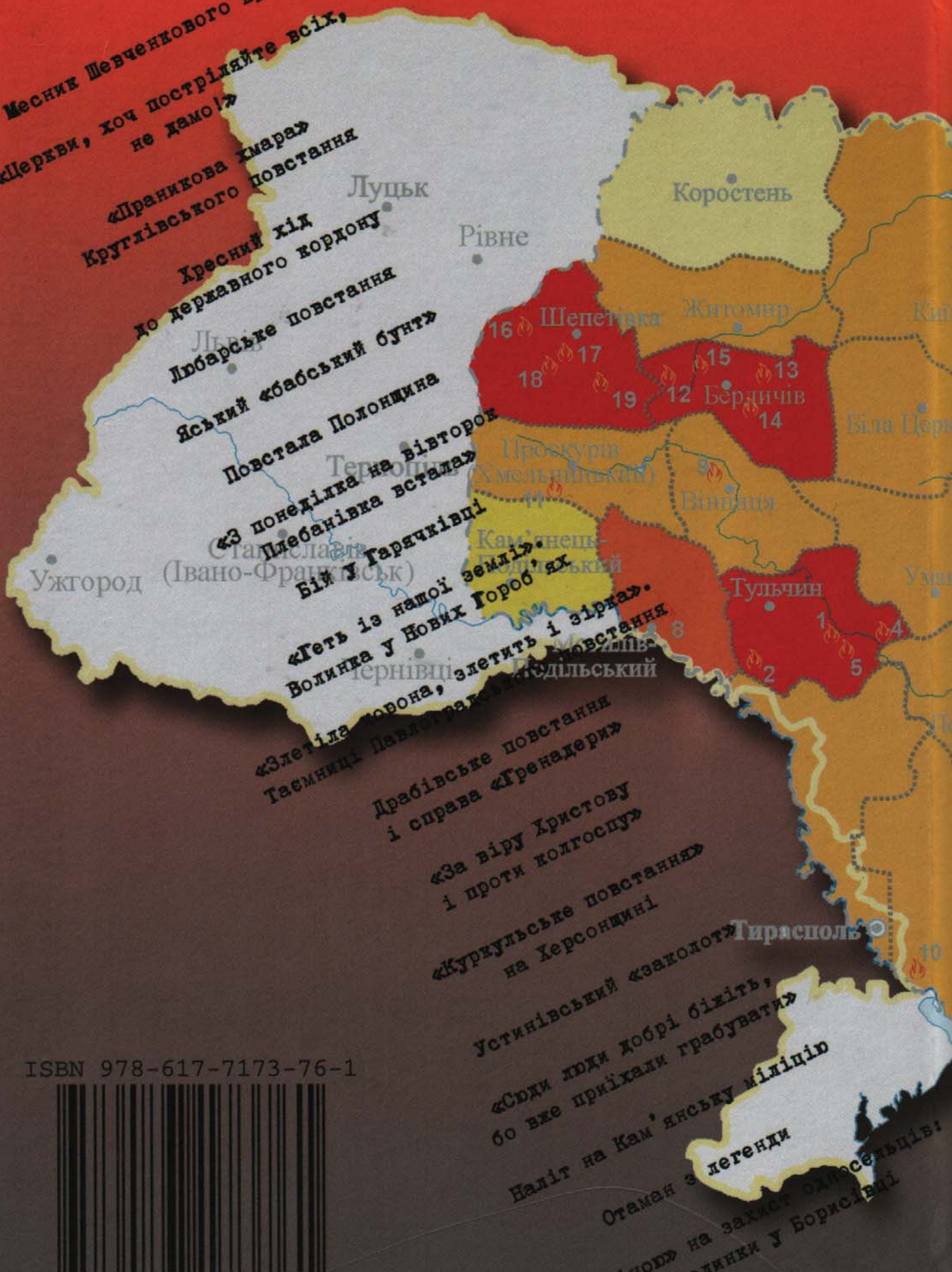
«За віру Христову
і проти колгоспу»
«Журкульське повстання»
на Херсонщині

Устинівський «заколот»
Тирасполь

«Срди люди добрі біжить,
бо вже приїхали грабувати»
Наліт на Кам'янську міліцію

Отаман з легенди

«Тісною стіною» на заході Одесьщини:
ковтневі волинки у Борисівці

ISBN 978-617-7173-76-1

9 786177 173761 >